

ডাঃ ইকবাল

দুর্গাপ্রসাদ মজিন্দার বকরা

১৯৬০

মোঃ গেলুনা বায়গ ভূঞা

୪୭

୪୬ (ଜି.)

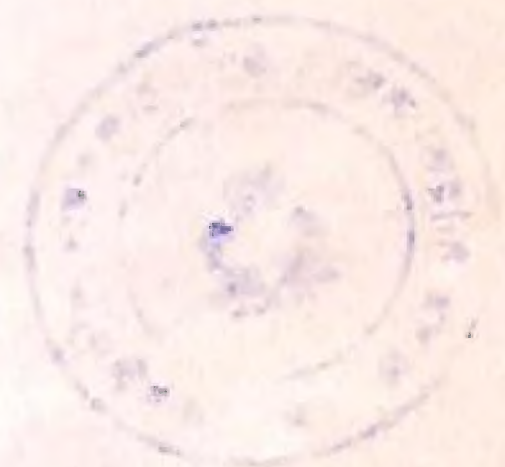
ଆଧୁନିକ-ସମ୍ପାଦନା-
ଅନୁବାଦ-
/

ସଂସ୍କୃତ-ସମ୍ପାଦନା-ଦ୍ୱାରା
୭.୫.୫୫

দুর্গাপ্রসাদ
মজিন্দার বক্তৃতা

যোগেন্দ্রনাথায়ণ ভূঞা

DURGAPRASAD MAJINDAR BARUAH, a treatise on the life and works of Late Durgaprasad Majindar Baruah, an Assamese poet, play-write and essayist, written by J. Narayan Bhuyan, a lecturer of Nowgong Girls' College, and published by Sri Bijay Majindar Baruah, Sukanpukhuri, Sibsagar, Assam, 1988,

Price : Rs. Twelve only.

দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা

প্ৰকাশক

শ্ৰীবিজয় মজিন্দাৰ বৰুৱা

শুকান পুখুৰী

শিৱসাগৰ-৭৮৫৬৪০

প্ৰথম প্ৰকাশ

জুলাই, ১৯৮৮

মূল্য

বাৰ টকা মাত্ৰ

© যোগেন্দ্ৰনাৰায়ণ ভূঞা

মুদ্ৰক

পুথিঘৰ আৰু পুথিঘৰ প্ৰেছ

ঢাকাপট্টি

নগাঁও-৭৮২০০১

পৰম পূজনীয় শিক্ষাগুৰু

মোৰ সাহিত্য-কৰ্মৰ প্ৰধান সন্দীপক

শ্ৰীযুত যজ্ঞেন্দ্ৰ শৰ্মাদেৱৰ চৰণত

এজন অযোগ্য ছাত্ৰৰ

শ্ৰদ্ধাঞ্জলি

ব্যক্তিগত একাষাৰ

কবি, নাট্যকাৰ, স্বাস্থ্য-চিত্তক স্বৰ্গীয় দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ (১৮৭০-১৯২৮) জীৱন আৰু প্ৰতিভা সম্পৰ্কে চিন্তা-চৰ্চা কৰা কথাই উনৈছ শ ছয়াশী চন বছৰটোৰ আগলৈকে মোৰ মনত বৰকৈ ক্ৰিয়া কৰা নাছিল। উল্লিখিত বছৰৰ বাইছ আগষ্ট তাৰিখে অসম সাহিত্য সভাই মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ বচনাৱলী সংকলন আৰু সম্পাদনা কৰাৰ দায়িত্ব মোৰ ওপৰত অৰ্পণ কৰা বাবে সাহিত্যিক গৰাকীৰ বিষয়ে চিন্তা-চৰ্চা কৰাৰ সুযোগ এটি পালোঁ। সেই সুযোগৰে পৰিণতি এই এখানমান কিতাপখন।

মোৰ এই আলোচনা দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ জীৱন আৰু সাহিত্য-কৃতিৰ সম্যক অধ্যয়ন নহয়; মজিন্দাৰ বৰুৱা সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চৰ্চাৰ বাটত পেলাব খোজা সামান্য এচেৰেঙা পোহৰহে মাথোন। সেই পোহৰো আকৌ ছেগা-চোৰোকা। গতিকে স্বাভাৱিকতে এই সাহিত্যিকগৰাকীৰ সম্পৰ্কত মোৰ ধ্যান-ধাৰণাৰ অপূৰ্ণতা কিতাপখনৰ প্ৰতিটো প্ৰসংগত বৈ যোৱাৰ সন্তাৱনা জল্জল-পট্‌পট্‌। কবি-নাট্যকাৰ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ সৃষ্টিৰ নন্দনতাত্ত্বিক বিচাৰ-বিশ্লেষণৰ প্ৰয়াসযে মই ইয়াত অলপো কৰাই নাই বুলিব লাগিব। কেৱল, নিচেই সীমিত পৰিসৰত তেওঁৰ জীৱন আৰু সাহিত্য-কৰ্মৰ খুল-মুল পৰিচয় এটিহে ইয়াত দাঙি ধৰিবৰ চেষ্টা কৰা হৈছে। লেখকগৰাকীৰ সম্পৰ্কত মই যি আলোচনা আগবঢ়াইছোঁ, গ্যাজনৰ হাতত সেই আলোচনাই পূৰ্ণতা লাভ কৰা দেখিলেই,

লেখকৰ দ্বাৰা ৰচিত আৰু সম্পাদিত অন্যান্য গ্ৰন্থ

- মহাফেজখানাৰ থিড়িকীয়েদি
- কিশোৰৰ শংকৰদেৱ
- বজ্জকান্ত বৰকাকতীৰ গদ্য-সন্তাৰ
- বজ্জেশ্বৰ মহন্ত ৰচনাৱলী
- বাগমীৰ নীলমণি ফুকন
- জ্ঞানদাভিৰাম বৰুৱা ৰচনাৱলী
- হীৰক-স্মৃতি
- যজ্ঞেশ্বৰ শৰ্মা : জীৱন আৰু প্ৰতিভা
- ভীমকৰ্মা ডাক্তৰ ললিতকুমাৰ বৰুৱা
(ড° নিৰোদ কুমাৰ বৰুৱাৰ সহযোগত)
- মজিন্দাৰ বৰুৱা ৰচনাৱলী

বা মোৰ অক্ষম প্রচেষ্টাই দুৰ্গাপ্রসাদৰ কোনোবা এজন মাত্ৰ অনু-
বাগীকো অনুপ্ৰেৰণা যোগালেই মই কৃতার্থ হ'ম।

দুৰ্গাপ্রসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা বিষয়ক আলোচনাটি আগবঢ়ো-
ৱাৰ সুযোগকণ দিয়া বাবে অসম সাহিত্য সভাৰ ছয়শী চন
বছৰটোৰ কাৰ্যনিৰ্বাহক সমিতিৰ ওচৰত মই কৃতজ্ঞ। কিন্তু
মই বিশেষভাৱে কৃতজ্ঞ, সভাৰ তদানীন্তন মাননীয় সভাপতি, গতিশীল
ব্যক্তিত্বৰ গৰাকী, মোৰ পৰম শ্ৰদ্ধাঙ্গদ শ্ৰীযুত বীৰেন বৰকটকী ডাঙ-
ৰীয়াৰ ওচৰতহে। কিয়নো ব্যক্তিগত বিভিন্ন সীমাবদ্ধতাৰ কাৰণে
সভাই অৰ্পণ কৰা গুৰু দায়িত্ব বহন কৰাৰ ইচ্ছা মোৰ যদিও সমূলি
নাছিল, তথাপি সেই ক্ষেত্ৰত শ্ৰীযুত বৰকটকী ডাঙৰীয়াৰ ব্যক্তিগত
অনুবোধক আদেশ স্বৰূপে গণ্য কৰিয়েই সেই দায়িত্ব মই কান্ধ পাতি
ল'ব লগীয়া হৈছিল। আলোচনাটি এনে ৰূপত পোহৰলৈ অহাৰ
ওপৰিত দুৰ্গাপ্রসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ সুযোগ্য পুত্ৰ শ্ৰীযুত দেৱী-
প্রসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ আন্তৰিক উদগনি আৰু অকুণ্ঠ সহায়-
সহযোগিতা। দুৰ্গাপ্রসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ ৰচনাসমূহ সংকলন,
সম্পাদন আৰু প্ৰকাশনৰ সমস্ত ব্যয় বহন কৰি তেখেতে 'মজিন্দাৰ
বৰুৱা ৰচনাবলী' অসম সাহিত্য সভাক দান দিয়াৰ উপৰি মোৰ
এই লেখাটিও সুকীয়াকৈ প্ৰকাশ কৰিছে। তেখেতে কৰা পিতৃ-
শ্ৰদ্ধা আমাৰ ভাষা-সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰত নিশ্চয় এক আশাব্যঞ্জক
অনুষ্ঠান।

কিতাপখনৰ বেটুপাত পৰিকল্পনা কৰিছে অনুজপ্ৰতিম শ্ৰীপবন
বুঢ়াগোহাঁয়ে। আনুষংগিক আন কেইবাটাও দিশত শ্ৰীবুঢ়াগোহাঁইৰ
সহায় লাভ কৰিছোঁ। কেৱল ব্যৱসায়িক দিশৰ প্ৰতিয়েই লক্ষ্য
নাৰাখি কিতাপখনৰ ছপা-বন্ধাত ব্যক্তিগতভাৱে সহযোগিতা
আগবঢ়াইছে নগাঁৱৰ পুথিঘৰ প্ৰেছৰ গৰাকী পক্ষৰ শ্ৰীশ্ৰীশ্ৰী আৰু

শ্ৰীমুনীন্দ্ৰ বৰাই। অন্যান্য দুই-এটা কথাত দিহা-পৰামৰ্শ পাইছোঁ
অসম সাহিত্য সভাৰ প্ৰাক্তন সভাপতি শ্ৰদ্ধেয় শ্ৰীযুত যতীন্দ্ৰ নাথ
গোস্বামী ডাঙৰীয়াৰ পৰা, আৰু আমাৰ পৰম সুহৃদ ড° নগেন
শইকীয়াৰ পৰা। সদৌটিলৈকে আমাৰ আন্তৰিক ধন্যবাদ আৰু
কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছোঁ।

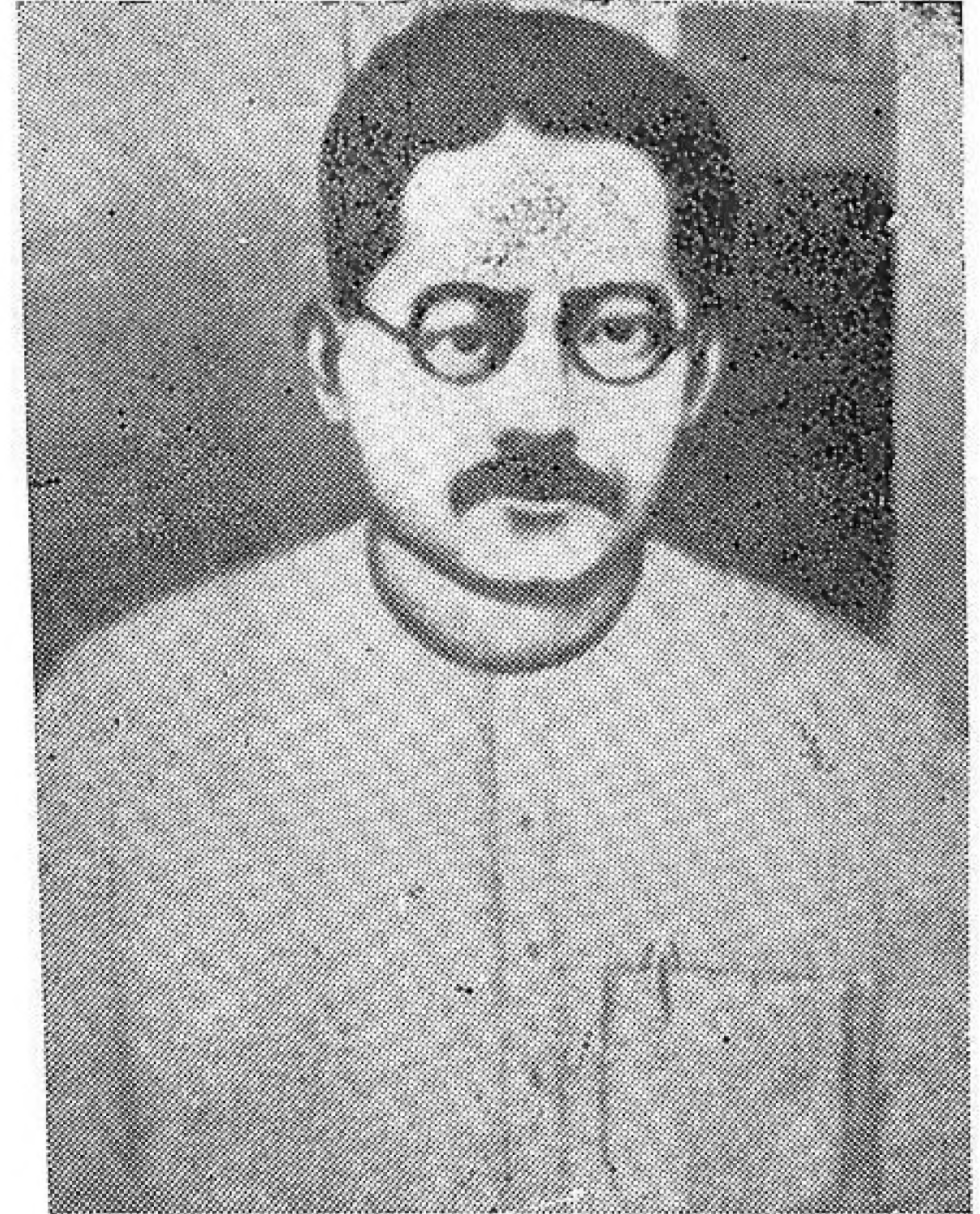
২৬ জুলাই ১৯৮৮।

ৰত্নপুৰ,

নগাঁও— ৭৮২ ০০১।

যোজেন্দ্ৰনাথ- দ্ৰৱা-

॥ দুর্গাপ্রসাদ মজিন্দার বকরা ॥

অসমত তেতিয়া ব্ৰিটিছ ৰাজত্বৰ পূৰ্ণ পয়োভৰ। বংগৰ পৰা অসম তেতিয়াও পৃথক চীফ কমিছনাৰৰ অধীনলৈ অহা নাই। মৰ স্কুল-আদালতৰ পৰা বঙলা ভাষা অপসৃত হৈ তাৰ ঠাইত মীয়া ভাষা যদিও তেতিয়া পুনৰ সংস্থাপিত হবলৈ বাকী, অসমত না ভাষাৰ ৰাজত্বও পিছে তেতিয়া নিৰংকুশ নহয়। আনন্দ-তেকিয়াল ফুকনৰ মৃত্যুৰ পাছত অসমৰ জাতীয় জীৱনৰ তিয়া প্ৰায় কাণ্ডাৰীবিহীন অৱস্থা। অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যত তিয়াও হেমচন্দ্ৰ-গুণাভিৰামৰ যুগ আৰম্ভ হোৱা নাই। পোনৰজন চিৰিয়েল কমিছনাৰৰ কাৰ্যালয়ত, আৰু পিছৰজন 'চব-এছিষ্টেণ্ট কমিছনাৰ'ৰ পদত চৰকাৰী দায়িত্ব পালনত ব্যাপৃত। অসমৰ বৌদ্ধিক জীৱনৰ নেতৃত্ব তেতিয়া বেপিষ্টেণ্ট মিছনেৰীসকলৰ হাততে আৰু কোনোদৰ্ভে কাকতৰ পাততে। গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ বিধৱা-বিবাহৰ পৰা 'ৰাম-নৰমী' নাটকৰ প্ৰকাশত আৰু গুণাভিৰামে নিজে বিধৱা প্ৰিয়া দেৱীক কৰোৱা বিবাহৰ সংবাদত অসমৰ সমাজ-জীৱনে তিয়া দৰক লৈছে। তেনে এক "পতন-অভ্যুদয়-বন্ধুৰ" অৱস্থাৰ মাজেৰে জন্ম হৈছিল আধুনিক অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ এগৰাকী নিষ্ঠা সেৱক আৰু সাধক, কবি আৰু নাট্যকাৰ, সমাজ আৰু ৰাজ-দেহৰ স্বাস্থ্য-চিন্তক দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ।

দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ জন্ম-চন আৰু জন্ম-স্থান সম্পৰ্কত স-পাৰ্থক্য আছে। জীৱনীকাৰ ড° নন্দ তালুকদাৰে ১৮৬৪ খ্ৰীষ্টাব্দত শিৱসাগৰ জিলাৰ বেতবাৰীৰ শুকান পুখুৰীত^১, ড° নিৰ্মলপ্ৰভা বৰ-লয়ে ১৮৬৫ খ্ৰীষ্টাব্দত নলবাৰীৰ ওচৰত^২, আৰু দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ নিজৰ কন্যা শশীপ্ৰভা দত্তই ১৮৬৭ খ্ৰীষ্টাব্দত

^১ 'কবি নাট্যকাৰ মজিন্দাৰ বৰুৱা', অসম বাণী, ১১ ডিচেম্বৰ, ১৯৭০।

Encyclopaedia of Indian Literature, Sahitya Academy, vol. 1, p. 396.

গুৱাহাটীত^৩ দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ জন্ম হোৱাৰ কথা কৈছে। কিন্তু কোনো এগৰাকীয়েই এই ক্ষেত্ৰত নিজা যুক্তি বা প্ৰামাণিকতা দাঙি ধৰা নাই। অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী লেখক ডিম্বেশ্বৰ নেওগে দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ জীৱন-কাল খ্ৰীষ্টীয় “১৮৭০-১৯২৮” বুলি দেখুৱাইছে, আৰু “শিৱসাগৰ নগৰৰ ওচৰৰ শুকানপুখুৰীত জন্মে” বুলি কৈছে^৪। ড° সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মাই দেখুওৱা মতেও জন্ম ১৮৭০ খ্ৰীষ্টাব্দত আৰু “ঘৰ শিৱসাগৰত।”^৫ ড° হৰিচন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্যই জন্ম-চনটোহে দেখুৱাইছে ১৮৭০ বুলি।^৬ দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাই নিজে এই বিষয়ে কোনো ধৰণৰ সংবাদ দি থৈ নোযোৱা বাবেই এনে মত-বিভিন্নতা। অসম সাহিত্য সভাই ১৯৭০ খ্ৰীষ্টাব্দত দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ জন্ম-শতবাৰ্ষিকী উৎসৱ উদ্‌যাপন কৰা কথাই অৱশ্যে জন্ম-কাল সম্পৰ্কত ডিম্বেশ্বৰ নেওগ প্ৰমুখ্যে অসমীয়া সাহিত্যৰ ঐতিহাসিক কেইগৰাকীমানৰ মতকে স্বীকাৰ কৰি লোৱাটো সুচাইছে। অসম সাহিত্য সভাই উল্লিখিত বছৰৰ কাৰ্যনিৰ্বাহক সমিতিৰ তৃতীয় অধিবেশনত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিছিল ১৯ ডিচেম্বৰত কবি-নাট্যকাৰ দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ স্মৃতিত তৰ্পণ কৰিবলৈ।

দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ উপৰি পুৰুষ শ্ৰীপতি মজিন্দাৰ বৰুৱা বুলি, আৰু উৰ্ব্বতন চতুৰ্থ পুৰুষ গোবৰ্দ্ধন বুলি জানিব পৰা গৈছে। গোবৰ্দ্ধনৰ পুত্ৰ খগেশ্বৰ। খগেশ্বৰৰ বসতি আছিল অবিভক্ত কামৰূপ জিলাৰ ধৰ্মপুৰ মৌজাত। খগেশ্বৰৰ পুত্ৰ নৰোত্তম। নৰোত্তমৰো জন্ম হৈছিল ধৰ্মপুৰ মৌজাৰ নদলা গাঁৱত ১৭৪২ শক (১৮২০ খ্ৰীষ্টাব্দ) ত। পঢ়া-শুনাত বোলে নৰোত্তমৰ লেশমানো আগ্ৰহ নাছিল। স্বভাৱো আছিল টটাটিঙা। ১৩১৪ বছৰ বয়সত পিতৃ-

মাতৃক এৰি ঘৰৰ পৰা নৰোত্তম নিৰ্গম্য হ’ল। নিৰ্গম্য হ’ল অৱ-স্থাত কোনোবা বেপাৰীৰ লগ লাগি গুৱাহাটী আৰু তাৰ পৰা উজনি অসম পালেহি। একাধিক বেপাৰীৰ লগত কিছুদিন উজনিত থাকি নৰোত্তমে নিজাকৈ নাও এখন ঘটি নাৱেৰে ব্যৱসায় কৰিবলৈ ধৰিলে। অশেষ যত্নৰ ফলত সৌভাগ্যই লাগ দিয়াত কালক্ৰমত নৰোত্তম পাঁচ-ছখন হোলোং নাৱৰ গৰাকী হ’ল। ব্যৱসায় চলিল গোলাঘাটৰ পৰা কপাহ নি গোৱালপাৰাত বিক্ৰী কৰাৰ, আৰু গোৱালপাৰাৰ পৰা অন্যান্য সামগ্ৰী আনি উজনিত বিক্ৰী কৰাৰ^৭ গোলাঘাটতে নৰোত্তমৰ ব্যৱসায়ৰ প্ৰতিষ্ঠা হ’ল। দোকান পাতিলে কেইবাখনো। গোলাঘাট-ডিব্ৰুগড়ৰ মাজত তেওঁ চাউলৰ ব্যৱসায় কৰিলে প্ৰধানকৈ। লক্ষ্মীয়ে নৰোত্তমক আদৰিলে। নৰোত্তমৰ প্ৰায় ২৭১২৮ বছৰমান বয়সত গোলাঘাটৰ কেইগৰাকীমান বিশিষ্ট ব্যক্তিৰ উদ্যোগত জনৈক পৰশুৰাম ভূঞাৰ জ্যেষ্ঠা কন্যা কুসুম (নামান্তৰ অনসুয়া)ৰ লগত নৰোত্তমৰ বিয়া হ’ল। নৰোত্তম-কুসুমৰ সন্তান-সকলৰ প্ৰথমৰ পৰা একাদিক্ৰমে আঠটি পুত্ৰ আৰু এটি কন্যা। শৈশৱতে তৃতীয়, চতুৰ্থ আৰু পঞ্চমটি পুত্ৰৰ মৃত্যু ঘটিল। বাছি থাকিল প্ৰথম, দ্বিতীয়, ষষ্ঠ, সপ্তম আৰু অষ্টম পুত্ৰ সন্তানৰ সৈতে কন্যা সন্তানটি। আনুমানিক ১৮৮৯১০ খ্ৰীষ্টাব্দত “ঘৰ চম্ভা-লিৰ পৰা উপযুক্ত পিতৃকৰ ওপৰত নিজৰ ভাৰ দি, প্ৰিয়তমা পত্নীৰ বুকত ৫টি পুত্ৰ আৰু এটি কন্যা সন্তান থৈ সিহঁতক সুখৰ অৱস্থাত থকা চাই” নৰোত্তমে এই সংসাৰৰ পৰা বিদায় ললে। এই সমস্ত সংবাদ গংগাবাম চৌধুৰী প্ৰণীত ‘সংক্ষিপ্ত নৰোত্তম চৰিত’ পুথিয়ে দিছে।^৮

৭. ডব্লু. ডব্লু. হাণ্টাৰৰ ‘এ ষ্টেটিষ্টিকেল একাউণ্ট অফ আছাম’ গ্ৰন্থত আছে: “At the Sub-divisional town of Golaghat on the Dhoneswari, river-trade to some little extent is carried on with the Nagas, who bring down cotton and vegetables, which they barter for salt, fish, poultry, cows, goats etc. Rice and paddy are exported by river from Golaghat, and piece-goods and copper are imported.”

—Second Reprint. vol. 1, p. 229-230.

৮. দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ ‘গুৰু-দক্ষিণা’ (১ম ভাৱণ)ৰ ওপৰৰ অংশ, পৃ. ১-৮।

৩. ‘স্বৰ্গীয় দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা’, দৈনিক অসম, ৩০ ডিচেম্বৰ, ১৯৭০।

৪. অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী, ৪ৰ্থ সংস্কৰণ, পৃ. ৬৬৪।

৫. অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিবৃত্ত, ১ম প্ৰকাশ, পৃ. ২৩০।

৬. Origin and Development of the Assamese Drama and the Stage, 1964, p. 105.

‘সংক্ষিপ্ত নবোত্তম চৰিত’ মতে আটাইকেইটি সন্তানেৰে সৈতে নবোত্তম-কুসুম গোলাঘাটত থকা কালতেই তেওঁলোকৰ জীৱনক বিপদৰ ধুমুহাই বাককৈয়ে জোকাৰিছিল। চতুৰ্থ আৰু পঞ্চম পুত্ৰ দুটি জহনীত পৰি ঢুকাল, বৰজন পুতেক “কেইবাজনো মানুহৰ পৰা বাপেকৰ নামে খত দি মাটি-বাৰী বন্ধক থৈ, কিছুমান ধন লৈ” ঘৰৰ পৰা পলাল; তৃতীয়টি পুত্ৰও লগতে গ’ল। দুবছৰ মানৰ পাছত গুৱাহাটীতে তৃতীয়টি পুত্ৰৰ মৃত্যু হ’ল। বণিজৰ নাও বুৰিল, ঘৰত জুই লাগিল। মনৰ দুখত নবোত্তম “কিছুমান দিন চন্দৰৰ দৰে জঁকতে আছিল।”^৯ মুঠতে, নবোত্তমৰ ভাগ্য-বিপৰ্যয়ৰ এই সমগ্ৰ প্ৰক্ৰিয়াটো সম্পূৰ্ণ হৈছিল গোলাঘাটতে। নবোত্তম-চৰিতত নাই; কিন্তু মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ বংশধৰসকলৰ পৰা সম্প্ৰতি জানিব পৰা মতে নবোত্তমে পত্নীৰ বুকুত থৈ যোৱা সন্তানকেইটিৰ নাম যথাক্ৰমে মণিৰাম, দয়্যাম, দুৰ্গাপ্ৰসাদ, কামেশ্বৰ আৰু মৃত্যু-ৰাম। সৰ্বকনিষ্ঠা আৰু একমাত্ৰ কন্যা সন্তানটি হ’ল হেমপ্ৰভা (আইটী)। নবোত্তমৰ পুত্ৰ দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ জন্মস্থান সম্পৰ্কত গংগাৰাম চৌধুৰীৰ গোটেইটো বৰ্ণনাত শুকানপুখুৰী বা শিৱসাগৰৰ নামটো পৰ্যন্ত উল্লেখ কৰা হোৱা নাই। গতিকে গংগাৰাম চৌধুৰীৰ বিবৰণৰ গইনা লৈ আমি কওঁ যে গোলাঘাটতেই দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ জন্মভূমি; নলবাৰী, গুৱাহাটী বা শুকানপুখুৰী (শিৱসাগৰ)ত দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ জন্ম হৈছিল বুলি বিভিন্ন লেখক-ঐতিহাসিকে কোৱা কথাৰ সত্যতা নাই।

গংগাৰাম চৌধুৰীৰ বৰ্ণনা আমাৰ বোধেৰে বেছি নিৰ্ভৰ-যোগ্য এইবোৰ কাৰণতে যে, (১) গংগাৰাম চৌধুৰীয়ে নিজে লিখি থৈ যোৱা মতে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ পিতৃ নবোত্তম মজিন্দাৰ বৰুৱা তেখেতৰ ককাদেউতাক; তেখেত নবোত্তমৰ “ঘৰৰ জীয়াৰীৰ ফালৰ নাতি-নীয়েক”^{১০}। (২) চৌধুৰী দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ “গুৰু-দক্ষিণা”

৯, ঐ পৃ. ৬-৭।

১০. “পূজ্যতম নবোত্তম মজিন্দাৰ বৰুৱা মোৰ মাননীয় ককাদেউতা হয়। মই তেখেতৰ ঘৰৰ জীয়াৰীৰ ফালৰ নাতি-নীয়েক হওঁ। সেই সম্বন্ধত গ্ৰন্থকাৰ (‘গুৰু-দক্ষিণা’ৰ লেখক)ৰ মই ভতিজাক”।

— গুৰুদক্ষিণা, ১ম তাণ্ডৰণ, প্ৰকাশকৰ মন্তব্য, পৃ. ৭-৮।

নাটকৰ প্ৰকাশক। দুৰ্গাপ্ৰসাদে ২৫.৩.১৯০০ তাৰিখে দিয়া অনুমতি ক্ৰমেই চৌধুৰীয়ে ১.১.১৯০১ তাৰিখে নাটকখন প্ৰকাশ কৰিছে, আৰু নাটকখনৰ “শেহত ওপৰঞ্চিকৈ” ‘নবোত্তম চৰিত’ ছপাই উলিয়াইছে। নবোত্তমৰ পুতেক দুৰ্গাপ্ৰসাদে পঢ়ি নোচোৱাকৈ নিশ্চয় সেই বিবৰণ তাত সন্নিবেশ কৰিবলৈ দিয়া নাই। গতিকে নবোত্তমৰ চৰিতত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ অনুমোদন নিশ্চয় আছিল। এনেকুৱাও হ’ব পাৰে যে পিতৃ নবোত্তমৰ বিষয়ে দুৰ্গাপ্ৰসাদে নিজেও বহুখিনি সংবাদ গংগাৰাম চৌধুৰীক যোগান ধৰিছিল। সেই দিশৰ পৰা কৰা বিবেচনা মতে গংগাৰাম চৌধুৰীৰ বিবৰণ অদ্ভান্ত নহলেও নিশ্চয় গ্ৰহণযোগ্য। (৩) দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ জীৱন সম্পৰ্কে সন্তোদ দিয়া যিসকল ব্যক্তিৰ নাম আমি পূৰ্বে উল্লেখ কৰি আহিছোঁ, সেইসকলৰ এগৰাকী (শশীপ্ৰভা দত্ত) ৰ বাহিৰে আটাইসকলেই দুৰ্গাপ্ৰসাদক দেখিছে বা জানিছে দুৰৰ পৰাহে। নিজৰ জীয়েকগৰাকীৰ লেখাও পিতৃ দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ মৰণোত্তৰ কালৰহে।

পিছে, জন্মভূমি নহলেও শিৱসাগৰৰ শুকানপুখুৰী দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ যৌৱনৰ ক্ৰীড়াভূমি, প্ৰায় সমগ্ৰ জীৱনৰ কৰ্মভূমি। শুকানপুখুৰীলৈ দুৰ্গাপ্ৰসাদহঁত কেতিয়া কেনেকৈ আহিল, আন বহুতো বিষয়ত থকা দৰেই সেই বিষয়তো গংগাৰাম চৌধুৰী নিমাত। নবোত্তমৰ মৃত্যু গোলাঘাটতে হৈছিল নেকি, সেই কথাও খাটাংভাৱে গংগাৰাম চৌধুৰীয়ে কোৱা নাই। অনুমানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰাৰ বাহিৰে আমাৰো গত্যন্তৰ নাই। কিন্তু চৌধুৰীৰ বৰ্ণনাত শুকানপুখুৰীৰ কোনো উল্লেখ নথকাৰ পৰা গোলাঘাটতেই নবোত্তমৰ মৃত্যু হোৱা বুলি কোৱাত অসুবিধা নাথাকে।

এটা কথা পিছে চৌধুৰীয়ে নিশ্চিতভাৱে কৈ গৈছে যে বৰপুত্ৰ মণিৰাম প্ৰকৃত অৰ্থত ভাল হৈ ঘৰৰ ল’ৰা ঘৰলৈ উভতি অহাৰ পাছতহে নবোত্তমৰ মৃত্যু ঘটিছিল। তেওঁ কৈছে: “যি বৰ পিতেকে সৰ্বনাশ কৰি সকলোকে বিপদ-সাগৰৰ মাজত অৱলম্বনহীন কৰি পেলাই থৈ গৈছিল, তেৱেঁই নিজৰ মূৰত সমুদয় ঘৰুৱা ভাৰ লৈ অৰ্থ উপাৰ্জন কৰি লাহে লাহে অৱস্থা উন্নত কৰিবলৈ ধৰিলে।”^{১১}

১১. সংক্ষিপ্ত নবোত্তম চৰিত, পৃ. ৮।

মণিবামে ঘৰৰ অৱস্থা উন্নত কৰিছিল ডোমৰ দলং বাগিচাত ডাক্তৰ নিযুক্ত হৈ। উনবিংশ শতিকাৰ শেহৰটো দশকৰ আৰম্ভণিতে গোলাঘাটৰ পৰা মণিবাম মাক-ভনীয়েক-ভায়েকহঁতক লৈ শিৱসাগৰৰ বাবুপট্টিলৈ উঠি আহে বুলিব পাৰি। তাৰ পৰাহে পৰিয়ালটো গুৰুকান পুখুৰীলৈ যায়। তাতেই মণিবামে অৱস্থাৰ আমূল পৰিবৰ্তন ঘটালে। বেণুধৰ শৰ্মাই কোৱা মতে, মণিবাম আছিল চিংলো কোম্পানীৰ ডাক্তৰ। মণি ডাক্তৰৰ বোলে মাটি-বাৰী সম্পত্তি বহুত। গুৰুকানপুখুৰী, বেতবাৰীত হেনো মণি ডাক্তৰেই আটাইতকৈ সৰহ খাজানা দিছিল।^{১২}

গংগাবাম চৌধুৰীয়ে নবোত্তমৰ মণিবাম আদি কেইবাজনো পুত্ৰৰ কিছু কিছু সংবাদ দি গৈছে; কিন্তু দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ কোনো সংবাদ, বিশেষকৈ ছাত্ৰ-জীৱনৰ, চৌধুৰীৰ লেখাত পাবলৈ নাই। নন্দ তালুকদাৰৰ মতে, দুৰ্গাপ্ৰসাদে হাইস্কুলীয়া শিক্ষা লাভ কৰিছিল যোৰহাটত, আৰু “শিক্ষা হাইস্কুলৰ চাৰিসীমাতৈ আবদ্ধ”।^{১৩} কিন্তু শিৱসাগৰৰ মজিন্দাৰ বৰুৱা পৰিয়ালৰ পৰা সম্প্ৰতি আমি জনা মতে যোৰহাট চৰকাৰী হাইস্কুলৰ পৰা এণ্ট্ৰেন্স পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈ দুৰ্গাপ্ৰসাদে কলিকতাত কলেজীয়া শিক্ষা (এফ. এ.) লাভ কৰিবলৈ গৈছিল। যোৰহাট চৰকাৰী হাইস্কুলত তেওঁৰ সহপাঠী সকলৰ অন্যতম আছিল চন্দ্ৰধৰ বৰুৱা। “তেওঁ যোৰহাটৰ গবৰ্ণমেণ্ট হাইস্কুলত এই লিখকে সৈতে তৃতীয় শ্ৰেণীৰে পৰা একে লগে পঢ়িছিল” বুলি চন্দ্ৰধৰ বৰুৱাই উল্লেখ কৰি গৈছে।^{১৩ক} চন্দ্ৰধৰ বৰুৱা এণ্ট্ৰেন্স মহলাত উত্তীৰ্ণ হৈছিল ১৮৯২ খ্ৰীষ্টাব্দত। গোলাঘাটত ঘটা পাৰিবাৰিক দুৰ্যোগৰ বাবেই হয়তোবা দুৰ্গাপ্ৰসাদে আপেক্ষিকভাৱে বহু পলমকৈ হাইস্কুলীয়া শিক্ষা আৰম্ভ কৰিব লগীয়া হয়, আৰু একুৰি দুবছৰমান বয়সতহে তেওঁ এণ্ট্ৰেন্স মহলাত উত্তীৰ্ণ হোৱাৰ সুযোগ পায়। কলিকতাত সৰস্বতীতকৈ লক্ষ্মীৰ প্ৰতি আকৰ্ষণ বেছি হোৱা হেতুকে পঢ়া এৰি

১২. বেণুধৰ শৰ্মা ৰচনাৱলী, ১ম খণ্ড, পৃ. ১৬৪।

১৩. ক. না. ম. ব. অসম বাণী, ১১ ডিচেম্বৰ ১৯৭০।

১৩ক. অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা, ২য় বছৰ ৩য় সংখ্যা, পৃ. ১৭২।

দুৰ্গাপ্ৰসাদ ব্যৱসায়ত লাগে। তেওঁ কলিকতাত শিক্ষা লাভ কৰা বিষয়টোৱে বেণুধৰ শৰ্মাৰ লেখাৰ পৰাও প্ৰতীতিযোগ্যতা অৰ্জন কৰিছে। ‘মজিয়াৰ পৰা মেজলৈ’ গ্ৰন্থত বেণুধৰ শৰ্মাই কৈছে : “দুৰ্গাপ্ৰসাদ ভালেমান দিন কলিকতাত আছিল, বিদ্যাৰ্থী আৰু ব্যৱসায়ী হিচাপে। তেখেতেই কলিকতাত তামুলী ফুকনৰ ঘৰৰ একে নামে যোৱা দুৰ্গানাথ ফুকনৰ সৈতে গোট খাই ফুকন-মজিন্দাৰ নাম দি এখনি ভাল দোকান খুলিছিল”।^{১৪}

কলিকতা-বাস কালছোৱাত দুৰ্গাপ্ৰসাদ ক’ত কেনেকৈ আছিল, কলিকতা-বাসৰ মিয়াদ বা আছিল কিমানখিনি, সেই বিষয়ে খাটাকৈ জানিব নোৱাৰি। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ বৌদ্ধিক পৰিধিৰ ভিতৰত থকাসকলৰ ওপৰত বেজবৰুৱাৰ দৃষ্টিৰ ছিটিকনি অৱলীলাক্ৰমে পৰিছে। তেওঁৰ ‘জীৱন-সোঁৱৰণ’ত কলিকতা-প্ৰবাসী অসমীয়া অনেকৰে পূৰ্ণাৱয়ব শব্দ-চিত্ৰ প্ৰকাশ পাইছে, বহুতৰে অৰ্দ্ধাৱয়ব, কাৰোবাৰ ডুখৰীয়া। কিন্তু ‘মোৰ জীৱন-সোঁৱৰণ’ত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ নামটো পৰ্যন্ত উল্লেখ কৰা হোৱা নাই। বয়সৰ দিশত বেজবৰুৱা আৰু দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ মাজৰ ব্যৱধান ছবছৰৰ অধিক নহয়। সেই ফালৰ পৰা স্বাভাৱিকতে বেজবৰুৱাৰ দৃষ্টিত দুৰ্গাপ্ৰসাদ পৰিব লাগিছিল। হয়তোবা এনেও হ’ব পাৰে যে উচ্চ শিক্ষা লাভৰ অৰ্থে দুৰ্গাপ্ৰসাদ কলিকতালৈ গৈয়েই লক্ষ্মী-মন্দিৰ দৰ্শনাৰ্থীৰ দীঘলীয়া শাৰীৰ মাজত থিয় দিলেগৈ, আৰু বেজবৰুৱাৰ সাৰস্বত পৰিধিৰ মাজত সোমোৱাৰ ক্ষণ ইতিপূৰ্বে উকলিল, যিহৰ ফলত বেজবৰুৱাৰ দৃষ্টিৰ অগোচৰতে দুৰ্গাপ্ৰসাদ বৈ গ’ল। বেণুধৰ শৰ্মাই অৱশ্যে লক্ষ্মী-চন্দ্ৰ-হেম—“এই ত্ৰিমূৰ্তিৰ কাষত থকা পাৰিষদ বৰ্গ”ৰ মাজত “মাতৃভাষাৰ থাপনালৈ শক্তি অনুসৰি আজলিয়ে আজলিয়ে অৰিহণাৰ পুষ্পাঞ্জলি” পেলোৱাসকলৰ ভিতৰত ধেমেলীয়া নাট, কবিতা আদি ৰচনা কৰোঁতা হিচাপে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ নাম নৈছে কনকলাল বৰুৱা, কমলা কান্ত ভট্টাচাৰ্য, আব্দুল মজিদ, বেণুধৰ ৰাজখোৱা আৰু আনন্দ চন্দ্ৰ আগৰৱালাৰ পিছতে।^{১৫}

দুৰ্গাপ্ৰসাদে চৰকাৰী বা বেচৰকাৰী কোনো ধৰণৰ চাকৰি

১৪. বেণুধৰ শৰ্মা ৰচনাৱলী, ১ম খণ্ড, পৃ. ১৬৪।

১৫. অৰ্ঘ্যৱলী, ১৯৬৪, পৃ. ২৮।

কৰা নাছিল। কৃষিকাৰ্যৰ প্ৰতিয়েই তেওঁৰ আগ্ৰহ আছিল বেছি। বিভিন্ন ধৰণৰ খেতি-বাতিত মনোনিবেশ কৰাৰ উপৰি নিজে এৰী, মুগা আৰু পাট পলু পুহি এৰী সূতা, মুগা সূতা, আৰু পাট সূতা প্ৰস্তুত কৰিছিল, আৰু আনকো সেই অৰ্থকৰী ব্যৱসায়ত মনো-যোগ দিবলৈ প্ৰেৰণা দিছিল বুলি জীয়েক শশীপ্ৰভা দত্তই উল্লেখ কৰিছে।^{১৬} কিন্তু দুৰ্গাপ্ৰসাদ চাহবাগিচাৰ মহৰীৰ চাকৰিত ছমাহ আছিল বুলি ড° হৰিচন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্যই দেখুৱাইছে। বাগিচাত চাকৰি কৰা সংবাদটো তেখেতে সংগ্ৰহ কৰিছে ‘জোনাকী’ত প্ৰকাশিত ‘মোৰ উন্নতি নহ’ল কিয়’ শীৰ্ষক লেখা এটাৰ পৰা। ড° ভট্টাচাৰ্যই দিয়া সংবাদ মতে মাহিলি ১৫ টকা বেতনত দুৰ্গাপ্ৰসাদ বাগিচাৰ মহৰী কামত সোমায়। ছমাহ চাকৰি কৰাৰ পাছত তেওঁ বুজিলে যে ১৫ টকাই তেওঁক নুকুলায়। ইফালে যুৰোপীয় মেনেজাৰৰ দুৰ্য্যৱহাৰ আৰু গালি-শপনিও সহিব লগীয়া হয়।^{১৭} সংশ্লিষ্ট লেখাটো ‘জোনাকী’ৰ নতুন খণ্ডৰ দ্বিতীয় ভাগত প্ৰকাশ পাইছিল। ড° ভট্টাচাৰ্যই দেখুওৱা সেই লেখা মতে কেৱল বাগিচাৰ চাকৰিয়েই নহয়, আন এটা চাকৰিও দুৰ্গাপ্ৰসাদে কৰিছিল। বাগিচাৰ চাকৰি এৰি দি বছৰেকমান ঘৰতে বহি থকাৰ পাছত “মোৰহাটৰ বেলত গাভ” হ’ল মাহিলি ২০ টকা দৰমহাত। পৰিশ্ৰমৰ তুলনাত ইয়াতো দৰমহা সামান্য বাবে ৮ মাহ চাকৰি কৰি কামটো তেওঁ এৰি দিয়ে।^{১৮}

দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ জীৱন-অভিজ্ঞতাৰ বৈচিত্ৰ্য প্ৰদৰ্শনৰ বাবে উল্লি-খিত চাকৰি দুটাৰ কথা; বা মহৰী নাটক ৰচনাৰ বেলিকা বাগি-চাৰ ছমাহীয়া চাকৰিৰ সংবাদটো সহায়ক হ’ব পাৰিলেহেঁতেন; কিন্তু জোনাকীৰ সংশ্লিষ্ট প্ৰবন্ধটো দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ লেখা নহয়েই। ড° ভট্টাচাৰ্যই ভেঁজা লোৱা প্ৰবন্ধটো (‘মোৰ উন্নতি নহ’ল কিয়?’) দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ বুলি স্বীকাৰ কৰিবলৈ হলে, প্ৰবন্ধকাৰে নিজে কৈ যোৱা মতে তেওঁ কেৱল এণ্ট্ৰেন্স শ্ৰেণীলৈহে পঢ়িছিল বুলিব লাগিব। প্ৰবন্ধ-টোত দুৰ্গাপ্ৰসাদ কলিকতালৈ যোৱাৰ কোনো সংবাদেই পাবলৈ

১৬. স্ব. দু. প্ৰ. ম. ব., দৈনিক অসম, ৩০ ডিচেম্বৰ ১৯৭০।

১৭. O. D. A. D. S., p.98.

১৮. জোনাকী, নতুন খণ্ড, দ্বিতীয় ভাগ, কাতি ১৮২৫, পৃ. ২৫২—২৫৩।

নাই। কিন্তু আমি পূৰ্বে দেখুৱাই আহিছোঁ—তেওঁ কলিকতাত এফ. এ. পঢ়িবলৈ গৈছে, আৰু কলিকতাত ‘ফুকন-মজিন্দাৰ বৰুৱা’ দোকান খুলিছে। কেৱল সেয়ে নহয়, কলিকতাত তেওঁ গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছে, প্ৰকাশ কৰিছে, কলিকতাত তেওঁৰ ‘মহৰী’ নামৰ নাটক-খনৰ অভিনয় পৰ্যন্ত হৈছে। গতিকে এই প্ৰবন্ধটো দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজি-ন্দাৰ বৰুৱাৰ নহয় বুলি খাটাংকৈ কব পাৰি। “বৰ্ণমালা অনুসাৰে ২য় বছৰ জোনাকীৰ প্ৰবন্ধ লেখক আৰু লেখিকাসকলৰ নাম”ত উল্লিখিত প্ৰবন্ধটোৰ লেখক ‘সম্পাদক’ বুলি আছে।^{১৯} সেই ‘সম্পা-দক’ দুৰ্গানাথ বৰুৱা। ‘অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি সাধিনী সভা’ৰ তেতিয়াৰ সম্পাদক মীননাথ শৰ্মাই ‘জোনাকীৰ কাৰ্য-বিবৰণী’ত লিখিছে : “জোনাকী ২য় বছৰৰ আৰম্ভৰ পৰা পাঁচ বছৰলৈ সভাৰ সম্পাদক শ্ৰীযুত দুৰ্গানাথ বৰুৱা আৰু সহকাৰী সম্পাদক শ্ৰীযুত ৰঘুনাথ চৌধুৰীক চলাবলৈ দিয়া গ’ল।”^{২০} এইজন দুৰ্গানাথ বৰুৱা দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা নহয়। দুৰ্গাপ্ৰসাদ জোনাকী কাকতৰ সম্পাদক এবাৰলৈও হোৱা নাছিল। গুৱাহাটীৰ পৰা প্ৰকাশিত জোনাকীৰ লগত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ কোনো সংযোগ নাছিল। তেতিয়া দুৰ্গাপ্ৰসাদে নিজৰ নাম শ্ৰীদুৰ্গাপ্ৰসাদ দত্ত, শ্ৰীদুৰ্গাপ্ৰসাদ, শ্ৰীদুৰ্গা বা শ্ৰীদু বুলিহে লিখিছিল; দুৰ্গানাথ তেওঁ কোনো দিনেই হোৱা নাছিল। ‘মহৰী’ নাটক ৰচনাৰ প্ৰেৰণা দেখুৱাবৰ বাবে দুৰ্গাপ্ৰসাদক চাহ-বাগিচাৰ চাকৰিত সুমুৱাই নিদিলেও হ’ব। স্বাধীন মনোবৃত্তিৰ দুৰ্গাপ্ৰসাদে বিবাহৰ পূৰ্বে লক্ষীমপুৰৰ কেইখনমান বাগিচাত চাহ গুটিৰ যোগান ধৰা ব্যৱসায়ত আত্মনিয়োগ কৰাৰ সংবাদ অৱশ্যে আমি পাইছোঁ। চাহবাগিচাৰে বিস্তীৰ্ণ গোলাঘাট-শিৱসাগৰৰ দুৰ্গা-প্ৰসাদে চাহবাগিচাৰ পটভূমিত নাটক এখন ৰচনা কৰিবলৈ বাগিচাৰ ছমাহীয়া মহৰী চাকৰিৰ অভিজ্ঞতা অৰ্জন কৰাৰ প্ৰয়োজন নাই। সাহিত্য সৃষ্টিৰ বাবে অভিজ্ঞতাৰ খাতিৰতে বাগিচাত চাকৰি কৰা (?) দুৰ্গাপ্ৰসাদে বেলগাভ’ৰ অভিজ্ঞতাৰেতো কোনো গ্ৰন্থ ৰচনা নকৰিলে!

উনবিংশ শতিকাৰ শেহ দশকটোত চৰকাৰী চাকৰি এটা যোগাব কৰিবৰ বাবে যি পৰিমাণৰ শিক্ষাগত অৰ্হতাৰ প্ৰয়োজন,

১৯. জোনাকী, নতুন খণ্ড, দ্বিতীয় ভাগ, ভাদ ১৮২৬, পৃ. ৭।

২০. ঐ, আহিন আৰু কাতি ১৮২৬, পৃ. ৩২।

সেই পৰিমাণৰ অৰ্হতা থকা সত্ত্বেও দুৰ্গাপ্ৰসাদে চৰকাৰী চাকৰিৰ প্ৰতি আগ্ৰহ নেদেখুৱালে। কলিকতাত থকা কালছোৱাত অসমীয়া সদাগৰ ভোলানাথ বৰুৱাৰ লক্ষ্মীদেৱীৰ কৃপা লাভ, কলিকতাৰ বৰবজাৰৰ আৰ্মেনিয়ান ষ্ট্ৰীটত হৰিবিলাস আগবঢ়োৱাৰ ব্যৱসায় আৰু বাসস্থানৰ কুঠী, গুৱাহাটীৰ বাধাচৰণ বৰুৱা (গুপ্ত নাম আৰ. চি. বেজামিন)ৰ দিল্লী প্ৰভৃতি ঠাইত ব্যৱসায়-বাণিজ্যৰ প্ৰতিষ্ঠা, আৰু লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ লেখীয়া পূৰ্বসূৰী এগৰাকীয়ে এবাৰ নহয় দুবাৰকৈ চৰকাৰী চাকৰি (“এক্সপ্টা এছিষ্টেণ্টৰ পদ”) প্ৰত্যাখ্যান কৰা আদি কথাই প্ৰত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে দুৰ্গাপ্ৰসাদক চাকৰি নকৰি ব্যৱসায়ত ধৰিবলৈ নিশ্চয় প্ৰেৰণা দিছিল। কলিকতাত “ফুকন মজিন্দাৰ বৰুৱা কোম্পানী” স্থাপন কৰাৰ মূলতো উল্লিখিত দৃষ্টান্তসমূহৰ আওপকীয়া প্ৰভাৱ আছিল বুলি অনুমান কৰাত অসুবিধা একো নাই। দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ চাকৰিৰ প্ৰতি অনীহা আৰু ব্যৱসায়ৰ প্ৰতি আকৰ্ষণৰ প্ৰক্ৰিয়াটো সেই দশকটোতে সম্পূৰ্ণ হৈছিল বুলিব লাগিব। তেনে অনীহা আৰু আকৰ্ষণৰ বলতে তেওঁ “কহনা” নামৰ চাহবাগিচাৰো আঁচনি তৰিছিল।

উনবিংশ শতিকাৰ অসম-ৰাজপত্ৰত এজন দুৰ্গাপ্ৰসাদ দত্ত বৰুৱাই তহচিলদাৰৰ চাকৰি কৰা সংবাদ আছে। ১৮৯৫ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ফেব্ৰুৱাৰী মাহৰ ২৭ তাৰিখে সেইজন দুৰ্গাপ্ৰসাদ দত্ত বৰুৱাক শিৱ-সাগৰৰ সদৰ তহচিলদাৰ পদত নিয়োগ কৰা হৈছিল অবেক্ষাধীন-ভাৱে। সেই চনৰ মাৰ্চ মাহৰ ২ তাৰিখৰ অসম-ৰাজপত্ৰত তেওঁৰ নিযুক্তিৰ বাতৰি প্ৰকাশ হৈছিল এনেদৰে : “Babu Durgaprasad Dutta Barua is appointed, on probation, to be a Tahsildar with effect from the date on which he may receive charge of the Sibsagar Tahsil in the Sadar Sub-division of that district.”^{২০ক}। সেই চনৰ ছেপ্টেম্বৰ মাহৰ ১৯ তাৰিখে সাময়িকভাৱে তেওঁক নামতিদ’ললৈ বদলি কৰা হৈছিল নামতিদ’লৰ তহচিলদাৰ দামোদৰ বৰুৱাৰ ছুটীত স্থানাপন্ন দায়িত্ব পালন কৰিবলৈ।^{২০খ}। কিছুদিনৰ পাছত

২০ক. The Assam Gazette, 1895, Part II, March 2, p. 326.

২০খ. The Assam Gazette, 1895, Part IA, p. 1025.

স্কুল-উপপৰিদৰ্শক বৰুৱাৰ বৰুৱাই অবেক্ষাধীনভাৱে নামতিদ’ল তহচিলৰ দায়িত্ব লোৱা দুৰ্গাপ্ৰসাদক পুনৰ শিৱসাগৰ সদৰ তহচিললৈ ঘূৰাই আনে।^{২০গ}। তহচিলদাৰ পদত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ নিযুক্তিৰ দুটা-কৰণ হয় ১৮৯৮ চনৰ ২৭ আগষ্ট তাৰিখে।^{২০ঘ}। সেই দুটাকৰণৰ পাছতে তেওঁ তিনিমাহৰ বিশেষাধিকাৰ ছুটী বিচৰাত ১৮৯৮ চনৰ অক্টোবৰ মাহৰ ৮ তাৰিখে তেওঁক বিশেষাধিকাৰ ছুটী মঞ্জুৰ কৰা হয়, আৰু তেওঁৰ ঠাইত বাধিকাপ্ৰসাদ বৰুৱাক নিযুক্তি দিয়া হয়।^{২০ঙ}। উপযুক্ত বিৱৰণ মতে, প্ৰথম দৃষ্টিত, এইজন দুৰ্গাপ্ৰসাদ দত্ত বৰুৱাক দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা বুলি ভ্ৰান্ত ধাৰণা ওপজা নিচেই স্বাভাৱিক। কালৰ সমসাময়িকতা, নামৰ সম-সূচকতা আৰু সংশ্লিষ্ট ব্যক্তিসকলৰ মাজত থকা সংযোগৰ একসূত্ৰতাই এনে বিভ্ৰান্তিৰ মূল কাৰণ। কিন্তু সংশ্লিষ্ট কালছোৱাতযে শিৱ-সাগৰত দুৰ্গাপ্ৰসাদ দুজন আছিল, সেই কথা বেণুধৰ শৰ্মাই কৈ গৈছে ‘মজিয়াৰ পৰা মেজলৈ’ গ্ৰন্থত। অসম-ৰাজপত্ৰৰ দুৰ্গাপ্ৰসাদজন বেণুধৰ শৰ্মাৰ উক্ত গ্ৰন্থৰ “দুৰ্গাপ্ৰসাদ বৰুৱা তহচিলদাৰ” জনহে, “অভয়পুৰ মৌজাৰ মৌজাদাৰ” জনহে, প্ৰথম অসমীয়া-বঙলা অভি-ধান বচোঁতা যাদুৰাম (জাদুৰাম) ডেকা বৰুৱা (লেবেলী ডেকা বৰুৱা) সদৰামিনৰ পুত্ৰজনহে।^{২০চ}। কাৰণ, উল্লিখিত কালছোৱাত দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা আছিল কলিকতাত।

শতিকাটোৰ শেষৰ দশকটো পিছে তেওঁ কলিকতাত সম্পূৰ্ণ কৰিছিল বুলিব নোৱাৰি। ১৮৯৬ খ্ৰীষ্টাব্দলৈকেযে তেওঁ কলিকতাত আছিল, সেই কথাৰ সাক্ষ্য দিছে ‘মহৰী’ নাটকে। “১৮৯৩-৯৪ খ্ৰীষ্টাব্দৰ অসমীয়া সাহিত্য সভাৰ বছৰেকীয়া উৎসৱত” কলিকতাত মহৰীৰ অভিনয় হোৱাৰ উপৰি ১৮৯৮ শক (১৮৯৬ খ্ৰীঃ)ৰ পহিলা বহাগত কলিকতাত নাটকখনৰ পাতনি লিখা কথাই অন্ততঃ সেই সময়লৈকে তেওঁ কলিকতাত থকাটো সূচাইছে। মহৰী প্ৰকাশ পোৱাৰ পৰবৰ্তী কোনছোৱা সময়ত দুৰ্গাপ্ৰসাদে কলিকতা এৰে,

২০গ. The Assam Gazette, 1896, Part IA, p. 861.

২০ঘ. The Assam Gazette, 1898, Part 1, p. 849.

২০ঙ. The Assam Gazette, 1898, Part 1, p. 945.

২০চ. বেণুধৰ শৰ্মা বচনাৱলী, ১ম খণ্ড, পৃ. ১৩৪-৫।

খাটাইকৈ কৰ পৰা নাযায়। কিন্তু দশকটোৰ আটাইকেইটা বছৰমে তেওঁ কলিকতাত কটোৱা নাছিল, সেই কথা খাটাংভাৱে কৰ পাৰি। কাৰণ, দুৰ্গাপ্ৰসাদে তেওঁৰ 'জ্ঞান-মঞ্জৰি' পুথিৰ 'প্ৰস্তাৱনা' লিখে ২৮।২।১৯৯ তাৰিখে শিৱসাগৰত। কেৱল সেয়ে নহয়, "১৮১৯ শকৰ চ'তৰ ১৪ দিন যাওঁতে" (১৮১৭ খ্ৰীষ্টাব্দত) অনুষ্ঠিত 'ছাত্ৰ সভা আৰু বাল্যাশ্ৰম'ৰ অষ্টম বাৰ্ষিক অধিবেশনত শিৱসাগৰত দুৰ্গাপ্ৰসাদে বক্তৃতা দিছিল।^{১১} গতিকে অনুমান কৰিব পাৰি যে ১৮১৬ চনৰ শেহ বা ১৮১৭ চনৰ আদি ভাগতে দুৰ্গাপ্ৰসাদ কলিকতাৰ পৰা উভতি আহি শিৱসাগৰত থিতাপি ললেহি, আৰু 'ছাত্ৰ সভা আৰু বাল্যাশ্ৰম'ৰ নিচিনা যুৱ-কল্যাণমূলক সামাজিক-সাংস্কৃতিক অনুষ্ঠানৰ লগত জড়িত হৈ পৰিলহি। একেছোৱা সময়ৰ ভিতৰতে তেওঁ জীৱিকাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰতিষ্ঠা লাভৰ অৰ্থে ব্যৱসায়তো মনোনিবেশ কৰিলে।

উনবিংশ শতিকাৰ শেহ আৰু বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ যিছোৱা সময়ত দুৰ্গাপ্ৰসাদে ব্যৱসায়-বাণিজ্যৰ প্ৰতি মনোনিবেশ কৰিছিল, সেইছোৱা সময়ত চাকৰিৰ ফালেহে অসমীয়া ডেকা-সকল ধাবিত হৈছিল বেছিকৈ। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ 'বাপিবাম' গল্পৰ পটভূমি এনে এছোৱা কালৰে। "সেই কালত উজনিৰ ইংৰাজ খেতিয়ক চাহাবসকলে নতুনকৈ চাহবাগিচাবিলাক মহা ধুমধামেৰে খুলি মুঠিয়ে মুঠিয়ে ধন সিঁচিছিল, আৰু কাণ্ডখন দেখি-শুনি আমাৰ দেশৰ ভোদা মানুহবোৰ তথা লাগি গৈছিল। ডেকা তৰপৰ ডেকা তেজে 'বি-এল-এ-ব্লে' শিকা ডেকাসকলক বৰমহৰীৰ বৰ-সকল কামৰ নিমিত্তে উম্মগনি-চোল বজাই লকুৱাইছিল, ধপৰাইছিল, বুঢ়া তৰপৰ চেঁচা তেজীয়া বুঢ়াসকলকো ডেকাসকলৰ গাৰ বঁতাহৰ কোৰে খৰক-বৰক নলগোৱাকৈ এৰা নাছিল।"^{১২} বেজবৰুৱাই ইংগিত দিয়াসকলৰ উপৰি উচ্চ শিক্ষিত ডেকা-সকলৰো মন কুৰি শতিকাৰ আৰম্ভণী কালছোৱাত চাকৰি-প্ৰীতিয়ে বাককৈয়ে আচ্ছন্ন কৰি পেলাইছিল। তাৰ পৰিণাম স্বৰূপে, এহাতে

১১. দ্ৰষ্টব্য: 'বেণুধৰ শৰ্মা বচনাবলী' (১ম খণ্ড)ত উদ্ধৃত উক্ত অনুষ্ঠানৰ কাৰ্যবিবৰণি, পৃ. ১৭৩-১৭৬।

১২. বেজবৰুৱা গ্ৰন্থাবলী, প্ৰথম প্ৰকাশ, প্ৰথম খণ্ড, পৃ. ৫৮৬।

কৃষি, ব্যৱসায়-বাণিজ্য আদিৰ যোগেদি জীৱিকা উপাৰ্জনৰ পথটো ক্ৰমান্বয়ে অনাদৃত হৈ আহিল, ধনী-নিৰ্ধন আৰু শিক্ষিত-অশিক্ষিতৰ মাজৰ পাৰ্থক্যৰ সীমা-বেখাও ক্ৰমে ক্ৰমে গাঢ়ৰ পৰা গাঢ়তৰ হৈ পৰিল। আনহাতে, শিক্ষিত বা তথাকথিত শিক্ষিত চামটো এক প্ৰকাৰৰ সামাজিক বহুমূল্যত পৰিণত হ'ল। কৃষ্ণনাথ শৰ্মাই আত্মজীৱনীত কোৱা মতে, শিক্ষিত ডেকা চামটোৱে শাসন-যন্ত্ৰৰ চকৰিত পৰি হয়তো মাহে হাজাৰ টকা দৰমহাও পাব পাৰে, কিন্তু চাকৰিৰ পৰা অপসৃত বা অবসৃত হোৱাৰ পাছত তেনে চাকৰিজীৱীৰ জীৱন-জীৱিকাৰ সমস্ত দায়িত্ব-ভাৰ বহন কৰিব লগীয়া হয় পৰিয়ালৰ অন্যান্য লোকসকলেহে। আকৌ, "এবাৰ যি চৰকাৰী বিষয়-বাব পায়, তেওঁ দাসৰো দাস হৈ পৰে। এটা জাতিৰ উত্তি অহা ভৱিষ্যত দলটোক যদি শিক্ষাই কুঁহিয়াৰ চেপাদি শক্তি লোপ কৰি দিয়ে, তেন্তে সেই জাতিৰ মুক্তি হ'ব কেনেকৈ?"^{১৩} কৃষ্ণনাথ শৰ্মাৰ কথাখিনিয়ে যদিও এইটো শতিকাৰ দ্বিতীয়টো দশকৰ ছবি এখনহে প্ৰধানকৈ ফুটাই তুলিছে, সেই ছবিখনৰ প্ৰস্তুতি পৰ্ব পিছে আৰম্ভ হৈছিল আগৰটো শতিকাৰ শেহৰটো দশকৰ পৰাই। সেই পৰিপ্ৰেক্ষিতৰ পৰা বিচাৰ কৰি চালে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ বিৰল-প্ৰায় ব্যক্তিত্বৰ আভাস এটা চকুত নপৰাকৈ নাথাকে। কলিকতাত থকা কালছোৱাতে নিশ্চয় তেনে ব্যক্তিত্ব গঠনৰ উপাদান সংগৃহীত হৈছিল, অসমলৈ উভতি আহি অসমৰ সমাজ-জীৱনত দেখা পোৱা অসমীয়া ডেকাসকলৰ চাকৰিমুখী মানসিকতাৰ সোঁতৰ বিপৰীতে নিজৰ পট্টয়েদিয়েই গতি কৰিবলৈ হয়তো তেওঁ প্ৰেৰণাহে পাইছিল বেছিকৈ। শতিকাটোৰ আৰম্ভণিৰ কালছোৱা ভাৰতৰ অন্যান্য প্ৰান্তৰ লগতে অসমৰ বাবেও এক প্ৰকাৰৰ সাক্ষাৱস্থা। তেনে সাক্ষাৱস্থাৰ গডলিকা প্ৰবাহতহে দুৰ্গাপ্ৰসাদ উঠি নগৈ স্বাধীনভাৱে ব্যৱসায়তে মনোযোগ দি সমসাময়িক এচাম লোকৰ প্ৰেৰণাৰ উৎসস্বৰূপ হৈ পৰিছিল, সেই কথা অস্বীকাৰ কৰা যায় কেনেকৈ?

দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ বিবাহ সম্পন্ন হয় ১৯০৭ চনত লক্ষীমপুৰৰ

১৩. কৃষ্ণ শৰ্মাৰ ভায়েকী, অসম প্ৰকাশন পৰিষদ, প্ৰথম প্ৰকাশ, পৃ. ৮২।

লীলাবাৰী চাহবাগিচাৰ বৰকেবাণী বেণীমাধৱ দস্তীদাৰৰ কন্যা পূৰ্ণ-
কাণ্ঠিৰ লগত। পূৰ্ণকাণ্ঠি অসমীয়া ভাষাত বিবিধ 'পুলিচী' প্ৰবন্ধৰ
লেখক, বেণুধৰ শৰ্মাৰ মতে, "ছাৰ আৰ্থৰ কনন ডইলৰ শ্যাৰ্লক
হম্‌ছৰ গম্ভাৱলীৰ দৰে অসমীয়া ভাষাতো এযোকা চোৰাংচোৱা
বা 'চোৰবছা' সাহিত্য" সৃষ্টি কৰাৰ সম্ভাৱনা লৈ অহা লেখক
স্বৰ্গীয় যতীন্দ্ৰমোহন দস্তীদাৰৰ বায়েক।^{২৪} বিবাহ-পূৰ্ব কালছোৱাত
দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ ব্যৱসায় চলিছিল লক্ষীমপুৰৰ কোনো কোনো চাহ-
বাগিচাত চাহ গছৰ গুটি যোগান ধৰাৰ। বিবাহোত্তৰ কালত কিছুদিনৰ
বাবে তেওঁ বেল-কোম্পানীৰ ঠিকাও কৰিছিল। ১৯০৯ চনত দুৰ্গা-
প্ৰসাদহঁতৰ যৌথ পৰিয়ালটোত বিভাজন ঘটে। সেই বিভাজনৰ ফলত
শিৱসাগৰ চহৰৰ পৰা নাতিদূৰত শুকানপুখুৰী নামৰ ঠাইত দুৰ্গাপ্ৰসাদে
থিতাপি লয়, আৰু তেতিয়াৰ পৰাই শুকানপুখুৰীৰ লগত দুৰ্গাপ্ৰসাদ
আৰু তেওঁৰ পৰিয়ালৰ দেহাত্মা-সংযোগ আজিলৈকে অবিচ্ছিন্ন হৈ আছে।

কালক্ৰমত দুৰ্গাপ্ৰসাদ আঠটি সতি-সন্তানৰ পিতৃ হ'ল।
সেইসকল হ'ল বৰমাই (১৯০৯), সৰুমাই (১৯১১), অৰুণ (১৯১৪),
ধান (১৯১৬), পতান (১৯১৮), শান্তিপ্ৰভা (১৯২০), আৰু নিচেই কেঁচুৱা
অৱস্থাতে মৃত্যু হোৱা ছোৱালী এটি (১৯২২)ৰে সৈতে সাতোটি
কন্যা সন্তান, আৰু নুমলীয়া একমাত্ৰ পুত্ৰ দেৱীপ্ৰসাদ (১৯৪২)।

দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ নামটো লৈ এইখিনিতে এটা
সমস্যাই দেখা দিয়ে। তেওঁৰ নামটো শ্ৰীদুৰ্গা, শ্ৰীদুৰ্গাপ্ৰসাদ, শ্ৰীদুৰ্গা
প্ৰসাদ দত্ত, শ্ৰীদুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা, শ্ৰীদু আৰু শ্ৰীদু. প্ৰ. ম.
এইকেইটা ৰূপত প্ৰচলিত হোৱা আমি লক্ষ্য কৰিছোঁ। সমসাম-
য়িক কাকতত প্ৰকাশিত প্ৰবন্ধৰ তলত শ্ৰীদু আৰু শ্ৰীদু. প্ৰ. ম.
জীৱনৰ আগবয়সৰ প্ৰায় কেউখন গ্ৰন্থৰে পাতনি বা তেনে জাতীয়
কথাৰ শেহত শ্ৰীদুৰ্গা বা শ্ৰীদুৰ্গাপ্ৰসাদ, গ্ৰন্থৰ বেটুপাত বা নাম-পাতত
শ্ৰীদুৰ্গাপ্ৰসাদ দত্ত, আৰু জীৱনৰ শেহৰ ফালে লিখা গ্ৰন্থত শ্ৰীদুৰ্গাপ্ৰসাদ

২৪. "মহৰী, 'নিগ্ৰো', 'বৃষকেতু' নাটক লেখোতা, 'ঘৰ-জেউতি' চলাওতা, শিৱসাগৰৰ
মণি ডাক্তৰৰ ভায়েক, শুকানপুখুৰী নিবাসী দুৰ্গাপ্ৰসাদ দত্ত মজিন্দাৰ বৰুৱা
যতীন দস্তীদাৰৰ ভিনীয়েক হয়।"—বে. শ. বচনাৱলী, ৩য় খণ্ড, পৃ. ৩৬৯-৩৭১।

মজিন্দাৰ বৰুৱা প্ৰকাশ পোৱা দেখা গৈছে।

দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ উৰ্দ্ধতন অন্ততঃ তৃতীয় পুৰুষতো মজিন্দাৰ বৰুৱা
উপাধি প্ৰচলিত আছিল। খগেশ্বৰেও মজিন্দাৰ বৰুৱা উপাধি
বাখিছিল। কিন্তু দুৰ্গাপ্ৰসাদে বহু দিনলৈ দত্ত উপাধিহে ব্যৱহাৰ
কৰিছিল। এনেকুৱাও হ'ব পাৰে যে গোলাঘাটত বসতি কৰা কালত
তেওঁৰ পিতৃ নবোত্তমে নিজেই পূৰ্বৰ মজিন্দাৰ বৰুৱা উপাধি
পৰিহাৰ কৰি স্থানীয় লোকৰ লগত মিলি যোৱাৰ উদ্দেশ্যে দত্ত
উপাধি গ্ৰহণ কৰিছিল। মজিন্দাৰ বৰুৱা উপাধি উজ্জ্বলিত বিবন।
উজ্জ্বলিৰ লোকে নামনি অসমৰ, বিশেষকৈ কামৰূপৰ লোকক
তুচ্ছ-তাচ্ছিল্য কৰিব খোজা অবাঞ্ছনীয় আৰু অহেতুক মানসিকতা
এটাও অসমত এটা সময়ত গঢ় লৈ উঠিছিল।^{২৪ক} তেনে মানসি-
কতাৰ আক্ৰমণৰ পৰা মুক্তি পোৱাৰ উদ্দেশ্যতো দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ পিতৃ
নবোত্তমে দত্ত উপাধি লোৱাৰ সম্ভাৱনা নুই কৰিব নোৱাৰি। দুৰ্গা-
প্ৰসাদৰ পুৰুষতেয়ে দত্ত উপাধি লোৱা হোৱা নাছিল, অন্ততঃ তেওঁ-
লোকৰ অৱাবহিত পূৰ্বৰটো পুৰুষৰ পৰা দত্ত উপাধিটো নামি
আহিছিল, তাৰ প্ৰমাণ দুৰ্গাপ্ৰসাদে শেহলৈ নিজৰ নামত মজিন্দাৰ
বৰুৱা উপাধি সংযোগ কৰা কথাই দিছে। ই দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ নিজৰ
বংশগত ঐতিহ্যৰ প্ৰতি সচেতনতাৰো পৰিচয় দিয়ে।

কিন্তু দুৰ্গাপ্ৰসাদে দত্ত উপাধি পৰিহাৰ কৰি মজিন্দাৰ বৰুৱা
উপাধি কেতিয়াৰ পৰা গ্ৰহণ কৰিলে, তাৰ নিৰ্দিষ্ট প্ৰমাণ নাই।
১৯০৪ চনত প্ৰকাশ পোৱা 'কলিযুগ'ৰ নাম-পাতত দত্ত উপাধি
আছিল। কিন্তু সেই বুলিয়েই সেই বছৰটোলৈকেহে তেওঁ দত্ত হৈ
আছিল বুলি কব নোৱাৰি। কাৰণ, ১৯০১ চনত প্ৰকাশ পোৱা
'গুৰু-দক্ষিণা'ৰ প্ৰথম তাণ্ডবনৰ বেটুপাতত মজিন্দাৰ বৰুৱা উপাধি
ছপা হৈছিল। গ্ৰন্থখন উছৰ্গা কৰাও হৈছিল তেওঁৰ পিতৃদেৱতা
'নবোত্তম মজিন্দাৰ বৰুৱা'ৰ স্মৃতিত। আকৌ, তেওঁৰ 'ল'বা-
কৰিতা' আৰু 'ফলা' নামৰ পুথি দুখনৰ সম্পৰ্কত ১৯০১ চনত
বিভিন্ন লোকে আগবঢ়োৱা অভিযন্তত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ মজিন্দাৰ বৰুৱা
উপাধিহে সেই সেই লোকসকলে লিখিছে। গতিকে আমাৰ বোধেৰে
অন্ততঃ ১৯০১ চনতে বা তাৰ পূৰ্বেই তেওঁ দত্ত উপাধি পৰিহাৰ

২৪ক. দ্ৰষ্টব্য : বঙ্গনীকান্ত বৰদলৈৰ 'দন্দুৱা দ্ৰোহ'।

কৰাৰ যো-জা চলাইছিল, আৰু ৰাজহুৱা নহলেও ব্যক্তিগত যোগা-যোগত তেওঁ নিজে দত্তৰ পৰিবৰ্তে মজিন্দাৰ বৰুৱা উপাধি ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ লৈছিল। অৱশ্যে চৰকাৰীভাৱে ১৯০১ চনৰ অন্ততঃ ২১ মাৰ্চৰ আগেয়ে তেওঁ মজিন্দাৰ বৰুৱা হোৱা নাছিল, তাৰ প্ৰমাণ আমাৰ হাতত আছে। উক্ত তাৰিখত তেতিয়াৰ শিক্ষাধিকৰ্তালৈ পঠোৱা এখন আবেদন-পত্ৰত অসমৰ প্ৰাথমিক স্কুলসমূহত নিজৰ 'ল'ৰা-কবিতা' পুথিখন প্ৰবৰ্তন কৰিবলৈ তেওঁ যি আবেদন জনাইছিল, তাত তেওঁ স্বাক্ষৰ কৰিছিল দুৰ্গাপ্ৰসাদ দত্ত হিচাপেই। চৰকাৰী যোগাযোগত ১৯১৭ চনতহে মজিন্দাৰ বৰুৱা লিখাৰ প্ৰমাণ আমি পাইছোঁ। ১৯১৭ চনৰ মাৰ্চ মাহৰ ১৫ তাৰিখে কিনা মাটিৰ দলিল এখনত দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা বুলি ক্ৰেতাগৰাকীৰ নাম লিপিবদ্ধ কৰা আছে। অৱশ্যে চাৰি আৰু সোতৰ চনৰ মাজৰ কালছোৱাতো তেনে প্ৰমাণ ক'বাত থকাটো আমি নুই নকৰোঁ।

দুৰ্গাপ্ৰসাদে দত্তৰ পৰা মজিন্দাৰ বৰুৱালৈ নিজৰ উপাধি পৰিবৰ্তন কৰাৰ ওৰিত তেওঁৰ নিজৰ ঐতিহ্য-চেতনাৰ উপৰি আমি পূৰ্বে দেখুৱাই অহা সমসাময়িক কালছোৱাৰ আনজন দুৰ্গাপ্ৰসাদ দত্ত (বৰুৱা)ৰ পৰা নিজৰ পৰিচয় পৃথক কৰা প্ৰবণতাও থাকিব পাৰে। পৰিচয়ৰ এককতাৰ প্ৰতি দৃষ্টি সচেতন মনৰে পৰিচায়ক।

উনবিংশ শতিকাৰ অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ আকাশত দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা নামে-কামে এটি প্ৰায় অকলশৰীয়া তৰা বুলিয়েই কব লাগিব। 'জোনাকী'-পোহৰৰ তলত গোটেই অসম তলমল হোৱা কালছোৱা দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ অভ্যুদয়ৰ কাল হোৱা সত্ত্বেও তেওঁৰ ধ্যান-ধাৰণাত জোনাকীৰ চিন-চাপ্ নিচেই সামান্য। ৰোমাণ্টিক চিন্তা-চেতনাই জোনাকী যুগীয়া প্ৰায় প্ৰতিগৰাকী অসমীয়া লেখকে প্ৰভাৱান্বিত কৰা সত্ত্বেও দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ চিন্তা-চেতনা স্বতন্ত্ৰ আৰু অনন্য। অসমীয়া ভাষাত তেতিয়াৰ অসমীয়া লেখকসকলৰ ৰোমাণ্টিক ভাব-বিলাসে যেনে ৰূপত প্ৰকাশ লাভ কৰিছিল, দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ বেলিকা সেই ৰূপ অনুপস্থিত।

দুৰ্গাপ্ৰসাদে কবিতা লিখিছিল; কিন্তু তাত নাছিল লক্ষ্মীনাথ-

চন্দ্ৰকুমাৰ-হেমচন্দ্ৰৰ ভাবানুভূতি বা ৰীতি-প্ৰকৃতিৰ অনুৰণন বা অনুকৰণ। তেওঁ তেওঁৰ সমসাময়িক বা সমানধৰ্মাসকলৰ বাবে কবিতা লিখা নাছিল; লিখিছিল তেওঁৰ উত্তৰসূৰীসকলৰ বাবেহে, অসমীয়া জাতিৰ অনাগত ভৱিষ্যত গঢ় দিওঁতাসকলৰ বাবেহে। সেইবাবেই তেওঁৰ কবিতাত নাছিল ব্যক্তিগত ভাবোচ্ছ্বাস, নাছিল ব্যক্তিগত প্ৰেম-প্ৰণয়ৰ শব্দ-চিত্ৰ। দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ কবিতা আছিল বস্তুনিষ্ঠ, বৈষয়িক (objective)। সেইবাবেই সিৰোৰৰ উপযোগিতা শিশু আৰু কিশোৰৰ ক্ষেত্ৰত অধিক। কিন্তু শিশু আৰু কিশোৰৰ উপযোগী বুলিয়েই তেওঁৰ ছন্দোবদ্ধ ৰচনাসমূহক পদ্য আখ্যা দি একে আশাৰে কবি হিচাপে তেওঁক অপাংক্তেয় ঘোষণা কৰিব নোৱাৰি। এক বিশেষ বয়সৰ পঢ়ুৱৈৰ বাবে ৰচিত হলেও তেওঁৰ ছন্দোবদ্ধ ৰচনাসমূহ কবিতাৰ বহুখিনি লাঞ্জনিক বিশেষত্বেৰে পৰিপূৰ্ণ। কব পাৰি, দুৰ্গাপ্ৰসাদ শিশু-কবি, কিশোৰ-কবি। জোনাকী যুগীয়া কবিসকলৰ পৰা দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ স্বতন্ত্ৰতা, এককতা ইয়াতেই। তেওঁৰ সমসাময়িকসকলৰ সকলোৱেই কবি হ'ব পৰা নাছিল; বহুজন কবিশপ্ৰাৰ্থী মন্দকবি হৈছিল, কুকবি হৈছিল; বেজবৰুৱাৰ ভাষাত কবি-টিলিকা বা ঢেঁকী কবি। সেই শ্ৰেণীৰ লেখকসকলে যাৰ উদ্দেশ্যে কবিতা-প্ৰয়াস চলাইছিল, সেইসকলৰ বাবে সেই প্ৰয়াস আছিল নিম্ন স্তৰৰ। অথচ সেই সম্পৰ্কে তেওঁলোক সচেতনো নাছিল। দুৰ্গাপ্ৰসাদে সচেতনভাৱেই কবিতা লিখিছিল শিশুৰ বাবে, কিশোৰৰ বাবে; আৰু সেই পৰিপ্ৰেক্ষিতৰ পৰা কৰা বিচাৰত তেওঁৰ কবিতাই সাৰ্থকতা লাভ কৰিছিল। বুদ্ধদেৱ বসুৱে বাঙালী কবি সত্যেন্দ্ৰনাথ দত্তৰ বিষয়ে আলোচনা-প্ৰসংগত কৈছে বোলে দত্ত এজন পদ্যকাৰহে, পদ্যতকৈ তেওঁ একো বেছি লিখা নাই; কিন্তু সেই পদ্যয়েই তেওঁৰ ওজালি দাঙি ধৰিছে। আৰু প্ৰচুৰ পৰিমাণৰ তেনে পদ্য লিখিছে বাবেই কবি-সভাত তেওঁক অমান্য কৰিব নোৱাৰি।^{২৫} দুৰ্গাপ্ৰসাদক যদি কেৱল পদ্যৰচক বুলিও কোৱা যায়,

২৫. "সত্যেন্দ্ৰনাথ দত্তও পদ্যকাৰ, পদ্যছাড়া বেশি কিছু লেখেননি; কিন্তু সেই পদ্যই ওস্তাদেৰ মতো, আৰু প্ৰচুৰ পৰিমাণে লিখেছেন বলে কবি-সভায় শেষ পৰ্যন্ত তাকে অমান্য কৰা যায় না।"

— সাহিত্য চৰ্চা, ১ম সংস্কৰণ, পৃ. ৫৬।

তথাপি বাংলা ভাষাত সত্যেন্দ্ৰনাথ দত্তক কবিৰ সন্মান দিয়া দৰে অসমীয়া ভাষাতো দুৰ্গাপ্ৰসাদক কবিৰ সন্মান দিব লাগিব; বুদ্ধদেৱ বসুৱে কোৱা দৰেই, কবিৰ সভাত দুৰ্গাপ্ৰসাদক অমান্য কবিৰ পৰা নাযাব।

দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ কবিতা পুথি দুখন : 'উজু কবিতা' (১৮৯৫) আৰু 'ল'ৰা-কবিতা' (১৮৯৭)। দুয়োখন পুথিৰ নামকৰণতে লেখকৰ ৰীতি আৰু লক্ষ্যৰ আভাস স্পষ্ট হৈ আছে। প্ৰকাশৰ বেলিকা উজু কবিতা দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ প্ৰথম কবিতা পুথি হলেও সৃষ্টিৰ বেলিকা ল'ৰা-কবিতা (১৮৯৯ শক) উজু কবিতাৰ অগ্ৰজ। আগবখন পুথিৰ পাতনিত থকা "এই পুথিখনি উজু কবিতাৰ ভালেমান দিন আগেয়ে" ইত্যাদি কথাই সেই সংবাদ দিছে। পুথিখনৰ লগত লম্বোদৰ বৰা আৰু বমাকান্ত বৰকাকতী জড়িত থকা কথাই তদানীন্তন কাল-ছোৱাত লেখকজনৰ বা পুথিখনৰ গুৰুত্বৰ আভাস দিব পাৰে। "ল'ৰা-কবিতা"ই ল'ৰাৰ লগৰীয়া হৈ হিত সাধিব" পৰা যোগ্যতামে অৰ্জন কৰিছিল, সেই কথা সমসাময়িক বিভিন্নজন সুধী ব্যক্তি আৰু কাকত-অনুষ্ঠানে কৈছে।

ল'ৰা-কবিতা প্ৰকাশ হোৱাৰ পাছত প্ৰয়োজনীয় সংশোধনীৰে সৈতে দুৰ্গাপ্ৰসাদে অসম পাঠ্যপুথি সমিতিলৈ কিতাপখন বাছনিৰ বাবে পঠিয়াইছিল। সমিতিৰ সম্পাদক আছিল তেতিয়া গুজ্ঞান বৰুৱা। সমিতিৰ ১৮৯৯ চনৰ ১১ মে' তাৰিখৰ গুজ্ঞান বৰুৱা-স্বাক্ষৰিত প্ৰস্তাৱত কিতাপখনৰ বিষয়ে এনেকৈ কোৱা হৈছিল বোলে কিতাপখন বৰ সহজ, আৰু শিশুৰ কাৰণে সুলিখিত। নিম্ন প্ৰাথমিক স্কুলৰ বাবে আৰু মজলীয়া স্কুলৰ নিম্ন শ্ৰেণীসমূহৰ বাবে কিতাপখন উপযোগী। ("The book is very easy and well written for the boys, and may be used in the Lower Primary schools and in the lower classes of the Middle schools.")। সেই চনৰে ৬ অক্টোবৰ তাৰিখে দুৰ্গাপ্ৰসাদে কিতাপখনৰ মঞ্জুৰি বিচাৰি অসমৰ "বিদ্যা-শিক্ষাৰ অধ্যক্ষ চাহাব"ক^{২৬} জনোৱা আবেদন মৰ্মে শিক্ষা-সঞ্চালকে^{২৭} কিতাপখন

২৬. হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই কৰা D. P. I.-ৰ পৰিভাষা।

—পাঠমালা, ১৩শ সংস্কৰণ, পাতনি।

২৭. W. Booth, M. A. Sc. D.

অসমীয়া পাঠ্যক্ৰম থকা স্কুলৰ বাবে নিৰ্দ্ধাৰিত পাঠ্যপুথিৰ তালিকা-ভুক্ত হোৱাৰ কথা ১৮৯৯ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহৰ ২৯ তাৰিখে দুৰ্গাপ্ৰসাদলৈ লিখিলে। ("...your book has been included in the list of text books authorised for use in schools of which the vernacular is Assamese".)

১৮৮৭ চনৰে পৰা একেৰাহে তেওঁ বছৰ কাল চলি অহা বলদেৱ মহন্তৰ 'উজুপাঠ'ৰ সলনি ১৮৯৯ চনত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ 'ল'ৰা-কবিতা' নিম্ন প্ৰাথমিক স্কুলৰ দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ পাঠ্যপুথি মনোনীত হ'ল। তেতিয়া উজনি অসম বিভাগৰ স্কুল উপ-পৰিদৰ্শক আছিল বুদ্ধধৰ বৰুৱা। একে বছৰতে কালিৰাম বৰুৱাৰ 'তৃতীয় শিক্ষা' নামৰ কিতাপৰ পৰিবৰ্তে বঙ্গনীকান্ত বৰদলৈৰ 'জ্ঞান-সোপান' কিতাপখনো মঞ্জুৰ কৰা হৈছিল। পিছে, শিক্ষাবিভাগে এবছৰৰ পাছতে ১৯০০ চনত ল'ৰা-কবিতাৰ ঠাইত পুনৰ বলদেৱ মহন্তৰ উজুপাঠ মঞ্জুৰ কৰিলে। আনহাতে তৃতীয় শিক্ষাৰ পৰিবৰ্তে প্ৰবৰ্তিত জ্ঞান-সোপান চলিয়েই থাকিল। বিষয়টো সম্পৰ্কত তেতিয়াৰ শিক্ষাধিকাৰলৈ লিখা দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ চিঠিখন আছিল এনে ধৰণৰ :

2nd October, 1900.

To

The Director of Public Instructions, Assam.

Sir,

I have the honour to bring to your kind notice the following few lines for your favourable consideration.

Tritiya Siksha (prose) was a Lower Primary course since some years past. Now Gnyan Sopan has been introduced in its place. Thereby the author has been duly encouraged by the educational authority. Ujupath (poetry) has been used over 13 years as a Lower Primary course. Srijut Ratnadhhar Barua, D. I. S., Upper Assam Division,

was pleased to introduce Lorakavita in the 2nd class of Lower Primary schools last year; but it has been abolished from this year simply on the ground that Ujupath (poetry) is the standard (?) course of 1st class. It will not be out of place to introduce Lorakavita in the place of Ujupath (poetry), and on comparison, it was not inferior to Ujupath (poetry) as far as language and moral lessons are concerned.

In fine, may not the author of Lorakavita be encouraged in the same manner as that of the author of Gnyansopan ?

I have the honour to be Sir,
Your most obedient servant,
Durga Prasad Dutt,

বিষয়টোৱে তেতিয়া অসমত এক প্ৰকাৰৰ আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰিলে। 'টাইম্ছ অফ্‌ আছাম' কাকতে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ অনুকূলে অভি-মত প্ৰকাশ কৰিলে এনেদৰে : "This little book is intended for children of tender age. The subjects are no doubt selected with good choice and the style is charming and graceful. We recommend that this little pamphlet should be made a standard in our primary schools." এনে আন্দোলনৰ হেঁচাত পৰি শিক্ষাবিভাগে বিভিন্ন দায়িত্বশীল ব্যক্তিক বলদেৱ মহন্তৰ উজুপাঠ আৰু দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ ল'ৰা-কবিতা দুয়োখন পুথিৰ তুলনামূলক বিচাৰ কৰিবলৈ দিলে। অধুনা হাকিম যাদুৰাম বৰুৱাৰ বিচাৰৰ বায় আছিল এনেকুৱা : "I have gone through the books 'Lorakavita' and 'Ujupath' very carefully. In comparison, I found Lorakavita far superior to Ujupath, the present poetical course of the Lower Primary schools in every respect." ডিব্ৰুগড়ৰ সহকাৰী স্কুল উপ-

পৰিদৰ্শক তৈয়ব আলিয়েও দুয়োখন কিতাপৰ মাজত কৰা তুলনা-মূলক বিচাৰত ল'ৰা-কবিতায়েই শ্ৰেষ্ঠ বুলি অভিমত প্ৰকাশ কৰিলে : "I recommend that Lorakavita is the best available book for the purpose."

ল'ৰা-কবিতাৰ ৰচনাসমূহৰ প্ৰায় আটাইবোৰেই অমূল্য বস্তু-বাচক বিষয়-আধাৰিত। কবিতাবোৰৰ প্ৰাৰ্থনা, যত্ন, স্বভাৱ, শ্ৰম, ধৰ্ম, টোপনি, ৰূপ আৰু গুণ, বন্ধু-পৰীক্ষা, আশা, মৰম, ক্ষমা, সাহ আদি শিৰোনামাসমূহেই সেই কথা সূচাইছে। প্ৰতিটো কবিতাৰ ভাব স্বয়ংসম্পূৰ্ণ, আৰু প্ৰতিটো কবিতায়েই পঢ়ুৱৈৰ মনত বিষয়-বস্তু সম্পৰ্কে একোটা সম্যক ধাৰণা সৃষ্টি কৰিবলৈ সক্ষম। কবিতাসমূহৰ বিষয়-বৈবিধ্য যেনেকৈ চকুত লগা, ছন্দ-বৈচিত্ৰ্যও তেনেকৈয়ে সন্তোষ-সঞ্চাৰী। পুথিখনত কবিয়ে এফালে যেনেকৈ পদ, দুৱৰ্গী, ছবি আদি পুৰণি অসমীয়া ছন্দৰ অনুশীলন কৰিছে, আনফালে তেনেকৈ নতুন নতুন ছন্দ নিৰ্মাণৰ পৰীক্ষা-নিৰীক্ষাও চলিছে বুলি কব পাৰি। ঊনবিংশ শতিকাৰ অসমীয়া কবিসকলে ছন্দৰ বৈচিত্ৰ্যৰ প্ৰতি বৰ বেছি দৃষ্টি দিছিল যেন নালাগে। বজ্জেশ্বৰ মহন্তয়েই বোধ হয় একমাত্ৰ কবি, যিজনে সচেতনভাৱে ছন্দশৈলীৰ অনুশীলন কৰিছিল, অসমীয়া কবিতাৰ ছন্দৰ ক্ষেত্ৰত এক প্ৰকাৰৰ সম্পৰীক্ষা চলোৱাৰ প্ৰয়াস দেখুৱাইছিল। বজ্জেশ্বৰ মহন্তৰ লেখীয়া প্ৰচেষ্টা দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ ল'ৰা-কবিতাত যদিও দেখা নাযায়, তথাপি একোটা ছন্দ-বীতিতে বিভিন্ন সাজৰ শব্দ-গাঁথনি দেখুৱাই তেওঁ আপাত-বৈচিত্ৰ্যৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে।

আনৰ বিপদ দেখি নকৰে যি কাণ,

পৃথিৱীত সেইজন পশুৰ সমান। (মৰম)

উদ্ধৃত ফাঁকিটোৰ একে পদ ছন্দকে এই গাঁথনিৰ পৰিবৰ্তে দুৰ্গাপ্ৰসাদে এনেদৰে দেখুৱাইছে :

দুৰ্জনেৰ লগ লোৱা

নাই প্ৰয়োজন,

সঙ্গদোষে দোষী হয়

জানে সৰ্বজন। (কুসঙ্গ)

ছবি আৰু লেচাৰী দুয়োবিধ ছন্দৰ সমন্বয়ত তেওঁ গঢ়িব খোজা

এবিধ ছন্দ-সজ্জা এনে ধৰণৰ :

ভাল-বেয়া বস্তু যত আছে মানে সংসাৰত

ধন দিলে অনায়াসে সকলোকে পায় ;

মাণিক-মুকুতা আদি, লবলই খোজা যদি,

ধন ছটিয়ালে পাবা যত মন যায়। (সময়)

ভিক্ষেশ্বৰ নেওগে নামকৰণ কৰা মতে এই ছন্দ ‘ছবি-লেচাৰী’।
পুৰণি কুসুম-মালা ছন্দকে চতুৰ্থ চৰণৰ অমিল পাদান্তৰে দুৰ্গাপ্ৰসাদে
নতুন ৰূপ এটা দিছে এনেকৈ :

জান নাই যাৰ,

অন্তৰ আন্ধাৰ,

মুখ নাম তাৰ

সংসাৰৰ মাজে ;

লোকৰ সদায়

জগৰ লগায়

একো গুণ নাই

দুশটালিৰ বাজে। (মুখতা)

বলদেৱ মহন্তৰ উজুপাঠত এনে সময় ছন্দানুশীলনৰ অভাৱ।
উজুপাঠৰ এটা পদ্যত লেচাৰী, দুটা পদ্যত ছবি, আৰু বাকী আটাই-
খিনি ৰচনাত একেটা গঢ়ৰে পদ ছন্দ ব্যৱহৃত হৈছে। বিষয় প্ৰকা-
ৰৰ বেলিকা উপদেশৰ আতিশয্যই বলদেৱ মহন্তৰ উজুপাঠক পদ্যৰ
শাৰীতে বহুৱাই ৰাখিলে। অৱশ্যে দুৰ্গাপ্ৰসাদেও সুকণ্ঠা পালে
কথাৰ লাচতে উপদেশৰ আঁচুফুল বাছিবলৈ যত্ন নকৰাকৈ থকা নাই,
তথাপি যেন তেওঁ নিজে উপদেশটোৰ আসনত বলদেৱ মহন্তৰ দৰে
বহি লোৱা নাই। সেইবাবেই তেওঁৰ ৰচনাখিনিয়ে অবিমিশ্ৰ পদ্য
নহৈ কবিতা পদ-বাচ্য হোৱাৰ অধিকাৰৰ দাবী ক্ষীণ স্বৰেৰে হলেও
কৰিবই।

আমি পূৰ্বেই দেখুৱাই আহিছোঁ যে ৰচনা-কালৰ বেলিকা
দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ ল’ৰা-কবিতা আগ, আৰু প্ৰকাশ-কালৰ বেলিকা উজু
কবিতা আগ। ১৮৯৫ খ্ৰীষ্টাব্দত উজু কবিতাৰ পোন প্ৰথম প্ৰকাশ
ঘটাৰ পাছত ১৮৯৬ চনত কিতাপখনৰ দ্বিতীয় তাণ্ডৰণ এটা ওলায়।
আমি আদ্যন্ত সম্পূৰ্ণ কিতাপখন অক্ষত অৱস্থাত নোপোৱা বাবে

দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ পাতনি অংশৰ লগত আমাৰ প্ৰত্যক্ষ পৰিচয় ঘটা নাই।
ড° নন্দ তালুকদাৰে তেখেতৰ ‘সম্ভাদ পত্ৰৰ ব’দ-কাঁচলিত অসমীয়া
সাহিত্য’ গ্ৰন্থত^{১৮} দেখুওৱা মতে উজু কবিতাৰ প্ৰথম তাণ্ডৰণৰ
পাতনিত এনেদৰে আছে : “এই পুথি যুগত কৰাত জোনাকীৰ
সম্পাদক কনকলাল বৰুৱা বি, এ, আৰু সমনীয়া শ্ৰীযুত ৰাধিকা
প্ৰসাদ বৰুৱা মহাশয়ে চকু ফুৰাই দি পুথিখনি ছপাবলৈ উৎসাহ
দিয়াত অন্তৰেৰে সৈতে তেওঁবিলাকৰ শলাগ লৈছোঁ।” দ্বিতীয়
তাণ্ডৰণৰ পাতনিত আকৌ এনেকৈ থকা বুলি ড° তালুকদাৰে দেখু-
ৱাইছে : “হাইকোৰ্টৰ অসমীয়া অনুবাদক, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া
পৰীক্ষক, অঃ ভাঃ উঃ সাঃ সভাৰ আৰু জোনাকীৰ সুবিজ্ঞ সম্পাদক
শ্ৰীযুত ৰমাকান্ত বৰকাকতী বি, এ, বি, এল, ডাঙৰীয়া, আৰু ফাণ্ট
বুকৰ অসমীয়া অৰ্থ-পুথি লিখোঁতা প্ৰিয়তম বন্ধু শ্ৰীযুত যোগেন্দ্ৰ
নাথ বৰুৱা মহাশয়ে আগৰ পৰা ওৰিলৈ চকু ফুৰাই আহি কাকত
গুধৰাই ছপোৱাই দিয়া বাবে দুইবোৰ ওচৰত কৃতজ্ঞতা নশলাগি (?)
থাকিব পৰা নাই।”

ল’ৰা-কবিতাৰ দৰেই দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ উজু কবিতায়ো সম-
সাময়িক বিভিন্ন গণ্য-মান্য ব্যক্তি আৰু অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰশংসা
আদায় কৰিছিল। অসমীয়া ভাষাৰ ওজা হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই ১৮৯৫
চনৰ ৬ ডিচেম্বৰ তাৰিখে গুৱাহাটীৰ পৰা দুৰ্গাপ্ৰসাদলৈ দিয়া এখন
চিঠিত লিখিছিল : “তোমাৰ কবিতা ভাল হৈছে। এয়ে তোমাৰ
প্ৰথম উদ্যম,^{২০} এতেকে যি দুই-এটা দোষ আছে, ধৰ্তব্য নহয়”
বুলি। জোনাকী কাকতত প্ৰকাশ হোৱা প্ৰশংসা আছিল এনে
ধৰণৰ : “কোমল বয়সীয়া ল’ৰা-ছোৱালীৰ নিমিত্তে এই পুথি
লিখা হৈছে। আমি ডাঠকৈ কব পাৰোঁ যে যি উদ্দেশ্যৰে এই সৰু
পুথি ৰচা হৈছে, তাৰ সিদ্ধি নহৈ নেথাকে। লেখকে বিশেষ যত্ন
কৰি কুমলীয়া ল’ৰা-ছোৱালীয়ে বুজিব পৰাকৈ পুথিখনিত বাছি
বাছি বৰুৱা সহজ শব্দবিলাক ব্যৱহাৰ কৰিছে, সেইবাবে আমি
তেওঁৰ শলাগ লৈছোঁ। কবিতাবিলাকো নীতিপূৰ্ণ। প্ৰত্যেক অসমীয়া
ল’ৰা-ছোৱালীৰ হাততে এই পুথি হোৱা উচিত। পুথি বহা কমিটী-

১৮. ১ম প্ৰকাশ, পৃ. ১২১—১২২।

২০. প্ৰকাশৰ বেলিকা প্ৰথম উদ্যম।

য়েও পুথিখনি পঢ়াশালিত চলাবলৈ অনুমতি দিব লাগে।” ‘আসাম’ কাকতে লিখিছিল : “এই ৰূপহী পুথিখনিত কি আছে কব নোৱাৰোঁ, ইয়াক পঢ়ি আমনি নেলাগে। এবাৰ পঢ়িলে আৰু এবাৰ পঢ়িবৰ মন যায়।” মুঠতে পুথিখনি অতি ভাল, অতি মিঠা, অতি শুৱনা হৈছে।”^{৩০} নগাঁও পুথিবছা কমিটীয়ে ১৮৯৫ চনৰ ১১ ডিচেম্বৰত পুথিখনৰ সম্পৰ্কে গ্ৰহণ কৰা প্ৰস্তাৱত উজু কবিতাৰ পোনপটীয়া ভাষা, শুধু জতুৱা শব্দ আৰু নীতিমূলক আকৰ্ষণীয় পাঠসমূহৰ কথা উল্লেখ কৰিছে (“Its language is easy, and it appears to contain some pure Assamese idiomatic words, and several moral and interesting lessons in it.”)। অসমৰ উদানীন্তন শিক্ষা-সঞ্চালক আৰু গ্ৰন্থ-পঞ্জীয়ক বুথ চাহাবেও (W. Booth, M. A. Sc. D.) উজু কবিতাৰ বিষয়-বস্তুৰ উপদেশধৰ্মিতা আৰু প্ৰকাশ-মাধ্যমৰ প্ৰাঞ্জলতাৰ ভূয়সী প্ৰশংসা কৰিছিল (‘Ujukabita by Durga Prasad Dutt, is a simple poetical Reader, containing short poetical pieces of a didactic nature on moral subjects. It is written in very simple and chaste language.’)^{৩১}

সঁচাকৈয়ে ল’ৰা-কবিতাৰ ৰচনাসমূহতকৈ উজু কবিতাৰ ৰচনাবাজিৰ মনোগ্ৰাহিতা অধিক। ভাবৰ স্বতঃস্ফূৰ্ততা আৰু ভংগীৰ প্ৰকাশ-সৰলতাৰে ল’ৰা-কবিতাতকৈ উজু কবিতাই শিশু-কিশোৰক অধিক ওচৰ চপাই আনিব পাৰে।

চোৱাঁচোন পখিলাটি

কেনেনো শুৱনি,

কেনেনো ধুনীয়া তাৰ

পাখি দুইখনি। (পখিলা)

নাইবা

বুঢ়া হ’ল, বন-বাৰি কৰিব নোৱাৰে,

ভোকত ফুৰিছে হয়! দুৱাৰে দুৱাৰে।

(বুঢ়া মগনীয়া)

৩০. আসাম, ১৪ অক্টোবৰ, ১৮৯৫।

৩১. The Assam Gazette, March 17, 1900.

শিশু-কিশোৰৰ সৰল মনৰ প্ৰতি উদ্ধৃত ফাঁকি দুটাৰ আবেদন সম্পৰ্কত সন্দেহৰ অৱকাশ নাথাকে। একেদৰেই—

ঘড়ীয়ে কইছে শুনা টক্ টক্ টক্।

যেতিয়াৰ যিটি বন তেতিয়াই হক।

... ..

ঘড়ীয়ে কইছে শুনা টক্ টক্ টক্,

সোৰোপা লোকৰ দিন দুখেৰেই যক।

... ..

ঘড়ীয়ে কইছে শুনা টক্ টক্ টক্,

শ্ৰমী মানুহৰ নিতে সুখ নুগুচক। (ঘড়ী)

এনে ধৰণৰ ভাব-বৈবিধ্য আৰু প্ৰকাশ-বৈচিত্ৰ্যই শিশু-কিশোৰৰ মনত বাৰুকৈয়ে হেন্দোলনি তুলিব পাৰে।

উজু কবিতা প্ৰকাশ হোৱাৰ চাৰি বছৰৰ পাছত ১৮৯৯ চনত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ ‘ফুল’ নামৰ আন এখন কবিতা পুথি প্ৰকাশ হোৱাৰ সংবাদ আমাৰ সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী লেখকসকলে দিছে।^{৩২} দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ ‘জ্ঞান-মঞ্জৰি’ আৰু ‘স্বাস্থ্যপাঠ’ আদি পুথিৰ লগত সাঙুৰি দিয়া বিজ্ঞাপনতো চাৰি অনা (০.২৫ টকা) মূল্যৰ ‘ফুল’ নামৰ কবিতা পুথিখনৰ উল্লেখ পোৱা যায়। সম্প্ৰতি দুম্প্ৰাপ্য এই পুথি-খনৰ বিষয়ে ৰাধাকান্ত সন্দিকৈয়ে জনৈক হালিৰাম কলিতা (বোধ হয় ফুলৰ প্ৰকাশক)লৈ লিখা এখন চিঠিৰ পৰা জানিব পৰা গৈছে বোলে “‘ফুল’ৰ লাবনী মনোমোহা কবিতাই বাস্তৱিক মন মুহিত কৰে।” চিঠিখন ১৯০১ চনৰ এপ্ৰিল মাহৰ পাঁচ তাৰিখৰ। তেতিয়াৰ গোলাঘাট হাইস্কুলৰ প্ৰধান শিক্ষক, শিক্ষাবিদ শ্ৰীনাথ বেজবৰুৱাই ২৮.৩.১৯০১ তাৰিখে দুৰ্গাপ্ৰসাদলৈ লিখা এখন চিঠিতো এই পুথিৰ উল্লেখ আছে, তেওঁৰ ‘জ্ঞান-মঞ্জৰি’ পুথিৰ উল্লেখৰ লগতে। দুয়োখন পুথি সম্পৰ্কত শ্ৰীনাথ বেজবৰুৱাই কৈছিল : “লিখাৰ নিয়ম আৰু পুথিৰ বিষয়বোৰ বৰ সুন্দৰ হৈছে। ল’ৰাক স্বাধীনভাৱে চিন্তা কৰিবলৈ শিক্ষা দিয়া বৰ আৱশ্যক।” এই গঢ়ৰ যিমান পুথি ওলায়, আমাৰ সিমান মংগল।” শিক্ষাবিদ শ্ৰীনাথ বেজ-

৩২. ডিম্বেশ্বৰ নেওগৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী, পৃ. ৬৬৪, ড° সত্যেন্দ্ৰ নাথ শৰ্মাৰ ‘অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিবৃত্ত’ পৃ. ২০৩।

বৰুৱাৰ এইখিনি কথাগো ‘ফুল’ৰ বিষয়ে ধাৰণা এটা গ্ৰহণ কৰাত সহায় কৰিছে।

কোমল-মতীয়া শিশুসকলক আখৰ চিনোৱাৰ উদ্দেশ্যে ‘ফুল’ নামৰ এখন পুথিও দুৰ্গাপ্ৰসাদে ১৯০১ চনত ৰচনা কৰিছিল। ‘ফুল’ৰ দৰে ‘ফলা’ও এতিয়া দুষ্প্ৰাপ্য। এইখন পুথিও আমি দেখা নাই। কিন্তু পুথিখনেই শিশুৰ কুমলীয়া মনৰ উপযোগীকৈ যুগুতোৱা হৈছিল, আৰু পুথিখনৰ ছপা আৰু সাজ-পাৰে আকৰ্ষণীয় আছিল, তাৰ প্ৰমাণ বৈ গৈছে। ঔপন্যাসিক ৰজনীকান্ত বৰদলৈয়ে ১৫।২।১৯০১ তাৰিখৰ এখন চিঠিত (প্ৰকাশক হালিৰাম কলিতালৈ লিখা) কিতাপখনৰ বিষয়ে এনেদৰে কৈছে: “এই ‘ফলা’ নামেৰে পুথিখনি সৰু ল’ৰা-ছোৱালীক আখৰ চিনাবলৈ বৰ উপযোগী হৈছে। এই শ্ৰেণীৰ আন আন পুথিতকৈ এইখনি ভাল হৈছে বুলি আমি ডাঠকৈ ক’ব পাৰোঁ। গ্ৰন্থকাৰ এজন জনা-বুজা অসমীয়া লেখক, আৰু তেওঁ লিখা পুথিয়ে বিশদ নহ’ব, ইয়াৰ কোনো কাৰণ নাই।” ৰাধাকান্ত সন্দিকৈয়েও পুথিখনৰ সহায়ত অসমীয়া ল’ৰাক সহজে আৰু সোনকালে আখৰ চিনাব পৰা হ’ব বুলি কৈ পুথিখনে “অসমীয়া ভাষাৰ এটি মহৎ অভাৱ দূৰ কৰিলে” বুলি মন্তব্য প্ৰকাশ কৰিছিল।^{৩৩} শিক্ষাবিদ শ্ৰীনাথ বেজবৰুৱাই ২৬।২।১৯০১ তাৰিখে দুৰ্গাপ্ৰসাদলৈ লিখা চিঠিত “পুথি লিখা প্ৰণালী আৰু ল’ৰাৰ কোমল মনে ভাল ৰূপে মিলি হৈছে” বুলি দিয়া মন্তব্যও উল্লেখ কৰিব লগীয়া।

এইটো অতিশয় তাৎপৰ্যপূৰ্ণ কথা যে বুদ্ধিগতভাৱে শিক্ষা বা শিশু-শিক্ষাৰ লগত দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা জড়িত হোৱাৰ সুযোগ নাছিল। শিশু-মনোবিজ্ঞান সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চেতনা আহৰণ আৰু বিতৰণৰ চিন-চাপো তেওঁ ক’তো এৰি থৈ যোৱা নাই। দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ গোটেই জীৱনটো ব্যাপৃত আছিল ব্যৱসায়-বাণিজ্যৰ মাজতে, ধন-উপাৰ্জনৰ বাট চিকুনোৱাতে। এনে ধৰণৰ পুথি ৰচনাৰ বাবে যি ধৰণৰ পাৰিবেশিক আনুকূল্যৰ প্ৰয়োজন, সেইখিনিৰ পৰা মজিন্দাৰ বৰুৱা আছিল গোটেইটো জীৱনতে বঞ্চিত হৈ। তথাপি, তাৰ

মাজতো তেওঁৰ এই প্ৰচেষ্টাই নিশ্চয় নিজৰ চাৰিত্ৰিক বৈশিষ্ট্যকে, নিজ মনৰ শিশু-সুলভতাকে প্ৰকাশ কৰিছে মাত্ৰ। আমি পূৰ্বে দেখুৱাই অহা মতে, জোনাকী যুগীয়া সাহিত্যিকসকলৰ লগত দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ পৃথকতা অস্বতঃ এইটো দিশতে বেছি। দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ সমসাময়িক লেখকসকলে শিশুৰ বাবে, কিশোৰৰ বাবে, আৰু কেৱল শিশু-কিশোৰৰ বাবেই হাতত কলম লোৱাৰ উদাহৰণ বৰ বিৰল। স্কুলীয়া পাঠ্যপুথি প্ৰণয়ন যিসকলে কৰিছিল, সেইসকলে সেই কাম কৰিছিল প্ৰয়োজনৰ দাবীত। বঙলা ভাষাৰ ঠাইত উনবিংশ শতিকাৰ অষ্টমটো দশকত অসমৰ স্কুল-আদালতত অসমীয়া ভাষাৰ পুনৰ্বাসন ঘটাব ফলত তাৎকালিকভাৱে অসমত যিহৰ অভাৱ তীব্ৰভাৱে অনুভূত হৈছিল, সেয়া হ’ল পঢ়াশলীয়া পাঠ্য পুথি। মিছনেৰীসকলে পূৰ্বে পৰা এই ক্ষেত্ৰত অব্যাহত ৰখা প্ৰচেষ্টাই শতিকোটোৰ শেষৰ দশক তিনিটাত এক প্ৰকাৰৰ গতি-মহুৰতা দেখুৱালে। নৱম দশকত, দ্বিতীয়টো বছৰৰ জুলাই মাহত প্ৰতিযোগিতা, বঁটা-প্ৰদান আদি বিভিন্ন প্ৰক্ৰিয়াৰে স্কুলীয়া পাঠ্যপুথি প্ৰণয়নৰ বাবে জনোৱা আহ্বানৰ ফলত চৰকাৰৰ হাতত পৰা ২৬ খন পুথি আৰু পাণ্ডুলিপিৰ ভিতৰত মাত্ৰ ৫ খনহে পাঠ্য পুথি ৰূপে প্ৰবৰ্তনৰ উপযোগী বিবেচিত হৈছিল (“Altogether 26 books and manuscripts were examined, and five of which proved fit for use in the lower classes of Primary schools”)।^{৩৪} ভালে-বেয়াই সেইখিনিয়ে নৱমটো দশকতে পঢ়াশালিসমূহত প্ৰৱেশ লাভ কৰাৰ পাছত শতিকোটোৰ শেষৰটো দশকলৈকে সেই দিশটোত যেন দ্বিতীয় দৃষ্টিৰ প্ৰয়োজন অনুভূত নোহোৱা হৈ পৰিল। পৰিণতি স্বৰূপে অসমৰ স্কুলসমূহত একেখিনি পাঠ্যপুথিৰেই বিৰক্তিকৰ আৱৰ্তন চলি থাকিল। শতিকোটো যাওঁ যাওঁ কালছোৱাত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ এই পৰিবৰ্তন-প্ৰয়াসী প্ৰচেষ্টাটোৱে তাৎপৰ্যপূৰ্ণভাৱে অসমৰ পঢ়াশলীয়া শিক্ষা-ক্ষেত্ৰত এক নতুন পদক্ষেপৰ সৃষ্টি কৰিলে বুলিব লাগিব। কিন্তু সেয়ে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ বিষয়ে এই ক্ষেত্ৰত শেষ কথা নহয়। যি সময়ত দুৰ্গা-

৩৩. ‘ফলা’ৰ প্ৰকাশক হালিৰাম কলিতালৈ ২১।২।১৯০১ তাৰিখে লিখা চিঠি।

৩৪. General Report of Public Instruction in Assam for the year 1882-83, The Assam Gazette, October 27, 1883. p. 583.

প্ৰসাদে এনে ধৰণৰ পুথি ৰচনাত মনোনিবেশ কৰিছিল, সেই সময়ত পঢ়াশলীয়া পুথি ৰচনা কৰিবলৈ চৰকাৰীভাৱে কোনো ধৰণৰ বঁটা-বানচ আগবঢ়োৱা হোৱা নাছিল। বঁটা-বানচৰ প্ৰতি থকা হাবিয়াসত উদ্বুদ্ধ হৈ তেওঁ পঢ়াশলীয়া পুথি লিখিছিল বুলি সেই-বাবেই কব বা ভাবিব নোৱাৰি। তেওঁ যি কৰিছিল, প্ৰকৃত অৰ্থত দেশ-সেৱাৰ প্ৰেৰণাবে অনুপ্ৰাণিত হৈয়েই কৰিছিল, পঢ়াশলীয়া ল'ৰা-হ'ৱাৰ হিত সাধনৰ উদ্দেশ্যে কৰিছিল, অসমীয়া জাতিৰ ভৱিষ্যত বংশধৰসকলৰ কল্যাণ-সাধন ব্ৰতত ব্ৰতী হৈ আৰু আমাৰ জাতীয় জীৱনক সৰ্বতোপ্ৰকাৰে সমৃদ্ধ কৰাৰ লক্ষ্য লৈয়েই কৰিছিল।

অসমৰ জাতীয় জীৱনক সমৃদ্ধিশালী কৰিব খোজা উনবিংশ শতিকাৰ অসমীয়া ডেকাসকল অসমৰ মঞ্চ-জগতৰ দৈন্য-দশা দেখি বাককৈয়ে উদ্ভিগ্ন হ'ব লগা হ'ল। বিশেষকৈ শিক্ষা বা জীৱিকা-বশতঃ কলিকতাত থকা বা থাকি অহা ডেকাসকলৰ মন এই অৱ-স্থাই বেছিকৈ স্পৰ্শ কৰিলে। শতিকোটোৰ শেহৰটো দশকত অসমৰ বিভিন্ন ঠাইত স্থাপিত হোৱা মঞ্চসমূহত প্ৰদৰ্শন কৰিবৰ বাবে নাটকৰ অভাৱটো তেওঁলোকে গভীৰভাৱে অনুভৱ কৰিছিল। অসমীয়া মৌলিক নাটকৰ অভাৱত বঙলা নাটক অনুবাদ কৰি অসমৰ মঞ্চসমূহক সজীৱ কৰি ৰাখিব লগীয়া হোৱাটো অসমৰ জাতীয় জীৱনৰ অপূৰ্ণতাৰ অন্যতম এটা দিশ বুলি তেওঁলোকে উপলব্ধি কৰিছিল। জোনাকী যুগীয়া লেখকসকল সেইবাবে পোনতে আমাৰ ভাষাৰ অভাৱ পূৰণৰ নিমিত্তেই মৌলিক নাটক ৰচনা কৰা কাৰ্যত প্ৰৱৃত্ত হ'ল। এনে লক্ষ্যৰ প্ৰতি প্ৰৱ্ত্তি জাগিল যিসকলৰ, সেইসকলৰ প্ৰথম দলটোত চাৰিজন, আৰু মুঠেই চাৰি-জন লোকৰ নামহে উল্লেখ কৰিব পাৰি। তৰ্কাতীতভাৱে সেই চাৰিজন হ'ল পদ্যনাথ গোহাঞি বৰুৱা, লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা, বেণুধৰ ৰাজখোৱা আৰু দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা।^{৩৫}

৩৫. দ্ৰষ্টব্য : ড° সত্যেন্দ্ৰ নাথ শৰ্মাৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিবৃত্ত : ১ম প্ৰকাশ, পৃঃ ২২৮।

আধুনিক অসমীয়া নাট্য সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰত এইটো অতিশয় বিস্ময়জনক কথা যে ১৮৫৭ খ্ৰীষ্টাব্দত গুণাভিৰামৰ 'বাম-নৱমী' নাটক অৰুণোদইত ছোৱা ছোৱাকৈ প্ৰকাশ হোৱাৰ পাছত (১৮৭০ খ্ৰীষ্টাব্দত প্ৰত্নাকাৰে প্ৰকাশ) শতিকোটোৰ দ্বিতীয়াদৰ্জৰ চাৰিটা দশকত মৌলিক নাটক মাত্ৰ পাঁচখনহে প্ৰকাশ হৈছিল। ১৮৬১ খ্ৰীষ্টাব্দত হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ 'কানীয়াৰ কীৰ্ত্তন', ১৮৭১ খ্ৰীষ্টাব্দত ৰুদ্ৰৰাম বৰদলৈৰ 'বঙাল-বঙালনী', ১৮৭৮ খ্ৰীষ্টাব্দত ৰমাকান্ত চৌধুৰীৰ 'সীতা-হৰণ' আৰু ১৮৯০ খ্ৰীষ্টাব্দত লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ 'লিতিকাই'ৰ প্ৰকাশৰ বাহিৰে সুদীৰ্ঘ একুৰি তেৰ বছৰ কালৰ আমাৰ নাট্য-ক্ষেত্ৰল বুলিবলৈ (১৮৮৮ খ্ৰীষ্টাব্দত প্ৰকাশ পোৱা অনুদিত নাটক 'ভ্ৰমৰঙ্গ'ক বাদ দি) একো নাছিল। শতিকোটোৰ শেহৰ দশকটোও পুন্যতাবেই পূৰ্ণ হৈ ৰ'লহেঁতেন যদিহে ১৮৯৩ খ্ৰীষ্টাব্দত দুৰ্গাপ্ৰসাদে 'মহৰী' নাটৰ পাণ্ডুলিপি হাতত লৈ বংগমঞ্চৰ ফালে আগবাঢ়ি নাছিলহেঁতেন। শেহ দশকটোত প্ৰকাশ-কালৰ হিচাপত ১৮৯৪ চনত ওলোৱা বেণুধৰ ৰাজখোৱাৰ 'সেউতী-কিৰণ' নাটকেই প্ৰথম হৈছে ৰচনা আৰু মঞ্চাভিযোজনাৰ বেলিকা দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ 'মহৰী'হে প্ৰেচৰ। ১৮৯৬ চনত প্ৰকাশ হোৱাৰ পূৰ্বেই নাটকখন কলিকতাত তৰানকৈ-চৌবানকৈ চনৰ 'অসমীয়া ভাষা উন্নতি সাধিনী সভা'ৰ ছিৰেকীয়া উৎসৱত মঞ্চস্থ হোৱাটো দশকটোৰ নাট্য-ৰচনাৰ ক্ষেত্ৰত নিশ্চয় প্ৰেৰণাসঞ্চাৰী ঘটনা। 'মহৰী' ৰচিত, অভিনীত আৰু প্ৰকাশিত হোৱাৰ চাৰি বছৰৰ পাছতহে গোহাঞি বৰুৱাই 'পাঁওবুঢ়া' ৰচনা কৰিছিল ১৮৯৭ চনত।

দুৰ্গাপ্ৰসাদে 'মহৰী' নাটক ৰচনা কৰিছিল কলিকতাত থকা কালছোৱাতে। মহৰী ধেমেলীয়া সামাজিক নাটক। আন ভাষাত লা দৰে আমাৰ ভাষাত গহীন নাটকযে সেই সময়ত নাছিলেই, "অইন কি, আমাৰ ধেমালি কৰিব লগীয়া নাট নাই বুলি লৈও দিবাই কোৱা নহয়" বুলি দুৰ্গাপ্ৰসাদেই কৈছে।^{৩৬} গতিকে, ভাৱ পূৰণৰ উদ্দেশ্যেই দুৰ্গাপ্ৰসাদে এই নাট ৰচনা কৰিছিল, ত সন্দেহ নাই। অভাৱে গোটেই দশকটো জুৰি চলিছিল, তাৰ

মহৰী, ১ম প্ৰকাশ, পাতনি।

প্ৰমাণ গোহাঞি বৰুৱাই গাঁওবুঢ়া নাটকত “আজি-কালি অসমত পছিমীয়া ধাৰণাৰ অভিনয়ৰ প্ৰতি যেনেকৈ অনুৰাগ বাঢ়িছে, তেনেকৈ তাৰ জোখায় অসমীয়াত নাটক নাই, বিশেষকৈ সামাজিক নাটক” বুলি কোৱা কথাযো৩৭ দিছে।

অসমৰ মঞ্চ আৰু সাহিত্য-জগতৰ অভাৱ পূৰণৰ অৰ্থে ৰচিত হলেও দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ মহৰী ধেমেলীয়া সামাজিক নাটকৰ ক্ষেত্ৰত এক যুগান্তৰকাৰী সৃষ্টি। আধুনিক অসমীয়া নাট্যসাহিত্যৰ ইতিহাসত মহৰী এক স্বতন্ত্ৰ আৰু স্বয়ংসম্পূৰ্ণ অধ্যায় বুলি কলেই যথেষ্ট কোৱা নহয়; কোৱা উচিত, দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ মহৰী নাটকে অসমৰ নাট্যজগতত অকলেই এক ইতিহাস সৃষ্টি কৰি গৈছে। অসমৰ মঞ্চজগতৰ খ্যাত-নাতিখ্যাত-অখ্যাত অনেক লোকক মহৰী নাটকে অসমৰ নাট্যমোদী দৰ্শকৰ সমুখত থিয় কৰোৱাইছিল, অনেকক প্ৰশংসাৰ মালা পিন্ধোৱাইছিল। এই নাটকৰ আপাতত অনেক হাঁহিবলৈ পাইছিল, অনেক অনেকক হঁহৰাবলৈ পাইছিল।

আমি পূৰ্বে উল্লেখ কৰি আহিছোঁ যে ১৮৯৬ চনত প্ৰকাশ হোৱাৰ পূৰ্বে কলিকতাত ১৮৯৩-৯৪ চনত অনুষ্ঠিত অসমীয়া ভাষা উন্নতি সাধনী সভাৰ বাৰ্ষিক অধিবেশনত মহৰী নাটক প্ৰথম বাৰৰ বাবে অভিনীত হৈছিল। সেই অভিনয়ৰ বিশদ বিৱৰণ আমাৰ হাতত নাই। কিন্তু ১৮৯৬ চনত (১৮৯৮ শকৰ ২২ ভাদ্ৰ দেওবাৰ) কলিকতাৰ চিটি কলেজিয়েট স্কুল ঘৰত ‘ব্ৰহ্মবজ্জ’ৰ লগতে মহৰীও দ্বিতীয় বাৰৰ বাবে মঞ্চস্থ হৈছিল। “মহৰীৰ ভাৱবীয়াসকলৰ ভিতৰত ভাৰিৰাম, বাপিৰাম, মিনাৰাম, মিঃ ফক্স, মাকৰী মেম আৰু ভেকোলাৰ কথাপতি দৰ্শকৰ জয়ধ্বনি পৰিছিল” ৩৮ ফক্স চাহাব, মাকৰী মেম, ভেকোলা আৰু ঘোঁৰা চহিচৰ ভূমিকাত ওলাইছিল যথাক্ৰমে লক্ষেশ্বৰ শৰ্মা, যোগেন্দ্ৰনাথ বৰুৱা, ঘনকান্ত বৰুৱা আৰু বাধানাথ ফুকন। “তলৰ শ্ৰেণীত পঢ়া ছাত্ৰসকলে চহিচৰ ভাওটো লবলৈ সংকোচ বোধ কৰাত ফুকনে তেওঁলোকৰ আগত Dignity of Labour-ৰ বিষয়ে বক্তৃতা এটা দি নিজেই সেই সৰু ভূমিকা-

৩৭. গাঁওবুঢ়া, ২য় ভাগ, পাতনি।

৩৮. অ. ভা. উ. সা. সভাৰ বছৰেকীয়া কাৰ্যবিবৰণ, উদ্ধৃত, অতুল চন্দ্ৰ হাজৰিকাৰ ‘মঞ্চলেখা’, পৃ. ২৬-২৭।

টিত অৱতীৰ্ণ হৈছিল।” ৩৯

কলিকতাত মহৰী মঞ্চস্থ হোৱাৰ পাছত, আৰু ঊনবিংশ শতিকাৰ শেহৰটো দশকত অসমৰ বিভিন্ন ঠাইত নাট্যমঞ্চ স্থাপিত হোৱাৰ পাছত অসমত যেন মহৰীৰ দিগ্বিজয়-পৰিক্ৰমা আৰম্ভ হ’ল। তেজপুৰত পোনতে এক অস্থায়ী বংগমঞ্চত ১৮৯৬ চনত মহৰীৰ অভিনয় হৈছিল বুলি জনা যায় ৪০ কিন্তু ‘মঞ্চলেখা’ত অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকাই কোৱা মতে ডাক্তৰ কামিনীকান্ত দাস, পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা আৰু উমা সিংহ যথাক্ৰমে ভেকোলা, ফক্স চাহাব আৰু মাকৰী মেমৰ ভূমিকাত ওলোৱা ঘটনাটো সেই অভিনয়ৰে বুলিহে খাটাকৈ কব পৰা নাযায়।

অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকাই মঞ্চলেখাত কৈ যোৱা মতে ৪১ গুৱাহাটীত হোৱা মহৰী নাটৰ অভিনয়ত ফক্স চাহাবৰ ভূমিকাত ওলাইছিল অন্নদাকুমাৰ বৰুৱা, আৰু মাকৰী মেমৰ ভূমিকাত ওলাইছিল দৈৱকী বৰা। হাজৰিকাই কৈছে বোলে সেই সময়ত চাহাব-মেম-সকলেও দৰ্শক হিচাপে অভিনয় উপভোগ কৰিছিল, আৰু উল্লিখিত অভিনয়ত বহুত চাহাব-মেম উপস্থিত থকা বাবে মাকৰী মেমে ফক্স চাহাবক চৰ শোধোৱা কামটো পৰিহাৰ কৰাৰ সিদ্ধান্ত অভিনেতা-সকলে গ্ৰহণ কৰিছিল।

১৯০৩-০৪ চনৰ মাজৰ কোনোবা এটা দিনত যোৰহাট থিয়েটাৰত এই নাটৰ অভিনয় হওঁতে তেতিয়াৰ যোৰহাটৰ মাটি-হাকিম অন্নদাচৰণ ভট্টাচাৰ্যই ভাৰিৰামৰ ভূমিকাত অৱতীৰ্ণ হৈ সঁচা-সঁচি ঘোঁৰা এটাত উঠি মঞ্চত ওলাওঁতে গোটেই দৃশ্যটো বোলে জীৱন্ত হৈ পৰিছিল ৪২

শতিকাটোৰ প্ৰথম দুটা দশকৰ ভিতৰত শিৱসাগৰতো মহৰী অভিনীত হোৱাৰ সংবাদ আছে ৪৩ক. ১৯২৩ চনত যোৰহাটত

৩৯. অতুল চন্দ্ৰ হাজৰিকা, মঞ্চলেখা পৃ. ২৭।

৪০. Assamese Drama and the Stage, by Dr. H. Bhattacharya, p. 183.

৪১. পৃ. ৪৬০।

৪২. The Assamese Drama and the Stage, p. 190.

৪৩ক. সহজানন্দ ভ’ৰালীৰ ‘শিৱসাগৰ নাট্য সমাজৰ ইতিবৃত্ত’, পৃ. ৫৭; মঞ্চলেখা, পৃ. ৩৮৮।

অসম ছাত্ৰ সন্মিলনৰ অধিবেশন উপলক্ষ্যে অনুষ্ঠিত হোৱা এই নাটৰ অভিনয়ত নাট্যাচাৰ্য ইন্দ্ৰেশ্বৰ বৰঠাকুৰ হৈছিল ফক্স চাহাব, সাহিত্যাচাৰ্য মিত্ৰদেৱ মহন্ত হৈছিল মাকৰী মেম, “পটাবৰ চন্দ্ৰ” চন্দ্ৰনাথ শৰ্মা হৈছিল মহৰী আৰু গোলোকচন্দ্ৰ বৰুৱা হৈছিল মাকৰী মেমৰ ভায়েক ভেকোলা।^{৪৩}

তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ দশকৰ ভিতৰত নাজিৰাত হোৱা মহৰী নাটৰ অভিনয়ত ফক্স চাহাবৰ ভাও লৈছিল বজনীনাথ শৰ্মাই, আৰু মাকৰী মেমৰ ভাও লৈছিল ফণীধৰ দত্তই। নাজিৰাত আন এবাৰৰ অভিনয়ত ফণীধৰ দত্ত, কৃষ্ণ হাতীকাকতী আৰু গোপাল বৰদলৈয়ে যথাক্ৰমে মহৰী, মাকৰী আৰু ভেকোলাৰ চৰিত্ৰ ৰূপায়িত কৰিছিল বুলি জনা যায়।^{৪৪}

গোলাঘাটতোয়ে মহৰীৰ অভিনয় বহুবাৰ হৈছিল, সেই কথাৰ সাক্ষ্য দিছে শৰৎচন্দ্ৰ লাহিড়ী নামৰ তেতিয়াৰ গোলাঘাটৰ মাটি-হাকিম (Sub-Deputy Collector) এজনে। নাটকখনৰ কোনো ভূমিকাত লাহিড়ী অৱতীৰ্ণ হোৱা নাছিল; কিন্তু গোলাঘাটত থকা কালছোৱাত মহৰী অভিনয়ৰ ব্যৱস্থাপনাত বোলে লাহিড়ীয়ে গধুৰ দায়িত্ব বহন কৰিছিল। দুৰ্গাপ্ৰসাদলৈ লিখা এখন চিঠিত সেই কথা লাহিড়ীয়ে নিজে ব্যক্ত কৰিছে।^{৪৫}

এনেকৈ বিভিন্ন সময়ত অসমৰ বিভিন্ন গৰাকী স্মৰণীয়-বৰণীয় ব্যক্তি মহৰীৰ বিভিন্ন চৰিত্ৰৰ ভূমিকাত অৱতীৰ্ণ হোৱাৰ সংবাদ আছে। ডিব্ৰুগড়ত শৈলধৰ ৰাজখোৱাই ফক্সৰ ভূমিকাত, দ্বিতীয় দশকত (১৯১৪ চনৰ পাছত) চিলঙত শশীভূষণ বৰুৱাই মহৰীৰ ভূমিকাত, যোৰহাট থিয়েটাৰত তৰাজান প্ৰাথমিক স্কুলৰ প্ৰধান শিক্ষক গোলোক পণ্ডিতে ভেকোলাৰ ভূমিকাত কৰা অভিনয়ৰ

৪৩. দ্ৰষ্টব্য: মঞ্চলেখা, পৃ. ১৩০, ৩৭০।

৪৪. ই, পৃ. ৪০৭।

৪৫. “I was for a long time Sub-Deputy Collector of Golaghat. During my stay, I had the pleasure of seeing your ‘Mohori’ farce several times in the local stage. I took no part in the play itself, but had some serious part in the management.”

যোগেদি সমসাময়িক দৰ্শকসকলৰ পৰা পোৱা প্ৰশংসাৰেহে কেৱল তেখেতসকল নিজে নিজে ধন্যহে হৈছিল এনে নহয়, সেই সেই অভিনয়েৰে অসমৰ নাট্যমোদীসকলৰ মাজত বিশেষ একো একোটা কিস্বদন্তী ৰূপতো তেখেতসকলৰ নিজ নিজ ভাৱমূৰ্তি অম্লান হৈ ৰোৱা পৰিলক্ষিত হৈছে।

তিনিটা অংকযুক্ত মহৰী নাটকৰ পটভূমি ঊনবিংশ শতিকাৰ অসমৰ চাহবাগিচা; প্ৰধান নাট্যচৰিত্ৰ ইংৰাজী ভাষাৰ স্বল্পবিদ্যা-বত্তাবে বাগিচাৰ চাকৰিপ্ৰাৰ্থী ভাবিৰাম; বক্তব্য বিষয় সমসাময়িক অসমীয়া সমাজৰ এটা অংশৰ নিৰ্বোধতা, সৰলতা, ধূতালি আৰু দাৰিদ্ৰ্য-দশা, আৰু য়ুৰোপীয় চাহাবৰ হাস্যান্ধৰ বিভৎসতা; উপাদান অসংগতিমূলক পৰিস্থিতি আৰু স্থূল হাস্যৰস। হাস্যৰসৰ স্থূলতাৰ বাবে দুৰ্গাপ্ৰসাদক বৰকৈ জগৰীয়া কৰিব নোৱাৰি। কাৰণ, স্বয়ং বসৰাজ বেজবৰুৱাৰ লিটিকাই নাটৰ হাস্যৰসেই স্থূলায়নৰ পৰিহাৰ কৰিব পৰা নাই। এনে স্থূলতাৰ বাবে বেজবৰুৱা বা দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ লেখীয়া নাট্যকাৰ যিমান দায়ী, তাতকৈ বেছি দায়ী সমসাময়িক সহৃদয় সামাজিকৰ গ্ৰহণ-ক্ৰমতা আৰু ৰুচি-চৰিত্ৰ।

মঞ্চৰ ভিতৰত দৰ্শকৰ পৰা যেনেকৈ, মঞ্চৰ বাহিৰত পাঠকৰ পৰাও তেনেকৈ মহৰীয়ে সাধুবাদ বুটলিছিল। ‘টাইম্ছ অফ আছাম’ কাকতে ‘মহৰী’ গ্ৰন্থখনৰ সমালোচনা প্ৰসংগত কৈছিল : “We tender our thanks to Srijut D. P. Dutt at Calcutta for his giving us the opportunity of profitably spending half an hour with his amusing Assamese farce, the ‘Mohori’. Both the language and the get up of the pamphlet are very excellent. We recommend this brochure to our theatre parties”^{৪৬} ‘আসাম’ কাকতে মহৰী নাটকৰ বিষয়ে মন্তব্য কৰিছিল এনেদৰে : “ইয়াত আসামৰ চাহবাগিচাৰ মেনেজাৰ চাহাব, বৰ মহৰী, হাজিৰা মহৰী, মেনেজাৰৰ দেশীয় মেম প্ৰভৃতি সকলোৰে বঢ়িয়া চিত্ৰ দিয়া হৈছে। নাটৰ ভাষাও উপযুক্ত হৈছে”^{৪৭} ‘পুথিৰ গুণাগুণ বিচাৰ’ শিতানত ‘জোনাকী’ কাকতে কোৱা মতে মহৰী

৪৬. January 27, 1896.

৪৭. ২২ জুন, ১৮৯৬।

“এখনি নতুন ধৰণৰ বৰ ধেমেলীয়া আৰু পঢ়িলে হাঁহি উঠা বিধৰ ভাৱনাৰ নাট। এই সৰু নাটখনি চাহ বাগিচাৰ ফটফটীয়া ছবি। চাহেবৰ পৰা কুলীলৈকে সকলোকে দাপোণত দেখাদি দেখি। হাতৰ লেখা অৱস্থাতে এবাৰ ইয়াৰ সাহিত্য সভাৰ উৎসৱত অভিনীত হৈছিল, আৰু তাত দৰ্শকসকলে দেখি ইমান তৃপ্ত হ’ল যে লিখকক সোনকালে কিতাপখনি প্ৰকাশ কৰিবলৈ বিশেষ অনুৰোধ কৰাত সম্প্ৰতি ছপা হৈ ওলাইছে।”^{৪৮}

ছপা হৈ ওলোৱাৰ পাছত নাটকখন বঙলা ভাষালৈ অনুবাদ কৰিবৰ বাবেও যো-জা চলিছিল। প্ৰসংগক্ৰমে আমি পূৰ্বে উল্লেখ কৰি অহা শব্দ চন্দ্ৰ লাহিড়ীয়ে তেওঁৰ কলিকতীয়া বন্ধু এজনক (কোনোবা কাকতৰ সম্পাদক) মহৰীৰ বিষয়ে কোৱাত বন্ধুজনে কলিকতাত মঞ্চস্থ কৰিবৰ বাবে নাটকখন বঙলা ভাষালৈ অনুবাদ কৰিবলৈ লাহিড়ীক বোলে অনুৰোধ জনালে। লাহিড়ীয়ে অনুবাদৰ বাবে অনুমতি বিচাৰি ২১.২.১৯০১ তাৰিখে গুৱাহাটীৰ পৰা দুৰ্গাপ্ৰসাদলৈ চিঠি লিখিলে।^{৪৯} মহৰীৰ বঙলা অনুবাদ আৰু অভিযোজনা হ’ল নে নহ’ল জানিব পৰা নাযায়; কিন্তু লাহিড়ীৰ প্ৰসংগটোৱে নাটকখনৰ জনপ্ৰিয়তাৰে আন এটা দিশ উদ্ঘাটন কৰিছে নিশ্চয়।

দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ মহৰী নাটকে বাঙালী নাট্যকাৰ দীনবন্ধু মিত্ৰৰ ‘নীলদৰ্পণ’ নাটকৰ (১৮৬০) দুই-এটা কথা মনত পেলায়। কিন্তু এনে সোঁৱৰণ প্ৰায় ক্ষেত্ৰতে সাদৃশ্যৰ বাবে নহৈ বৈপৰীত্যৰ বাবে হোৱা বুলিহে কব লাগিব। মহৰীৰ ফক্স চাহাব কামুকহে, নীলদৰ্পণৰ ৰোগ চাহাবৰ লেখীয়া বলাৎকাৰী পুৰুষ নহয়। পি. পি. ৰোগে ক্ষেত্ৰমণিক বলাৎকাৰ কৰিছে। মিচটাৰ

৪৮. ষষ্ঠ ভাগ, ৫ম-৬ষ্ঠ সংখ্যা, ১৮৯৮ শক, পৃ. ৯৮।

৪৯. “...I am all along an admirer of your book. Last time, I was in Calcutta. I had a talk with a friend of mine, an Editor, about your book, and he requested me to make a Bengali translation of it for the Calcutta stage. May I ask your permission to translate the book in Bengali, so that our Calcutta friends may have an opportunity of enjoying it and admiring the talents of an Assamese friend.

Gauhati
21-2-1901

Yours sincerely
Sarat Chandra Lahiri.

ফক্সে মাকৰীৰ “জাত-কুল মথাকে” মাৰিলেও মাকৰী ফক্সৰ প্ৰতি অনুৰক্তা, হয়তো পাৰিবাৰিক দুৰৱস্থাৰ হেতুকেই। শেষ বিচাৰত সেইবাবেই ক্ষেত্ৰমণিকৈ মাকৰী মেম বেছি ট্ৰেজিক চৰিত্ৰ বুলি কব লগা হয়। নীলদৰ্পণৰ আই. আই. উড চাহাবৰ মুখত অশালীন ‘বাঞ্ছ’ শব্দৰ আঁঠে ফুটিছে (“বাঞ্ছ বড়া মামলা-বাজ”, “বাঞ্ছ বড় পণ্ডিত হইয়াছে”)। মহৰীৰ মাকৰী মেমে ফক্স চাহাবৰ প্ৰতি ব্যৱহাৰ কৰা “থেকাৰ খোৱাৰ পো” বাক্যাংশ চেনেহৰ সম্বোধনহে।

১৯৬২ চনৰ আগভাগত আকাশবাণীৰ গুৱাহাটী কেন্দ্ৰই মহৰী নাটৰ অনাতাঁৰ অভিযোজনা প্ৰচাৰ কৰিছিল। সেই অভিযোজনাই তিনিফুৰিব অধিক বছৰৰ পাছতো নাটকখনৰ জনপ্ৰিয়তাৰে ইংগিত দিয়ে। অৱশ্যে অনাতাঁৰ অভিযোজনাটো প্ৰচাৰ হোৱাৰ পাছত নাটকখনৰ বাস্তৱতা-অবাস্তৱতা সম্পৰ্কত প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰি কোনো কোনো শ্ৰোতাই বিৰূপ মন্তব্য প্ৰকাশ কৰিছিল। মহৰী সম্পৰ্কত প্ৰকাশ পোৱা তেনে বাদানুবাদত অংশ গ্ৰহণ কৰি বিশিষ্ট কথাসাহিত্যিক শ্ৰীমহিম বৰাই নাটকখনৰ অনুকূলে বায় দান কৰিলে এনেদৰে:— “...হাস্য বসাত্মক সৃষ্টিৰ কাৰণে যি নতুনত্ব আৰু আকৰ্ষিতাৰ প্ৰয়োজন, তাৰ কাৰণে সংগতিহীন আৰু অসমঞ্জস চিত্ৰ, কাৰ্য, অৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰিব লাগিব। লগতে বহণ লাগিবই। স্বাভাৱিকতা বা গতানুগতিকতাত হাঁহিব স্থান ক’ত? হাস্য বসাত্মক ৰচনা মাত্ৰই সি বুদ্ধিদীপ্ত, বিদ্যুতপাত্ৰক বা বিশুদ্ধ হাস্য বসেই হওক, সামান্যভাৱে হলেও ব্যক্তি বা সমাজক আঘাত কৰিবই।”^{৫০} শ্ৰীবৰাৰ এই কথাখিনিৰ বা এনে ধৰণৰ কথাৰ পোহৰতহে মহৰী নাটৰ নন্দনতাত্ত্বিক বিচাৰ-বিশ্লেষণ কৰাটো সমীচীন হ’ব।

মহৰী নাটৰ সংলাপত প্ৰকাশ পোৱা মাকৰী মেম আৰু ভেকোলাৰ উচ্চাৰণ-ৰীতি, মাকৰী মেমৰ পূৰ্ব-পৰিচয় প্ৰসংগত ভাৰিৰামৰ উক্তি, বিশেষ সম্প্ৰদায়সূচক অথচ অধুনা অপ্ৰচলিত দুটামান শব্দ, চাহবনুৱা সম্পৰ্কত কৰ্মচাৰী মিনাৰামৰ মনোভংগী

৫০. নতুন অসমীয়া, মে’ ২১, ১৯৬২।

আদিয়ে কোনো কোনো উন্নাসিক পাঠক-সমালোচকৰ বিৰূপ মনোভাৱ জগাই তুলিব পাৰে। সাম্প্ৰতিক সময় আৰু সমাজৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতৰ পৰা বিচাৰ কৰিবলৈ গলে তেনে প্ৰকাশ অতিশয় দৃষণীয় বুলি পৰিগণিত হোৱাটোৱেই স্বভাৱিক, আৰু তাৰ বাবে নাট্যকাৰ দুৰ্গাপ্ৰসাদ অপৰাধীৰ কাঠগড়াত থিয় হ'ব লগীয়া অৱস্থা এটা সৃষ্টি হোৱাৰ সম্ভাৱনাও নোহোৱা নহয়। কিন্তু সাহিত্য সমাজেই প্ৰতিফলক। মহাবীত সমসাময়িক সমাজখনহে প্ৰতিফলিত হৈছে। আজিৰ পৰা প্ৰায় এশ বছৰৰ আগৰ অসমীয়া সমাজ-জীৱনৰ ইতিহাসহে মহাবীয়ে কৈছে। গতিকে তেনেবোৰ ক্ষেত্ৰত উন্নাসিকতা আৰু আবেগিকতা পৰিহাৰ কৰি যুক্তিৰেহে মহাবীক বিচাৰ-বিশ্লেষণ কৰাটো বাঞ্ছনীয়। কেৱল মহাবীৰ বেলিকাই নহয়, আমাৰ সাহিত্যৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত পৰিলক্ষিত হোৱা তেনে ধৰণৰ আপাত অগ্ৰহণীয় স্পৰ্শকাতৰ কথা বা প্ৰসংগবোৰ বিদ্যায়তনিক দৃষ্টিভংগীৰেহে বিচাৰ কৰিব লাগিব, আৰু বিদ্যায়তনিক স্বাৰ্থৰ খাতিৰতে তেনেবোৰ কথা অপৰিৱৰ্তিত ৰূপত ৰাখিব লাগিব। যিহৰ বাবে সাহিত্য, সেই সমাজৰ ঐতিহাসিক ক্ৰমবিবৰ্তনৰ ছবিখন প্ৰকৃত পৰিপ্ৰেক্ষিতৰ পৰা চাবৰ বাবেই মহাবীৰ লেখীয়া গ্ৰন্থৰ প্ৰয়োজন। স্পৰ্শকাতৰতা নহয়, যুক্তিনিৰ্ভৰতাৰে ব্যক্তিগত জীৱনৰ দৰেই জাতীয় জীৱনৰো উত্তৰণৰ পাথেয়।

মহাবীৰ প্ৰকাশক আছিল কলিকতাৰ ১২২ নং আমহাণ্ট ষ্ট্ৰীটৰ জনৈক নৃত্যগোপাল চক্ৰৱৰ্তী। কিতাপখনৰ “বেচ সিকি এটি মাথোন।”^{৫১}

দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ মহাবীৰ পৰৱৰ্তী নাট্যৰচনা ‘নিগ্ৰো’। এইটো অতিশয় আশ্চৰ্যজনক কথা যে অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী লেখক-সকলৰ এগৰাকীয়েও নিগ্ৰোৰ বিষয়-বস্তু সম্পৰ্কে কোৱাটো দূৰৰে কথা, প্ৰকাশৰ বছৰটোকে নিৰ্ণয় কৰি দেখুওৱা নাই। নাটকখনৰ দুঃপ্ৰাপ্যতাই ইয়াৰ প্ৰধান কাৰণ। ‘অসমীয়া নাট্য সাহিত্য’^{৫২} গ্ৰন্থত ড° সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মাই কৈছে : “নিগ্ৰো নাটকখন আজি-কালি

পাবলৈ নাই। ...গতিকে নিগ্ৰো নাটকখনৰ নামটো উল্লেখ কৰাৰ বাহিৰে বিশেষ আলোচনা কৰা সম্ভৱ নহয়।” ১৮৯৯ চনত প্ৰকাশিত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ ‘জ্ঞান-মঞ্জৰি’ গ্ৰন্থৰ বেটুপাতৰ পিঠিত মুদ্ৰিত বিজ্ঞাপন এটাত “নিগ্ৰো (ভণ্ডামিৰ নাট)” বুলি বিজ্ঞপিত হৈছে। ১৯২৭ চনত প্ৰকাশিত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ ‘স্বাস্থ্যপাঠ’ গ্ৰন্থৰ পিঠিত মুদ্ৰিত আন এটা বিজ্ঞাপনত “নিগ্ৰো (ধেমেলীয়া নাট)” বুলি দেখুওৱা হৈছে। পুথিখনৰ মূল্য চাৰি অনা (০.২৫ টকা)। বেণুধৰ শৰ্মাই শুনা মতে বোলে মহাবী নাটৰ দৰেই নিগ্ৰো নাটৰো “সজাটো সঁচা ঘটনা”, নাট্যকাৰে “দেখি আৰু শুনিয়েই নিৰ্মাণ কৰা”।^{৫৩} নিগ্ৰো আমাৰ সাহিত্য-ক্ষেত্ৰত এতিয়া অদৃশ্য হলেও নিগ্ৰো বিষয়ক মন্তব্য এটি আমাৰ হাতত আছে। সেই মন্তব্য অসমৰ তদানীন্তন শিক্ষা-সঞ্চালক আৰু গ্ৰন্থ-পঞ্জীয়ক ডব্লু বৃথ চাহাবৰ। তেওঁ দিয়া মন্তব্যৰ পৰাই নাটকখনৰ বিষয়ে ধাৰণা এটা গ্ৰহণ কৰিব পাৰি। বৃথে কোৱা মতে, ‘নিগ্ৰো’ মানুহৰ ভণ্ডামি প্ৰকাশক এখন প্ৰহসন, আৰু এখন সামাজিক নাটক। নাটকখন চাহাবী ধৰেণেৰে শিক্ষা লোৱা, স্বদেশী জাতি-ভাইসকলক ঘিণোৱা অসমীয়া ডাঙৰীয়া এজনৰ হাস্যস্পদ চিত্ৰ। নিজৰ পত্নীগৰাকীক মেমচাহাব সজোৱাত অপাৰগ হৈ পত্নীৰ লগত লগা কোঁহ-কালত ডাঙৰীয়াগৰাকীৰ চাৰিত্ৰিক অসংগতি বোলে তুংগাৱস্থা পাইছেগৈ। এনে এখন নাটকৰ ৰচয়িতাগৰাকীক হেনো ইংৰাজ লেখক জৰ্জ মুৰৰ লগত বিজাৰ পাৰি। (“Negro”, by Durgaprasad Dutt, is a farce on hypocrisy, and may, therefore, be termed a social drama. It is an absurd caricature of an Assamese gentleman of high caste, who was educated somewhat on English lines, (and who) looks down on his compatriots. The height of absurdity is reached when he quarrelled with his faithful loving wife in consequence of her refusal to imitate the life and manners of a Mem-Sahib. The writer may be termed an Assamese George Moore.”)^{৫৪}

নিগ্ৰো প্ৰকাশৰ প্ৰকৃত কাল নিৰ্ণয় কৰাটো সহজ নহয়।

৫১. জোনাকী, ৬ষ্ঠ ভাগ, ৫ম-৬ষ্ঠ সংখ্যা, ১৮৯৮ শক।

৫২. ১ম প্ৰকাশ, পৃ. ৩০৬।

৫৩. বেণুধৰ শৰ্মা ৰচনাৱলী, ১ম খণ্ড, পৃ. ১৬৪।

৫৪. The Assam Gazette, March 17, 1900.

পিছে, বুথ চাহাবৰ মন্তব্যটো প্ৰকাশ পোৱা চন-তাৰিখ (১৯০০ চনৰ ১৭ মাৰ্চ)ৰ ওপৰত ভৰ দি এই কথা কব পাৰি যে নাটকখন ১৯০০ চনৰ মাৰ্চ বা ফেব্ৰুৱাৰী মাহৰ পূৰ্বে প্ৰকাশ হোৱাটো সম্ভৱ। কিন্তু কেৱল সেয়ে নহয়, জ্ঞান-মঞ্জৰি গ্ৰন্থৰ বেটুপাতত ছপোৱা বিজ্ঞাপনৰ পৰা এই কথা থিৰাং নহলেও অনুমান কৰিব পাৰি যে নিগ্ৰো ১৮৯৯ চনৰ পূৰ্বে প্ৰকাশ হৈছিল। দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ জ্ঞান-মঞ্জৰি প্ৰকাশ হৈছিল ১৮২১ শকৰ শাওণ মাহত (১৮৯৯ খ্ৰীষ্টাব্দত)। লেখকে গ্ৰন্থখনৰ পাতনি (প্ৰস্তাৱনা) লিখিছিল ১৮৯৯ চনৰ ফেব্ৰুৱাৰী মাহৰ আঠাইছ তাৰিখে। গতিকে নিগ্ৰোৰ প্ৰকাশ কাল ১৮৯৯ চনৰ ফেব্ৰুৱাৰী মাহৰ আগত নহলেও জুলাই-আগষ্টৰ (শাওণ) পিছত নহয়। নাটকখনে বৰ্চিত হৈছিল ১৮৯৭ চনৰ এপ্ৰিল মাহৰ পূৰ্বে, তাৰ প্ৰমাণ শিৱসাগৰৰ 'ছাত্ৰ সভা আৰু বাল্যাশ্ৰম'ৰ কাৰ্যবিবৰণিয়ে দিছে। সভাৰ ১৮৯৭ চনত অনুষ্ঠিত অষ্টম বাৰ্ষিক উৎসৱত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ নিগ্ৰো নাটক অভিনীত হোৱাৰ কথা উক্ত কাৰ্যবিবৰণিত এনেদৰে আছে : “আজি (১৮৯৯ শকৰ চ'তৰ ১৪ দিন যাওঁতে) নিগ্ৰো নামে যিখনি নাটক ল'ৰাবিলাকে অভিনয় কৰিব খুজিছে, সেইখনি অভিনয় কৰাৰ যোগ্য নাটক।”^{৫৫} নিগ্ৰো নাটক অৱলুপ্তিয়ে অসমীয়া নাট্য সাহিত্যৰ ইতিহাস অসম্পূৰ্ণ কৰি ৰাখিছে। নাটকখন উদ্ধাৰ কৰিব নোৱৰালৈকে আমাৰ নাট্য-ইতিহাসৰ এখিলা পাত সদায় উকা হৈয়েই থাকিব।

মহৰী আৰু নিগ্ৰোৰ পাছত 'গুৰু-দক্ষিণা' দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ তৃতীয় নাট্য ৰচনা। গুৰু-দক্ষিণা ১৯০০ খ্ৰীষ্টাব্দত ৰচনা কৰা হৈছিল আৰু ১৯০১ চনত ইয়াৰ প্ৰথম তাণ্ডবণ ওলাইছিল বুলি নাট্যকাৰে দ্বিতীয় তাণ্ডবণৰ (১৯২৮) পাতনিত নিজে কৈ গৈছে। গতিকে 'অসমীয়া নাট্য সাহিত্য' গ্ৰন্থত ড° সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মাই আৰু 'অসমীয়া সাহিত্যৰ ৰূপৰেখা' গ্ৰন্থত ড° মহেশ্বৰ নেওগে নাটকখনৰ প্ৰকাশ-কাল ১৯০৩ খ্ৰীষ্টাব্দ বুলি দেখুওৱাটো শুদ্ধ নহয়। নাটকখন পোনতে প্ৰকাশ কৰিছিল নাট্যকাৰৰ সম্বন্ধীয় ভতিজাক ডিব্ৰুগড়ৰ ৰায়চাহাব গংগাৰাম চৌধুৰীয়ে। প্ৰথম তাণ্ডবণৰ মূল্য আছিল

৫৫. বেণুধৰ শৰ্মা ৰচনাৱলী, ১ম খণ্ড, পৃ. ১৭০-১৭৫. দ্ৰষ্টব্য।

ছ অনা (০.৩৭ টকা), আৰু পৃষ্ঠা-সংখ্যা আছিল ৬৮। নাট্যকাৰৰ পিতৃ অনন্তোত্তম মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ স্মৃতিত নাটকখন উৎসৰ্গিত। ড° হৰিচন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্যই নাটকখনৰ দুষ্প্ৰাপ্যতাৰ কথা কৈছে যদিও^{৫৬} ইয়াৰ প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় দুয়োটা সংস্কৰণেই আমাৰ হাতত আছে। সান্দীপনি গুৰুৰ গৃহত কৃষ্ণ-বলৰামে শিক্ষা গ্ৰহণ সমাপ্ত কৰি, গুৰুপুত্ৰ মধুমংগলক যমপুৰীৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰাৰ পাছত দক্ষিণাশ্ৰুপে গুৰুৰ চৰণত মধুমংগলক অৰ্পণ কৰি কৃষ্ণ-বলৰাম শ্ৰগ্ৰহাভিমুখী হোৱা আখ্যান ভাগেই গুৰু-দক্ষিণা নাটকৰ বক্তব্য বিষয়-বস্তু। ধৰ্মমূলক পৌৰাণিক নাটক হলেও নাটকৰ সংলাপত আদ্যন্ত গদ্যৰ প্ৰয়োগে নাটকৰ কথা-বস্তু দৰ্শকৰ হৃদয়গম্য হোৱাত সহায় কৰিছে। নাটকখনৰ “ভাষা উজু আৰু মধুৰ, পঢ়িলে পঢ়িবলৈ মন যায়, আমনি নালাগে” বুলি জ্ঞানাকী কাকতে^{৫৭} মন্তব্য কৰিছিল।

ড° হৰিচন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্যই ১৮৯৯ খ্ৰীষ্টাব্দত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ 'বৃষকেতু' নাটকখন প্ৰকাশ পোৱা বুলি দেখুৱাইছে।^{৫৮} ড° ভট্টাচাৰ্যৰ কথা মানিবলৈ গলে 'গুৰু-দক্ষিণা' দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ তৃতীয় নাট্য ৰচনা হ'ব নোৱাৰে। কিন্তু ড° ভট্টাচাৰ্যই নাটকখনৰ নামটোৰ বিপৰীতে দেখুওৱা উল্লিখিত চনটো ক'ৰ পৰা কেনেকৈ সংগ্ৰহ কৰিলে, বুজা নাযায়। 'অসমীয়া নাট্য সাহিত্য'ত ড° সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মাই, 'অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী'ত ডিহেশ্বৰ নেওগে, আৰু 'অসমীয়া সাহিত্যৰ ৰূপৰেখা'ত ড° মহেশ্বৰ নেওগে 'বৃষকেতু' নাটকৰ নামটো মাত্ৰ উল্লেখ কৰিছে; প্ৰকাশ-কাল নিৰ্দেশ কৰিব পৰা নাই। ড° ভট্টাচাৰ্যই তেখেতৰ 'আছামিজ ড্ৰামা এণ্ড দ্য থেট'জ' গ্ৰন্থৰ ক'তোৱেই বৃষকেতুৰ বিষয়ে এটা বাক্যও নোকোৱাকৈ দেখুওৱা প্ৰকাশ চনটো কোনো প্ৰকাৰেই গ্ৰহণযোগ্য নহয়।

৫৬. “The book is not available now. But the following note is an evidence of its existence”,

—Assamese Drama and the Stage, p. 114, Foot-note.

৫৭. নতুন খণ্ড, ২য় ভাগ, শাওণ, ১৮২৬ শক, পৃ. ৪২৩।

৫৮. ড° ভট্টাচাৰ্যৰ পূৰ্বোক্ত গ্ৰন্থ, পৃ. ১৩৯।

বৃষকেতু নাটকখন আমি সম্পূৰ্ণ ৰূপত পোৱা নাই। উল্লিখিত আনসকল লেখকেওয়ে নাটকখন পোৱা নাই, তাৰ প্ৰমাণ তেখেত-সকলৰ গ্ৰন্থকেইখনতে আছে। তেনে ক্ষেত্ৰত আমি স্বয়ং নাট্যকাৰ গৰাকীৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰিলে নহয়। নাট্যকাৰে গুৰু-দক্ষিণাৰ এটা তাণ্ডবগতো বৃষকেতুৰ কথা কোৱা নাই। ‘গুৰু-দক্ষিণা’ৰ প্ৰথম তাণ্ডবগত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ পুথি-বিষয়ক যি কেইখন শলাগনী পত্ৰ সংযোজিত হৈছে, তাৰ এখনতো বৃষকেতুৰ উল্লেখ পাবলৈ নাই। বৃষকেতু গুৰু-দক্ষিণাৰ পূৰ্বৰ ৰচনা নোহোৱা বাবেই নিশ্চয় বৃষকেতু-প্ৰসংগৰ এনে অনুপস্থিতি। দুৰ্গাপ্ৰসাদে মহাবী নাটক কাৰো নামত বা স্মৃতিত উছৰ্গা কৰা নাছিল। নিজৰ পোন প্ৰথম ধৰ্মমূলক নাট হোৱা বাবেই নিশ্চয় গুৰু-দক্ষিণা উছৰ্গা কৰিলে তেওঁৰ স্বৰ্গগত পিতাদেৱকৰ পৱিত্ৰ স্মৃতিত। গুৰু-দক্ষিণাৰ প্ৰকাশক গংগাৰাম চৌধুৰীয়েও দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ হাতে লিখা অৱস্থাত থকা “আটাইকিখন বৰ বিতোপন মনমোহা পুথি”ৰ ভিতৰত “স্বাইকৈ এই ‘গুৰু-দক্ষিণা’খনি পঢ়ি মনত বৰ তৃপ্তি” পোৱা বাবেহে এইখন পোনতে ছপাইছিল যেন লাগে। গুৰু-দক্ষিণা প্ৰকাশ কৰিবলৈ লোৱা প্ৰচেষ্টাতহে দুৰ্গাপ্ৰসাদে প্ৰকাশক গংগাৰাম চৌধুৰীৰ হিন্দু ধৰ্মৰ প্ৰতি থকা আন্তৰিক শ্ৰদ্ধা-ভক্তিৰ উমান পাইছে। বৃষকেতু গুৰু-দক্ষিণাৰ পূৰ্বৰ ৰচনা হোৱা হলে কথাখিনি নিশ্চয় এনে নহ’লহেঁতেন।

ওঁৰ শ আঠসত্তৰ চনৰ এঘাৰ ছেপ্টেম্বৰত ৰমাকান্ত চৌধুৰীৰ ‘সীতাহৰণ নাটক’ প্ৰকাশ হোৱাৰ পাছৰে পৰা উনৈছ শ

৫৯. নাটকখনৰ প্ৰকাশ-কাল অসমীয়া সাহিত্য বা অসমীয়া নাট্য সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী লেখক কোনো এগৰাকীয়েই নিৰ্ণয় কৰিব পৰা নাই। ড° সত্যেন্দ্ৰ নাথ শৰ্মাই ‘অসমীয়া নাট্য সাহিত্য’ গ্ৰন্থত “এই নাটকখন ৰচিত হৈছিল ১৮৭০-৮০ খ্ৰীঃ ব ভিতৰত” বুলিছে। ড° হৰিচন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্যই ‘আছামিজ ড্ৰামা এণ্ড ইট্ৰেজ’ গ্ৰন্থত কৈছে, “The life-time of Ramakanta Choudhury being 1846-1889, his drama must have been composed within this period, of course; but the date of publication might be later.” পোন প্ৰথম বাৰৰ বাবে আমি়েই নাটকখনৰ প্ৰকাশ-কাল ১৮৭৭ চনৰ ১৭ ছেপ্তেম্বৰ বুলি স্পষ্টকৈ দেখুৱাইছো।
 দ্ৰষ্টব্য: আমাৰ ‘মহাফেজখানাৰ খিড়িকীয়েদি’, পৃ. ১২।

চনলৈ অসমীয়া পৌৰাণিক নাটকৰ ৰচনা আৰু মঞ্চত উপস্থাপনৰ গতি-ধাৰাটো বৰ সাবলীল নহয়; প্ৰকাশৰ ধাৰাটোয়ে আছিল তাতোকৈ ক্ষীণ-স্ৰোতা। ধৰ্মমূলক পৌৰাণিক নাটকৰ প্ৰতি ৰচক-দৰ্শক উভয়ৰে আগ্ৰহ থকা সত্ত্বেও এইবিধ নাটকৰ সৃষ্টি-প্ৰাচুৰ্য চকুত নপৰাৰ কাৰণ উনবিংশ শতিকাত পৰিলক্ষিত হোৱা আমাৰ মঞ্চৰ দৈন্য-দশা। সেইবাবেই বোধ হয় ৰমাকান্ত চৌধুৰীৰ ‘সীতাহৰণ নাটক’ আৰু দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ ‘গুৰু-দক্ষিণা’ নাটকৰ মাজৰ পথ আৰু কালছোৱাত প্ৰকাশিত ভাৰত চন্দ্ৰ দাসৰ ‘অভিমন্যু বধ’, পূৰ্ণকান্ত শৰ্মাৰ ‘হৰধনু ভংগ’ আৰু ‘হৰিচন্দ্ৰ’ আৰু দুৰ্গানাথ চাংকাকতীৰ ‘চন্দ্ৰহংস’—এই চাৰিখন নাটকহে মাত্ৰ একো একোটা পথ-চিহ্ন। এনে এক পৰিপ্ৰেক্ষিতৰ পৰা চাই পতিয়ালে শতিকাটো শেষ নৌ-হওঁতেই ১৯০০ চনৰ পূৰ্বেই দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ গুৰু-দক্ষিণা ৰচিত হোৱা আৰু ১৯০১ চনতে নাটকখন প্ৰকাশ হোৱাটো তেতিয়াৰ অসমৰ মঞ্চ-জগতৰ বাবে কম আশাৰ কথা নাছিল।

গুৰু-দক্ষিণা চাৰিটা অংকত সম্পূৰ্ণ। প্ৰতিটো অংক তিনিটা বা ততোধিক গৰ্ভাংকত বিভক্ত। গ্ৰন্থখনৰ আৰম্ভণিতে ‘লাগতিয়াল সংকেত’ শীৰ্ষৰে লিখা কথাখিনিয়ে আধুনিক অসমীয়া নাট্য সাহিত্যয়ে আংগিকৰ দিশত সমসাময়িক বঙলা নাটৰ আংগিকৰ পৰা স্বতন্ত্ৰ, তেনে এটি ইংগিত বহন কৰিছে যেন লাগে। দুৰ্গাপ্ৰসাদে কৈছে— “ইংৰাজী নাটৰ একো ভাগক (Scene) দৃশ্য বা দৰ্শন বুলি উল্লেখ কৰে। একো অংশৰ ভিতৰত কেবাখনিও দৃশ্য বা দৰ্শন থাকে। আজি-কালি এই দেশীয় আৰু বঙলা দেশীয় নাট ৰচোঁতাসকলে দৃশ্য বা দৰ্শনৰ সলনি প্ৰায় গৰ্ভাংক বুলিহে লিখে। এই নাটত ইংৰাজী প্ৰথাৰে লিখা হৈছে; কাজেই দৃশ্য বা দৰ্শনৰ ঠাইত গৰ্ভাংক বুলি ধৰিব লাগিব।” বংগদেশত ১৮৬০ চনত প্ৰকাশিত দীনবন্ধু মিত্ৰৰ ‘নীলদৰ্পণ’ নাটকত ‘গৰ্ভাংক’ শব্দৰ প্ৰয়োগ পৰিলক্ষিত হয়। ‘নীলদৰ্পণ’ বংগৰ নতুন নাট্য আন্দোলনৰ পথ প্ৰদৰ্শক নাটক। কিন্তু অসমীয়া নাটত ‘গৰ্ভাংক’ৰ বিপৰীতে ‘দৰ্শন’ শব্দৰ প্ৰয়োগ ১৮৫৭ চনত ৰচিত ‘ৰাম-নৰমী’ৰ সমানেই পুৰণি। গুণাভিৰাম বৰুৱাই ‘ৰাম-নৰমী’ আৰু ‘বিবাহ-বহস্য’ দুয়োখন নাটকত, হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই ‘কানীয়াৰ কীৰ্তন’ত, বেজবৰুৱাই ‘লিতি-

কাই'ত, দেৱনাথ বৰদলৈয়ে 'হেমপ্ৰভা'ত, আনকি দুৰ্গাপ্ৰসাদে নিজেও 'মহৰী' নাটকত 'অংক' আৰু 'দৰ্শন' শব্দৰ ব্যৱহাৰ দেখুৱাইছে। অৱশ্যে নব্বৈৰ দশকত বঙ্গেশ্বৰ মহন্তই 'দ্রৌপদী হৰণ' নাটত 'গৰ্ভাংক' ব্যৱহাৰ কৰিছিল। বঙ্গেশ্বৰ মহন্তৰ লেখীয়া দুই-এজন "এই দেশীয়" আৰু দীনবন্ধু মিত্ৰৰ লেখীয়া "বঙলা দেশীয় নাট বচোঁতা"ৰ ৰীতিৰ বিপৰীতে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ গতি নাইবা স্থিতিয়ে তেওঁৰ নিজা ধ্যান-ধাৰণাৰ এটি আভাস দাঙি ধৰে।

'গুৰু-দক্ষিণা'ৰ প্ৰথম তাণ্ডবণৰ অন্তত 'গোটাডিয়েক উপকৰা গীত' শীৰ্ষেৰে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ কেইটামান গীত সন্নিবিষ্ট হৈছে। উদ্দেশ্য সম্পৰ্কে তেওঁ কৈছে : "গীত সাহিত্যৰ এটি ঘাই অংগ। আমাৰ ভাষাত গীতৰ বৰ অভাৱ। ঘাইকৈ বঙ্গালী সুৰৰ নতুন বকমৰ গান। অইন গীততকৈ ফুচুৰি গানে মানুহৰ মন সতকাই টানিব পাৰে। সেইবাবে পুথিৰ গা-গীতৰ বাহিৰেও এই কিতা উপকৰাকৈ দিয়া হ'ল।" দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ সময়ত অসমীয়া মানুহৰ সংগীতৰ প্ৰাণ আগ্ৰহ বৰ বেছি নাছিল। সংগীত-সাধনায়ে নাছিলেই বুলিব পাৰি। সংগীতাচাৰ্য লক্ষ্মীৰাম বৰুৱাই তেওঁৰ 'সংগীত সাধনা' গ্ৰন্থৰ 'পাতনি'ত ১৯০৭ চনত কৈছিল, "আমাৰ কিছুমান মানুহৰ আৰু এটা ভুল ধাৰণা আছে যে অসমীয়া ভাষাৰে গান বচনা হ'ব নোৱাৰে।... এতিয়াৰ মজলিচ, যাত্ৰা, থিয়েটাৰ ইত্যাদিৰ বঙ্গালী গানে দেশ-বিদেশ মোহিত কৰিব লাগিছে। আমাৰো তেনেকৈ এইবিলাক কুসংস্কাৰ এৰিবৰ সময় হৈছে। কিয়ন অসমীয়া ভাষাৰে ধ্ৰুপদ, খেয়াল, টপ্পা বচনা নহ'ব? উপযুক্ত মানুহে এলাহ আমনি এৰি লেখনী হাতত ললেই হয়।" দুৰ্গাপ্ৰসাদে কোৱা "বঙ্গালী সুৰৰ নতুন বকমৰ গান" নিশ্চয় লক্ষ্মীৰাম বৰুৱাই কোৱা "অসমীয়া ভাষাৰে ধ্ৰুপদ, খেয়াল, টপ্পা বচনা।" এনে ধৰণৰ গীতৰ প্ৰচলন যাতে বাঢ়ে, তাৰ বাবেই যেন গুৰু-দক্ষিণাত থকা ১১টা গীতৰ উপৰি দুৰ্গাপ্ৰসাদে "এলাহ আমনি এৰি লেখনী হাতত লৈ বচা গোটাডিয়েক গীত" গ্ৰন্থখনত উপকৰাকৈ সংযোগ কৰিছিল। "অইন গীত" আৰু "ফুচুৰি গীত" বোলোঁতে দুৰ্গাপ্ৰসাদে যথাক্ৰমে পৰম্পৰাগতভাৱে চলি অহা গহীন ভাবৰ ভক্তিমূলক গীত আৰু লঘু ভাবৰ ব্যক্তিগত ভাবোচ্ছাসপূৰ্ণ গীতকে বুজাইছে যেন লাগে। নাট-

খনত সংযোজিত গীতৰ উপৰি পিছৰ বিধৰ কেইবাটাও গীত তেওঁ বচনা কৰি প্ৰতিটো গীতৰ শীৰ্ষত ভাৰতীয় শাস্ত্ৰীয় ৰাগ-তালৰ উল্লেখৰে গায়ন-পদ্ধতি নিৰ্দ্ধাৰণ কৰি দিছে। সেই কথাই তেওঁৰ কেৱল সংগীত-প্ৰিয়তাকে প্ৰমাণ নকৰে, প্ৰমাণ কৰে সংগীত জ্ঞেয়-তাও। ১৯০৯ খ্ৰীষ্টাব্দত প্ৰকাশিত লক্ষ্মীৰাম বৰুৱাৰ 'সংগীত-কোষ'ত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ কিছু সংখ্যক গীত সন্নিবিষ্ট হোৱাটোৱে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ গীতৰ সাৰ্থকতাকে সূচাইছে। প্ৰসংগক্ৰমে কব পাৰি, ৰামেশ্বৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ দ্বাৰা সংকলিত 'সংগীত-মালা' (দ্বিতীয় সংস্কৰণ ১৯২৮) গ্ৰন্থতো দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ কেইবাটাও গীত সন্নিবিষ্ট হৈছে।

এইখিনিতে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ এটা শব্দৰ ব্যৱহাৰৰ প্ৰতি সচেতন পাঠকৰ দৃষ্টি আকৃষ্ট হ'ব পাৰে। ১৯১৫ চনত প্ৰকাশিত বেজবৰুৱাৰ 'জয়মতী' নাটকত ডালিমীয়ে গদাপানিক 'কেঁচাসোণ' বুলি সম্বোধন কৰাৰ পাছৰ পৰাহে যেন আমাৰ ভাষাত 'কেঁচাসোণ'ৰ কদৰ বাঢ়িল। ব্ৰহ্মসনৰ 'অসমীয়া আৰু ইংৰাজি অভিধান'ত (১৮৬৭) 'কেঁচাসোণ' নাছিল। হেমচন্দ্ৰ বৰুৱায়ো তেওঁৰ 'হেম-কোষ'ত (১৯০০) 'কেঁচাসোণ' নুসুমুৱালে। বেজবৰুৱাৰ ডালিমীৰ মুখত শুনাৰ পাছতো 'চন্দ্ৰকান্ত'ই (১৯৩৩) পোনছাতেই চকুত পৰাকৈ 'কেঁচাসোণ' দেখুওৱা নাই। সৌ সিদিনাৰ 'আধুনিক অসমীয়া অভিধানে'হে (১৯৭৭) "গলাই নিকা কৰা সোণ"ৰ উপৰি "মৰমৰ সম্বোধন" বুলি (ডালিমীয়ে গদাপানিক কৰা বাবে?) শব্দটোক ঠাই এধানমান দিছে। আমাৰ বোধেৰে, বেজবৰুৱাৰ পৰবৰ্তী কালৰ অসমীয়া ভাষাত 'কেঁচাসোণ' শব্দটোৱে এটা সুকীয়া পৰিচয়, এটা সুকীয়া মৰ্যাদা লাভ কৰিব লাগিছিল শব্দটোৰ কাৰিকৰ-শিল্পী লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই অসমীয়া সাহিত্য-ক্ষেত্ৰত লাভ কৰা মৰ্যাদাৰ দৰেই। শব্দটো আৰু বেজবৰুৱাৰ হাতত তাৰ প্ৰয়োগ সম্পৰ্কত ৰূপকোঁৱৰ জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালাই কৈছে : "এইযে বেজবৰুৱাৰ কাপৰ আগত অসমীয়া অভিধানৰ অতবোৰ শব্দ থাকোঁতেও বাছনিত উঠিলগৈ 'কেঁচাসোণ', ইয়াৰ বাবে বেজবৰুৱাৰ প্ৰতিভাৰ বাহিৰে আৰু কি দায়ী হ'ব পাৰে? এজন যুগনায়ক সাহিত্যিকৰ প্ৰতিভাৰ প্ৰভাৱতেহে শব্দৰ এনে আচৰিত

সুপ্ৰস্নোগ সন্তৰ ১”৬০ বেজবৰুৱাৰ ডালিমীয়ে গদাপানিক কৰা দৰে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ কোনো নাটকীয় চৰিত্ৰই অৱশ্যে কাকো ‘কেঁচা-সোণ’ সম্বোধন কৰা নাই। দুৰ্গাপ্ৰসাদে শব্দটো প্ৰয়োগ কৰিছে এটা গীতত, গুৰু-দক্ষিণাৰ লগত সংযোজিত এটা উপকৰা গীতত। গীতটো লেখকৰ ব্যক্তিগত ভাবোচ্ছাস প্ৰকাশক, প্ৰেমসীৰ প্ৰতি লেখকৰ প্ৰেমৰ আবেগ-উচ্চমা প্ৰকাশক।

“আহাঁহে প্ৰেমসি আহাঁ, এটি মই চুমা খাওঁ,
দেখিলে তোমাক প্ৰিয়ে হেঁপাহ-চকুৰে চাওঁ।

তুমি হৃদয়ৰ জোন,

তুমি বিনে আছে কোন,

তুমি মোৰ কেঁচাসোণ, মৰমতে পমি যাওঁ।”

উদ্ধৃত গীতটোৰ জন্ম-পত্ৰিকা আমাৰ হাতত নাই যদিও এই কথা নিঃ-সন্দেহে কৰ পাৰি যে গীতটো বেজবৰুৱাৰ ‘জন্মমতী’ প্ৰকাশ পোৱাৰ পোন্ধৰ বছৰৰ পূৰ্বে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ দ্বাৰা ৰচিত আৰু প্ৰকাশিত। এতিয়া আমাৰ বক্তব্য এইটোহে যে সাহিত্যৰথী বেজবৰুৱাৰ ডালিমীয়ে কেঁচাসোণ শব্দেৰে তাইৰ হৃদয়ৰ “পৰিত্ৰতা, সবলতা, নিৰ্মলতা”^{৬১} প্ৰকাশ কৰাৰ বছৰদিন পূৰ্বেই দুৰ্গাপ্ৰসাদে যেন নিজৰ প্ৰেমিক হৃদয়ৰ পৰিত্ৰতা, সবলতা, নিৰ্মলতা প্ৰকাশ কৰি গৈছে সেই শব্দটোৰ প্ৰয়োগেৰে, কেঁচাসোণৰ অৰ্থ-ব্যঞ্জনাবে। বেজবৰুৱাৰ লেখীয়া প্ৰতিভাৰ গৰাকী বা যুগনায়ক সাহিত্যিক দুৰ্গাপ্ৰসাদ নাছিল; কিন্তু হৃদয়ৰ সৌকুমাৰ্য প্ৰকাশ কৰাৰ দক্ষতায়ে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰো আছিল, সেই কথা দ্বিধাহীনভাৱে কৰ পাৰি।

আমি পূৰ্বে দেখুৱাই আহিছোঁ যে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ ‘ৰুমকেতু’ নাটক গুৰু-দক্ষিণাৰ অগ্ৰজ নহয়, অনুজহে। কিন্তু সম্পূৰ্ণ ৰূপত নাটকখন উদ্ধাৰ নোহোৱা বাবে ৰুমকেতু গুৰু-দক্ষিণাৰ অব্যৱহিত পৰবৰ্তী ৰচনা বুলিও আমি দেখুৱাব নোৱাৰোঁ। প্ৰকাশ-কালৰ স্পষ্ট সংবাদ থকা ‘কলিযুগ’ নাটককে (প্ৰথম প্ৰকাশ ১৯০৪ খ্ৰীষ্টাব্দ) সেইবাবে গুৰু-দক্ষিণাৰ পৰবৰ্তী ৰচনাৰূপে সদ্যহতে স্থাপন কৰিব পাৰি।

৬০. জ্যোতিৰ্ধাৰা, ১ম তাণ্ডৰণ, পৃ. ১৬২-১৭০।

৬১. জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালা, জ্যোতিৰ্ধাৰা, পৃ. ১৭০।

‘কলিযুগ’ দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ সম্পূৰ্ণ নিজা সৃষ্টি নহয়, বেণুধৰ ৰাজখোৱাৰ লগত কৰা যুটীয়া সাধনাৰহে সিদ্ধি। সাধনা কাৰ কিমান শতাংশ, সেই কথা থাৱৰ কৰাটো অসম্ভৱ। অৱশ্যে বেণুধৰ ৰাজখোৱাৰ সহায় নোহোৱাকৈও দুৰ্গাপ্ৰসাদে কলিযুগৰ নিচিনা নাটক এখন ৰচনা কৰিব পাৰিলেহেঁতেন। কাৰণ ‘কলিযুগ’ ৰচনাৰ পূৰ্বেই মহৰী আৰু নিগ্ৰোৰ লেখীয়া সামাজিক নাটক ৰচনা কৰি নাট্যকাৰৰূপে তেওঁ প্ৰায় অচলা প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰিছিল। বেণুধৰ ৰাজখোৱাই তেওঁৰ আত্মজীৱনী ‘মোৰ জীৱন-দাপোণ’ত ‘কলিযুগ’ নাট সম্পৰ্কে কোনো উক্তি নকৰাটোও তাৎপৰ্যপূৰ্ণ কথা। তথাপি, কলিযুগ ৰাজখোৱা আৰু দুৰ্গাপ্ৰসাদ উভয়ে উমৈহতীয়া কৃষি। উভয়েই এই কৃষিৰ অৰ্দ্ধেক অৰ্দ্ধেক ফচলৰ অংশীদাৰ। ফচল যিজনৰ ভঁৰালতে সংৰক্ষিত হৈ থাকক, উপভোগৰ অধিকাৰ উভয়ে। পিছে, দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ ভঁৰালত সংৰক্ষিত অৱস্থাত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰেই দায়-দায়িত্ব অধিক।

হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ ‘কানীয়াৰ কীৰ্তন’তে অসমীয়া প্ৰহসনৰ যাত্ৰা আৰম্ভ হৈছিল ১৮৬১ চনত। কলিযুগৰ প্ৰথম তাণ্ডৰণৰ নাম-পাতত নাটখনক “গৌৰাণিক ধেমেলীয়া নাট” বুলি আখ্যা দিলেও কানীয়াৰ কীৰ্তনৰ দৰেই কলিযুগো এখন উদ্দেশ্যধৰ্মী প্ৰহসন। উল্লিখিত প্ৰহসন দুখনৰ মাজত ১৮৯০ চনত প্ৰকাশিত বেজবৰুৱাৰ লিটিকাইৰ বাহিৰে প্ৰহসনধৰ্মী ৰচনা নাই। গতিকে প্ৰহসন হিচাপে কলিযুগ এক ঐতিহাসিক গুৰুত্বপূৰ্ণ নাটক।

দেৱতাসকলৰ আচৰণত মানৱীয়তা আৰোপ কৰি কলিযুগত হাস্যৰস সৃষ্টি কৰা হৈছে। সন্ত্ৰাধিকাৰ বিষ্ণুদেৱ মহন্তৰ শাস্ত্ৰ-ব্যাখ্যাত প্ৰকট হোৱা হাস্যৰসৰ মাজত প্ৰচ্ছন্ন হৈ আছে সমসাময়িক অসমীয়া সমাজত ধৰ্মীয় আচৰণৰ নামত প্ৰচলিত ভণ্ডামিৰ প্ৰতি ব্যংগৰ তীব্ৰতা। উনবিংশ শতিকাত যাতিৰ দশকৰ আৰম্ভণিতে হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই ‘কোৱাভাতুৰী’ উপন্যাসত দৰ্শোৱা কোৰখনীয়া সন্ত্ৰাধিকাৰ গোবৰ্দ্ধন দেউ-আতা, আৰু ‘কানীয়াৰ কীৰ্তন’ নাটকত দৰ্শোৱা পদ্মপানি মহন্তৰ ভণ্ডামিৰ ঐতিহাটোৰে ধাৰক-বাহক কলি-যুগৰ বিষ্ণুদেৱ মহন্ত। কলিযুগৰ উত্তৰ কালত ৰচিত আৰু প্ৰকাশিত বেজবৰুৱাৰ ‘নোমল’ (১৯১৩) নাটৰ আঁঠিয়াবাৰী সন্ত্ৰাধি-

কাৰলৈকে প্ৰবাহিত হৈ থকা ভণ্ডামিৰ সেই ধাৰাটোৰ প্ৰতি দিয়া দৃষ্টিত কলিযুগৰ নাট্যকাৰৰ সমাজ-সচেতন মনৰ পৰিচয় বাক-কৈয়ে ওলাইছে।

দুৰ্গাপ্ৰসাদলৈ লিখা এখন চিঠিত (৪ আগষ্ট ১৯০৪) তেতিয়াৰ শিৱসাগৰৰ জনৈক চৰকাৰী উকীল অক্ষয় কুমাৰ ঘোষে কোৱা মতে নাটকখনত প্ৰকাশ পোৱা সৰল আৰু বুদ্ধিদীপ্ত হাস্যৰ, ব্যংগ-বিদ্ৰূপৰ তুল্যমূল্যতা বিৰল। ("Its wit, humour and sarcasm have very few parallels in other languages, which I am acquainted with.")। ৰায়বাহাদুৰ ফণীধৰ চলিহা (P. D. Chaliha, Retired E. A. C.)ৰ মতেও আমাৰ মঞ্চত জনপ্ৰিয়তা অৰ্জন কৰাৰ আৰু সাহিত্যৰ লগত পৰিচয় থকা বুদ্ধিমান দৰ্শকৰ প্ৰশংসা পোৱাৰ যোগ্যতা কলিযুগ নাটকখনৰ আছে ("In my opinion, it ought to be a popular play in our stage, and ought to be appreciated by an intelligent and literary audience")।^{৬১ক}

নাটক হিচাপে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ 'ৰুমকেতু'ৰ লাক্ষণিক বিশেষত্ব 'গুৰু-দক্ষিণা'ৰ লগত একে। নাটকখনৰ আমি পোৱা দুটা দৃশ্যত শিশু ৰুমকেতুৰ চাৰিত্ৰিক মহত্ব, আৰু ৰুমকেতুৰ পিতৃ-মাতৃ কৰ্ণ আৰু পদ্মাৰ বদান্যতা আৰু হৃদয়ৰ সৰলতা পৰিস্ফুট হৈছে। নাট্যকাৰৰ যুগোপযোগী বৌদ্ধিক দৃষ্টিভঙ্গীৰ ইংগিতযে নাটকখনত নাই, সেই কথা এই দুটা দৃশ্যতে প্ৰকাশ পাইছে। কৰ্ণ আৰু পদ্মা চৰিত্ৰৰ লেখীয়া ধৰ্মপ্ৰাণ সামাজিকৰ বাবেই যেন নাটকখন ৰচিত হৈছিল। পৌৰাণিক নাটক হলেও গুৰু-দক্ষিণাৰ দৰেই ৰুমকেতু নাটৰ সংলাপ কথাবন্ধ। 'ল'ৰা-কবিতা'ৰ দ্বিতীয় তাণ্ডবৰ শেষ বাকলি পৃষ্ঠাত মুদ্ৰিত এখন তালিকাত 'ৰুমকেতু'ৰ মূল্য এসিকি (০.২৫ টকা) বুলি দেখুওৱা হৈছে।

এটা পাৰিবাৰিক আখ্যানৰ অৱলম্বনত দুৰ্গাপ্ৰসাদে আন এখন সামাজিক নাটক লিখিবলৈ লৈছিল; কিন্তু তিনিটা অংকৰ মুঠ দহটা দৃশ্য লিখাৰ পাছতে নাটকখন অসমাপ্ত অৱস্থাত ৰ'ল। আখ্যানটোত নাট্যকাৰৰ সমসাময়িক সমাজত প্ৰচলিত ব্যক্তিগত

আৰু সামাজিক প্ৰমূল্যৰ আভাস আছে। সমসাময়িক সমাজৰ তথাকথিত কুল-কৌলিন্যই ব্যক্তিগত আৰু পাৰিবাৰিক ক্ষেত্ৰত সৃষ্টি কৰা দ্বন্দ্বৰ বিপৰীতে মানৱতাবোধৰ উদাৰনৈতিক দৃষ্টিভঙ্গী এটাই নাটকখনৰ শেহৰ ফাললৈ প্ৰাধান্য লাভ কৰিলেহে তেনে বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ আনকেইখন নাটৰ তুলনাত এইখন নাটৰ সংলাপৰ নাট্যধৰ্মিতা চকুত পৰা বিধৰ। নাট্যকাৰে নিজে নাটকখনৰ নামকৰণ কৰি যোৱা নাই। আখ্যানভাগ মূল চৰিত্ৰ হৰিনাথ-কেন্দ্ৰী বাবেই নাটকখনৰ নামকৰণ 'হৰিনাথৰ সংসাৰ' বুলি কৰিলে একো ক্ষতি নহয়। নাটকখনৰ ৰচনা সম্পূৰ্ণ নোহোৱা কথাৰ পৰা 'হৰিনাথৰ সংসাৰ' দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ জীৱনৰ অন্ত্য ৰচনা বুলি কবৰ মন যায়। কিন্তু তাৰ স্পষ্ট প্ৰমাণ আমি থিয় কৰাৰ নোৱাৰোঁ। জীৱনৰ অন্ত্য ৰচনা নহলেও 'হৰিনাথৰ সংসাৰ'যে তেওঁৰ নুমলীয়া নাট্য ৰচনা, তাত সন্দেহৰ অৱকাশ নাই।

কবিতা আৰু নাটকৰ উপৰি দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ সৃষ্টিশীল প্ৰতিভাৰ প্ৰকাশ ঘটিছে 'জ্ঞান-মঞ্জৰি' নামৰ আন এখন গ্ৰন্থত। 'জ্ঞান-মঞ্জৰি' কিশোৰৰ বাবে ৰচিত এখন গদ্য গ্ৰন্থ। ১৮৯৯ খ্ৰীষ্টাব্দত প্ৰকাশ পোৱা এই গ্ৰন্থখন উৎসৰ্গিত হৈছে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ অন্তৰংগ বন্ধু, দাৰ্শনিক পণ্ডিত ৰাধানাথ ফুকনৰ নামত। "ল'ৰাৰ মনত আদিৰে পৰা স্বাধীনভাৱে চিন্তা কৰিবলৈ শিক্ষা দিয়া"ৰ উদ্দেশ্যত ৰচিত গ্ৰন্থ দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ সময়ত বৰ বেছি নাছিল। সেইবাবে "ল'ৰাৰ মনত স্বাধীন ভাব-উত্তেজনা" সৃষ্টি কৰিব পৰা গ্ৰন্থৰ অভাৱ পূৰণৰ লক্ষ্য আগত ৰাখিয়েই তেওঁ এই গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছিল। সৃষ্টি-প্ৰক্ৰিয়া, প্ৰকৃতিৰ বহস্য, প্ৰাণীজগতৰ দৈহিক গঠন, মানৱ-মস্তিষ্কৰ কাৰ্য-কলাপ আদি সম্পৰ্কে মৌলিক চিন্তা উদ্ৰেককাৰী আলোচনাৰে কিশোৰ মনক জ্ঞানৰ প্ৰতি আকৃষ্ট কৰাৰ চেষ্টা জ্ঞান-মঞ্জৰিৰ লেখাকেইটাত প্ৰকট। ড° বাণীকান্ত কাকতিয়ে এঠাইত কোৱা মতে "কথা-কবিতা"ত ৰূপৰ সমাবেশ থাকে, আৰু ই প্ৰায়েই ৰূপকাৱ্যক। প্ৰত্যেকটো চিত্ৰৰ আঁৰতেই ওৰণি লোৱা ভাব একোটা থাকে।" ড° কাকতিৰ এই সংজ্ঞাৰ আধাৰত বিচাৰ কৰিলে দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ 'জ্ঞান-মঞ্জৰি'ৰ দুটা লেখাত কথা-কবিতাৰ লক্ষণ

সম্পূৰ্ণৰূপে বিৰাজ কৰিছে বুলি কব পাৰি। পুথিখনৰ 'ভাষা' আৰু 'জ্ঞান' শীৰ্ষক লেখা দুটাত প্ৰকাশ পোৱা ৰূপকৰ খেলাই স্বাভাৱিকতে দুৱৰাৰ 'কথা-কবিতা'ৰ লেখাসমূহলৈ মনত পেলায়। কিন্তু দুৱৰাৰ পুথিখন ১৯৩৩ চনত প্ৰকাশিত। ড° কাকতিৰ মতে, দুৱৰাৰ "কথা-কবিতা" নোহোৱা-নোপোজা কবিতাৰ পুথি। এনে ধৰণৰ গদ্যত লিখা কবিতাৰ পুথি জনাৰ ভিতৰত আন কোনো ভাৰতীয় ভাষাত নাই, ইংৰাজীতো বিৰল।" দুৱৰাৰ পুথিখন প্ৰকাশ পোৱাৰ প্ৰায় একুৰি পোন্ধৰ বছৰৰ পূৰ্বে প্ৰকাশিত মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ 'জ্ঞান-মঞ্জৰি' আদ্যন্ত কথা-কবিতাৰ পুথি নহলেও ৮১ পৃষ্ঠায়ুক্ত পুথিখনৰ আধাৰো অধিক অংশ (৪৪ পৃষ্ঠা) জুৰি আছিল কথা-কবিতাধৰ্মী উল্লিখিত লেখা দুটাই। অসমীয়া ভাষাত কথা-কবিতাৰ ঐতিহ্যবিচাৰ প্ৰসংগত মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ এই লেখা দুটা সেইবাবেই অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ, আৰু ইহঁতৰ স্থানো নিশ্চয় সুনিৰ্দ্ধাৰিত হোৱা বাঞ্ছনীয়। উল্লিখিত 'ভাষা' আৰু 'জ্ঞান' শীৰ্ষক প্ৰতীকধৰ্মী লেখা দুটাবে তেওঁ মাতৃভাষা আৰু সাহিত্যৰ প্ৰতি কিশোৰ মন আকৰ্ষণ কৰিব খুজিছে।

গ্ৰন্থখনৰ বিশেষত্ব এয়ে যে ইয়াৰ লেখাসমূহ নীৰস বিষয়-জ্ঞান সম্পৰ্কীয় হলেও বসাল ভাষা আৰু অভিনৱ উপস্থাপনাৰ ফলত প্ৰকাশ পোৱা মৰ্মস্পৰ্শী আবেদনে গ্ৰন্থখনক জ্ঞানৰ সাহিত্য-কোঠাৰ পৰা উলিয়াই ভাবৰ সাহিত্য-কোঠালৈ লৈ গৈছে। সেইবাবেই শিক্ষাবিদ শ্ৰীনাথ বেজবৰুৱাই জ্ঞান-মঞ্জৰিৰ লিখাৰ নিয়ম আৰু পুথিৰ বিষয়বোৰৰ বিষয়ে প্ৰশংসাপূৰ্ণ মন্তব্য কৰি কৈছিল— "আপোনাৰ দৰে যদি আন পুথি লিখোঁতাসকলেও এই বিষয়ে অলপ কাণ কৰে, তেনেহলে আমাৰ ল'ৰাবোৰৰ প্ৰকৃত জ্ঞান লাভ কৰা বাট বহুত মুকলি হ'ব" বুলি।^{৬২} "জ্ঞান-মঞ্জৰিত বৈজ্ঞানিক কণ্ঠন বিষয়বোৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বুজিব পৰাকৈ উজু উপায়েৰে লেখকে বিশেষ পুৰুষাৰ্থকৈ লিখিছে" বুলি বাধাকান্ত সন্দিকৈয়েও কৈ গৈছে।^{৬৩}

কবি, নাট্যকাৰ, কিশোৰ সাহিত্যিক দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ

৬২. ২৮ মাৰ্চ ১৯০১ তাৰিখৰ এখন চিঠি।

৬৩. ৫. ৪. ০১ তাৰিখৰ এখন চিঠি।

বৰুৱাৰ প্ৰতিভাৰ আন এটা দিশো আছে। মজিন্দাৰ বৰুৱা আছিল এজন স্বাস্থ্য-চিন্তক, হোমিওপেথিক চিকিৎসক, স্বাভাৱিক বা প্ৰাকৃতিক চিকিৎসক। এই শতিকাৰ তৃতীয়টো দশকৰ পৰাই মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ স্বাস্থ্য-চিন্তাৰ উদ্গম লক্ষ্য কৰা যায়।

উনবিংশ শতিকাত অসমীয়া ভাষাত স্বাস্থ্য-চিন্তাৰ ঐতিহ্যটো হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল বুলিব পাৰি। 'ৱে টু হেল্থ' (Way To Health) নামৰ ইংৰাজী পুথি অনুবাদ কৰি 'স্বাস্থ্য ৰক্ষা বা গা ভালে ৰাখিবৰ উপায়' শীৰ্ষক পুথিখন যুগুত কৰিয়েই তেওঁ এই ঐতিহ্য গঢ়ি তুলিছিল। বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণী কালছোৱাত গোহাঞি বৰুৱা সম্পাদিত 'উষা' আৰু বেজবৰুৱা সম্পাদিত 'বাঁহী' কাকতত স্বাস্থ্য-চিন্তা সম্পৰ্কীয় প্ৰবন্ধ-পাতি কিছু প্ৰকাশ হৈছিল। কিন্তু উল্লিখিত আলোচনী দুখনত এনে চিন্তাৰ প্ৰকাশ আছিল ছেগা-চোৰোকা।^{৬৪} ১৯২৯ চনত প্ৰকাশিত 'আব্ৰাহনে' কাকতখনৰ প্ৰায় জন্মলগ্নৰে পৰা স্বাস্থ্য-চিন্তাৰ সাবলীল ধাৰা এটা প্ৰকাশ কৰাটো অসমীয়া সাহিত্যৰ স্বাস্থ্যৰ বাবে সুখকৰ কথা হৈছিল। কিন্তু তাতোকৈ সুখৰ কথা আছিল এইটোহে যে 'আব্ৰাহনে' কাকত প্ৰকাশ হোৱাৰ কেইবা বছৰৰো আগৰ পৰাই দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাই স্বাস্থ্য সম্পৰ্কে অসমীয়া ভাষাত চিন্তা কৰিবলৈ লৈছিল, আৰু আব্ৰাহনে প্ৰকাশ হোৱাৰ দুবছৰৰ পূৰ্বেই তেওঁ নিজা প্ৰচেষ্টাত 'প্ৰাকৃতিক চিকিৎসা' নামৰ দুখণ্ড পুথি প্ৰকাশ কৰি উলিয়াইছিল। তদুপৰি, 'সহজ চিকিৎসা' নামৰ হোমিওপেথিক চিকিৎসা-ৰীতি প্ৰকাশক পুথি এখনো প্ৰকাশ কৰিছিল।

'প্ৰাকৃতিক চিকিৎসা'ৰ (১৯২৭) প্ৰথম ছোৱা (পাতনি)ত দুৰ্গাপ্ৰসাদে নিজে কোৱা মতে তেওঁ পোনতে ডাক্তাৰী-কৰিৰাজী, তাৰ পাছত হোমিওপেথিক-বায়োকেমিক নিয়মে দৰবৰ ব্যৱস্থাত হাত দিছিল। তেনে ব্যৱস্থাত বৰ সন্তুষ্ট নহৈ ১৯২২-২৩ চন মানৰ পৰা স্বাভাৱিক বা প্ৰাকৃতিক চিকিৎসাত আত্মনিয়োগ কৰিবলৈ লয়। তাৰ ফলতে ১৯২৭ চনত 'প্ৰাকৃতিক চিকিৎসা' দুছোৱা প্ৰকাশ হয়। একেটা বছৰতে তেওঁৰ 'স্বাস্থ্য-পাঠ' নামৰ আন

৬৪. দ্ৰষ্টব্য: যোগেন্দ্ৰনাৰায়ণ ভূঞা আৰু ড° নিৰোদ কুমাৰ বৰুৱা সম্পাদিত 'ভূমিকৰ্মা ডাঃ ললিত কুমাৰ বৰুৱা', পৃ: ৯৯-১০১।

এখন পুথিও প্ৰকাশ পায়। তেওঁ কোৱা মতে, প্ৰাকৃতিক চিকিৎসা “বৰ উজু, আৰু ইয়াত ধন-বিত একো ভগন নহয়।” ‘সহজ চিকিৎসা’ পুথিখন আমাৰ অনুসন্ধান মতে এতিয়া দুপ্ৰাপ্য। পুথিখন ১৮৯৯ খ্ৰীষ্টাব্দত প্ৰকাশ পাইছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। সেই বছৰৰ এপ্ৰিল মাহৰ ২৪ তাৰিখে ‘দ্য ইষ্টাৰ্ন হেৰাল্ড’ (The Eastern Herald) কাকতে প্ৰকাশ কৰা এটি অভিমতৰ পৰা জনা যায় যে অসমত বিয়পি থকা কিছুমান সাধাৰণ ৰোগৰ চিকিৎসা হোমিওপেথিক পদ্ধতিৰে কেনেকৈ কৰিব পাৰি, পুথিখনত তাৰে দিহা দিয়া হৈছিল। ‘সহজ চিকিৎসা’ পুথিখন অধুনাবা চিকিৎসকসকলৰ উদ্দেশ্যেই ৰচিত হৈছিল, আৰু লেখা-পঢ়া জনা যিকোনো লোকৰ বাবে কিতাপখন বোধগম্য আছিল। (... ‘Sahaj Chikitcha’ a booklet in Assamese, dealing with the homeopathic treatment of some of the commoner diseases prevalent here. The book is intended for amateurs and is written in a style that will be intelligible to any man who has a knowledge of letters. We believe, it may be of some use to people in the interior, who have no access to professional medical aid. Babu Durgaprasad Dutt, its writer, deserves credit for turning his attention to this useful branch of knowledge.”)। হাতে ঢুকি পোৱাত থকা বাকী দুখন পুথিৰো লক্ষ্য— আমাৰ সৰ্বসাধাৰণ লোকক স্বাস্থ্য বিষয়ে আৰু উজু উপায়েৰে ৰোগ নিৰাময়কৰণ সম্পৰ্কে জ্ঞান দি অসমীয়া জাতিটোক ৰক্ষা কৰাটো। তেওঁ কৈছে, “মৰাৰ (অসমীয়া মানুহৰ) সংখ্যা দেখিলে হিঙ্গা কঁপি যায়। অসমত অসমীয়াৰ নাম নুমাৰ লগাত পৰিল। যেনিয়ে চোৱা, বাৰে বঙলুৱা মানুহ মাথোন চকুত পৰে। ইমানতো যদি ততোৱাল নহওঁ, তেন্তে আমাৰ জানো ৰক্ষা আছে?” তেওঁৰ এই কথা কেইম্বাৰেও স্বাস্থ্য-চিন্তাত তেওঁৰ নিমগ্নতাৰ উমান দিয়ে যেনেকৈ, অসম আৰু অসমীয়াৰ জাতীয় জীৱন-সংৰক্ষণ-চিন্তাৰো প্ৰমাণ দিয়ে তেনেকৈয়ে।

এই শতিকাৰ তৃতীয়টো দশক আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে মহাত্মাগান্ধীৰ জীৱন আৰু আদৰ্শৰ সৰ্বাত্মক প্ৰভাৱ অসমৰ জাতীয় জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত প্ৰতিফলিত হবলৈ ধৰে। মজিন্দাৰ বৰুৱাও সেই সৰ্বাত্মক প্ৰভাৱৰ পৰা আঁতৰি থাকিব পৰা নাছিল। পিছে, গান্ধীজীৰ ৰাজনৈতিক আদৰ্শতকৈও আধিভৌতিক ধ্যান-ধাৰণাইহে মজিন্দাৰ বৰুৱাক প্ৰভাৱান্বিত কৰিলে বেছিকৈ। তেওঁৰ ‘প্ৰাকৃতিক চিকিৎসা’ সেই প্ৰভাৱৰে পৰিণতি। গান্ধীৰ ‘গাইড টু হেল্থ’ (Guide To Health) পুথিয়েই মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ প্ৰাকৃতিক চিকিৎসা গ্ৰন্থৰ প্ৰেৰণা। ‘আসাম হিতৈষী’ত প্ৰকাশিত ‘ভূতৰ খেলা’ শীৰ্ষক প্ৰবন্ধত কৈছে : “মহাত্মাজীৰ পুথি পঢ়ি, এই পঞ্চ-ভূতৰ বা দেৱতাৰ খেলাখন দেখি, প্ৰাকৃতিক চিকিৎসাৰ বহুত গ্ৰন্থ আনি পঢ়া হয়। পঢ়ি বেছ বুজা গ’ল, বিনাদৰবে কেৱল পঞ্চভূতৰ সহায়তে সকলো নৰিয়া বাক কৰিব পৰা যায়।”

‘প্ৰাকৃতিক চিকিৎসা’ পুথিখন অতি সুন্দৰ আৰু আমাৰ কাৰণে বৰ মূল্যবান হৈছে” বুলি অসম সাহিত্য সভাৰ প্ৰথম প্ৰধান সম্পাদক, শিক্ষাবিদ শৰৎ চন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে ১৩৭৭২৭ তাৰিখে মজিন্দাৰ বৰুৱালৈ লিখা এখন চিঠিত কৈছিল। গোস্বামীয়ে লগতে এনেকৈয়ো লিখিছিল : “আপোনাৰ কলমৰ পৰা এতিয়াও লাগতিয়াল পুথিবিলাক ওলাই থকাত আমি অসমীয়া লোক আপোনাৰ ওচৰত কৃতজ্ঞ।”

উল্লিখিত পুথিকেইখনৰ উপৰি ‘স্বপ্নপৰ্ব’ নামৰ এখন পুথিও দুৰ্গাপ্ৰসাদে ৰচনা কৰিছিল বুলি জানিব পৰা গৈছে। তেওঁৰ গ্ৰন্থৰ নিজে প্ৰকাশ কৰি যোৱা বিজ্ঞাপন বা তালিকাত ‘স্বপ্নপৰ্ব’ৰ উল্লেখ পোৱা নাযায়; কিন্তু ‘অসম সাহিত্য সভাৰ লাইব্ৰেৰীৰ অসমীয়া কিতাপৰ তালিকা’ত সন্নিবিষ্ট ৫২৯ সংখ্যক উপৰোক্ত পুথিখনৰ বিপৰীতে ‘দুৰ্গাপ্ৰসাদ দত্ত’ৰ নাম প্ৰদৰ্শিত হোৱাৰ পৰা ‘স্বপ্নপৰ্ব’য়ে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰে ৰচনা, সেই কথাটো সন্দেহৰ অৱকাশ নাথাকে। ‘অসম সাহিত্য সভাৰ লাইব্ৰেৰীৰ অসমীয়া কিতাপৰ তালিকা’ত দুৰ্গাপ্ৰসাদ দত্তৰ নিগ্ৰো, ফুল, ৰুমকেতু, মহৰী আৰু স্বপ্নপৰ্ব এই পুথিকেই-খনৰ প্ৰতিটি সংখ্যা আছিল যথাক্ৰমে ২৭, ৩০৪, ৩৩৯, ৩৯২ আৰু ৫২৯। তালিকাখনত ‘নিগ্ৰো’ পুথিখনৰ শিৰোনামটো ‘অসমীয়া

চাহাব বা নীগ্ৰো' বুলিহে দেখুওৱা হৈছে।^{৬৬}

'জ্ঞান-মঞ্জৰি' পুথিৰ পিঠিত ছপোৱা 'জাননী'ত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ সাতখন পুথি (ফলা, উজু কবিতা, ল'ৰা-কবিতা, ফুল, নিগ্ৰো, সহজ চিকিৎসা)ৰ মাজত 'বিষয়া' (মূল্য চাৰি অনা) আৰু 'পখিলা' (মূল্য চাৰি অনা) নামৰ দুখন পুথিৰ নাম সন্নিবিষ্ট আছে। ল'ৰা-কবিতা'ৰ দ্বিতীয় তাঙৰণৰ শেষ বাকলি পৃষ্ঠাত মুদ্ৰিত তালিকাখনতো উক্ত পুথি দুখনৰ নাম আছিল। কেৱল সেয়ে নহয়, 'নীতিমালা' (মূল্য ছত্ৰনা) আৰু 'সন্তোগ' (মূল্য এটকা) নামৰ আন দুখন পুথিৰ নামো তাত মুদ্ৰিত হৈছিল। মজিন্দাৰ বৰুৱা-সংশ্লিষ্ট কোনো প্ৰসংগত শেষোক্ত পুথি কেইখনৰ নাম আমি ক'তো দেখিবলৈ পোৱা নাই। 'নীতিমালা', 'সন্তোগ', 'বিষয়া' আৰু 'পখিলা' দুৰ্গাপ্ৰসাদৰে বুলি একে আধাৰতে কোৱাৰ যুক্তি সেইবাবেই আমি বিচাৰি নাপাওঁ—পুথিকেইখনৰ লগত আমাৰ প্ৰত্যক্ষ পৰিচয় নঘটালৈকে।

দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ সাহিত্য-প্ৰতিভাৰ প্ৰকাশ কাকত-মুখী বা আলোচনী-নিৰ্ভৰ নাছিল। তেওঁ যি লিখিছিল, সেইখিনি গ্ৰন্থাকাৰে ছপাই উলিওৱাটোৱেই আছিল তেওঁৰ সাধাৰণ ৰীতি। তথাপি সমসাময়িক দুই-এখন কাকতত তেওঁৰ লেখা প্ৰকাশ নোহোৱা নহয়। ইয়াৰ ভিতৰত বিশেষকৈ 'আলোচনী', 'আসাম হিতৈষী' আৰু 'ঘৰ-জেউতি'ৰ নাম লব পাৰি। 'আলোচনী'ৰ^{৬৭} 'বিদ্যুৎ', 'ঘৰ-জেউতি'ৰ^{৬৮} 'নিৰামুহিয়াৰ সাৰ বল', 'আসাম হিতৈষী'ৰ 'ভুতৰ খেলা'ৰ^{৬৯}, 'দৈৱবাণী',^{৭০} 'অষ্টট্ৰিয়াৰ নাৰীসংঘ'ৰ^{৭১}, 'বাগিয়াল বন্ত

৬৬. অসম সাহিত্য সভাৰ এসময়ৰ গ্ৰন্থাগাৰিক ৰোবিন্সন শৰ্মাই প্ৰস্তুত কৰা উক্ত তালিকা অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকাৰ প্ৰথম বছৰৰ চতুৰ্থ সংখ্যাত প্ৰকাশ পাইছিল।

৬৭. ২য় বছৰ, ১৮৩৩ শক, ৭ম—১১শ সংখ্যা।

৬৮. ২য় বছৰ, ১৮৫৫ শক, ১ম সংখ্যা।

৬৯. ডিচেম্বৰ ৩০, ১৯২৬; জুন ১৩, ১৯২৭।

৭০. এপ্ৰিল ১৩, ১৯২৭।

৭১. এপ্ৰিল ১২, ১৯২৮।

এৰণ'^{৭২} আদি প্ৰবন্ধৰ সবহটো ভাগতে স্বাস্থ্য-চিন্তক দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা মানুহজন প্ৰকাশ পাইছে। 'বিদ্যুৎ' শীৰ্ষক প্ৰবন্ধটো জ্ঞান-মঞ্জৰিৰ 'ভাষা' আৰু 'জ্ঞান' শীৰ্ষক প্ৰবন্ধৰ সমগোষ্ঠীয়। 'আলোচনী'ত 'শ্ৰীদু-প্ৰ-ম', 'আসাম হিতৈষী'ত 'শ্ৰীদুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা' আৰু 'ঘৰ-জেউতি'ত 'শ্ৰীদুৰ্গা' ৰূপত সংশ্লিষ্ট লেখাকেইটাৰ লগত তেওঁৰ নাম ছপা হোৱা পৰিলক্ষিত হৈছে। স্বাস্থ্য-চিন্তা বিষয়ক লেখাসমূহৰ প্ৰায় কেইটাতে একে ধৰণৰ বিষয় বা প্ৰসংগৰ পুনৰাবৃত্তি ঘটাও লক্ষ্য কৰিব পাৰি। অৱশ্যে ৰচনাৰ ৰীতি-পাৰ্থক্য সহজে চকুত পৰা বিধৰ।

অসমীয়া ভাষাৰ ওজা হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ বিয়োগত 'স্বৰ্গ-যাত্ৰা' শীৰ্ষক দীঘলীয়া কবিতা এটা ষষ্ঠ ভাগ 'জোনাকী'ত প্ৰকাশ পাইছিল। লেখক 'শ্ৰীদু'। নন্দ তালুকদাৰৰ মতে 'শ্ৰীদু' সোণাৰাম চৌধুৰী। 'অসমীয়া ভাষাৰ ওজা হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা' গ্ৰন্থত শ্ৰীযতীন্দ্ৰনাথ গোস্বামীয়ে উক্ত কবিতাটো দুৰ্গানাথ বৰুৱাৰ বুলি দেখুৱাইছে। কিন্তু সাহিত্যাচাৰ্য অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকাই সংকলন আৰু সম্পাদনা কৰা 'মৰহা ফুলৰ কৰনি' গ্ৰন্থত কবিতাটো সন্নিবেশ কৰিছে দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ নামতহে। আমাৰ মতেও 'শ্ৰীদু' দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাহে। নিজৰ প্ৰতিভা বিকাশৰ বেলিকা দুৰ্গাপ্ৰসাদে হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ পৰা পোৱা প্ৰেৰণাৰ নিদৰ্শন আমি পূৰ্বে দেখুৱাই অহা হেমচন্দ্ৰৰ চিঠি এখনে (৬ ডিচেম্বৰ ১৮৯৫) দিছে। হেমচন্দ্ৰৰ বিয়োগত তেনে এটা কবিতা দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাই সেইবাবেই লিখাৰ সম্ভাৱনা অধিক। ষষ্ঠ ভাগ জোনাকীৰ সমস্ত দায়-দায়িত্ব পালন কৰিবলগীয়া হৈছিল ৰমাকান্ত বৰকাকতীয়ে। বৰকাকতীৰ লগত থকা দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ সংযোগৰ প্ৰমাণো আমি পূৰ্বে পাই আহিছোঁ। জোনাকীৰ লেখকসকলৰ ভিতৰত সোণাৰাম চৌধুৰী বিখ্যাত "বুৰঞ্জী তথ্যৰ সমালোচনা সম্ভাৰ" যাচোঁতা হিচাপেহে।^{৭২ক} কবিতা লিখিলেও চৌধুৰীয়ে 'শ্ৰীদু' ছদ্মনামত লিখা বুলি কৰা অনুমান কষ্ট-কল্পিত। লেখক এজনৰ নামৰ প্ৰথমটো ভাগৰ বা কেউটা

৭২. জুন ১৩, ১৯২৮।

৭২ক. বেণুধৰ শৰ্মা, অধ্যাপক, পৃ. ২৮।

ভাগৰ আদ্যাক্ষৰ দিয়াটোৱেই জোনাকীৰ প্ৰায় সাধাৰণ বীতি আছিল। প্ৰথম পৰ্যায়ৰ জোনাকীৰ লগত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ সম্পৰ্কৰ প্ৰমাণ প্ৰচুৰ। আলোচনীখনৰ লগত দুৰ্গানাথ বৰুৱাৰ সম্পৰ্ক গাঢ় হৈছে জোনাকীৰ নতুন পৰ্যায়তহে। সেইবাবে ‘স্বৰ্গযাত্ৰা’ কবিতাটো দুৰ্গানাথ বৰুৱাৰ বুলি নলৈ দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ বুলি গ্ৰহণ কৰাত বাধা নাথাকে। দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ ‘জ্ঞান-মঞ্জৰি’ গ্ৰন্থৰ অন্তৰ্গত ‘ভাষা’ শীৰ্ষক লেখাটোৱেও এই দিশত কিছু পোহৰ পেলাব পাৰে। আমি ভাবোঁ, ‘শ্ৰীদু’ৰ নামত ষষ্ঠ ভাগ জোনাকীত প্ৰকাশ পোৱা বুলি নন্দ তালুকদাৰে দেখুওৱা^{১২}খ. ‘সন্তাপ’ আৰু ‘বণমইনা’ শীৰ্ষক লেখা দুটাও দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰহে বচনা।

দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ ভাষা অতি সহজ-সৰল আৰু জতুৱা গঢ়ী। প্ৰসংগক্ৰমে আমি পূৰ্বে আভাস দি আহিছোঁ যে ল’ৰা-কবিতা আৰু উজু কবিতা দুয়োখন পুথিৰে বচনাসমূহ শিশু-কিশোৰৰ মনৰ জগতখন আঙুৰি থাকিব পৰা বিষয়-বস্তু আধাৰিত হোৱা হেতুকে পুথি দুখনত ব্যৱহৃত ভাষাও শিশু-উপযোগী, কিশোৰ-উপযোগী। তৎসম শব্দৰ প্ৰয়োগ-বিবলতাই এনে উপযোগিতাত সহায়ক ৰূপে কাম কৰিছে।

ল’ৰা-কাল বুলি   সদায় উমলি
নিনিয়াবা তুমি কাল,
পঢ়া-শুনা হলে   ব’দ মাৰ গলে
অলপ ওমলা ভাল। (ধেমালি : ল’ৰা কবিতা)

নাইবা

সিদিনা হৰিয়ে মোক আছিল জোকাই,
ওজাদেও আহি তাক দিলেহি কোবাই।
পঢ়া নোৱাৰিলে হেনো আকউ মাৰিব,
ভালকই পঢ়িলেহে মৰম কৰিব।
(ভাল ল’ৰা : উজু কবিতা)

^{১২}খ. সন্ধ্যা পত্ৰৰ ব’দ-ক’চলিত অসমীয়া সাহিত্য;

দৃষ্টব্য : পৃ. ১২১, ১২২, ১২৫, ১৩৩।

এনে ধৰণৰ প্ৰকাশ-সৰলতা শিশু-কিশোৰৰ হৃদয়-মনৰহে সম্পদ। কঠিন শব্দ বা বাক্য-বাক্যাংশৰে, দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ বচনাত একেবাৰে অনুপস্থিত, সেই কথা কব নোৱাৰি। ‘স্বভাৱ অমূল্য নিধি’, ‘নবো দেৱতুল্য হয়’, ‘বাহ্যবেশ’, ‘দুৰ্জয় বিপু’ (ল’ৰা-কবিতা), ‘মহিমা প্ৰকাশ’, ‘প্ৰজিছে পৰমেশ্বৰে’ (উজু কবিতা) আদি বাক্যাংশৰ তৎসম বা সংকৃতগন্ধী শব্দই, নাইবা

বাখিবা তেওঁত মতি, তেওঁ বিনে নাই গতি,

চৈতন্য স্বৰূপে তেওঁ ব্যাপ্ত জগতত;

কায়-মনে সেৱোঁ আহাঁ তেওঁৰ পদত।

আদি কবিতা-পংক্তিয়ে তেওঁৰ মনৰ অসতৰ্কতাৰ প্ৰমাণো নিদিয়াকৈ থকা নাই। কিন্তু বলদেৱ মহন্তৰ লেখীয়া শিশু পাঠ্যপুথি প্ৰণেতাৰ ‘উজু পাঠ’ত থকা “শৰীৰ নিঃসৃত স্তনদুগ্ধ”, “দেশান্তৰে গো বৎসাদি” (গৰু), “স্বেচ্ছাচাৰী নৃপতিৰ আছয়ে সংস্কাৰ”, “অধীনস্থ প্ৰজাবোৰো সন্তান সদৃশ” (ৰজা), “যথা সুৰোৰেৰে শোভে প্ৰফুল্ল কমল” (ওণী পুত্ৰ), “কৃতয়ে কৃতজ্ঞ হোৱা”, “গৰ্ব-বৃদ্ধে কয় গৰ্ব কৰাই অকাৰ্য্য” (সকলোৰে উপদেশ গ্ৰহণীয়) আদি বাক্য-বাক্যাংশৰ কঠিনতা-দুৰ্বোধ্যতায়ে মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ বচনাত নাই, সেই কথা ডাঙি কব পাৰি। মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ “লেখা-পঢ়া খেতি”, “জ্ঞান-শস্য”, “বয়স-বতৰ” (উজু কবিতা), বা “মৰণ-সাগৰ”, “যশস্যা-অস্ত্ৰ” (ল’ৰা-কবিতা) আদি শব্দ নিৰ্মাণ-প্ৰক্ৰিয়া শিশু-কিশোৰৰ মনৰ ভৱিষ্যত কৰ্মণ-পদ্ধতিৰ বাবে চানেকিৰ কাম কৰিব পৰা বিধৰ।

প্ৰাঞ্জলতা মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ গদ্য বচনাৰো বিশেষত্ব। তেওঁৰ বচনাত প্ৰকাশ পোৱা “মৌ বৰষা কথা, অমিয়া সনা মাত” সাম্প্ৰতিক কালৰ আমাৰ গদ্য বচনাত বিচাৰি পাবলৈ নোহোৱা হৈছে। সংস্কৃতগন্ধী শব্দৰ প্ৰয়োগ-প্ৰাচুৰ্যই আমাৰ গদ্যক বিজ-তৰীয়া কৰিলে বুলি কৈ দিয়াটো শুদ্ধ কথা নহ’ব পাৰে; কিন্তু মজিন্দাৰ বৰুৱাই তৰ লেখাৰ পৰায়ে আমাৰ সাম্প্ৰতিক অসমীয়া গদ্যক নিলগাই ৰাখিছে, সেই কথা অস্বীকাৰ কৰাটো ভুল হ’ব। ‘স্বৰ-জেউতি’ কাকতৰ কাৰ্যাধ্যক্ষ দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাই কাকতখনৰ এটা সংখ্যাত লেখক-গ্ৰাহকক উদ্দেশ্য কৰি অন্যান্য কথাৰ

লগতে কৈছিল : “ইংৰাজী আৰু সংস্কৃত শব্দ থাকিলে অসমীয়া ভাষনি লেখিব লাগে”। “অসমীয়া ভাষনি লেখিব লাগে” এয়া কেৱল ‘ঘৰ-জেউতি’ কাকতৰ লেখাসমূহৰে নহয়, মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ সমগ্ৰ লেখক জীৱনৰ গৃহীত নীতি আছিল বুলিব পাৰি। মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ ৰচনাত ব্যৱহৃত ‘এফেৰা’, ‘এফেৰি’ (“আৰু এফেৰা সতৰ্ক হলে বেয়া নহয়”, “বতাহত এফেৰিমান তুলা এৰি দিলেই উৰি যাব”), ‘বাক’ (“গোটেই গা ধুই পেলোৱা বাক”), ‘আহৰি’ (“সিহঁতৰ কথাত এবাৰ কাণ দিলেই সমূলি আহৰি হবাহঁক”) আদি বিশেষণ, ক্ৰিয়া-বিশেষণ বাচক শব্দৰ প্ৰয়োগ সাম্প্ৰতিক কালৰ অসমীয়া লেখক-পাঠকৰ বাবে অচিনাকি হৈ পৰিছে। কথাৰ মাজত “ই কি কথা ঐ !”, “মইনো ক’ত মৰোঁ ঐ !”, “আই ঐ, কিনো কয় ঐ !”, “কি কথানো ঐ !” ইত্যাদি আশ্চৰ্যবোধক বাক্য-বাক্যাংশই মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ ৰচনাত কোৱা ভাষা আৰু লিখা ভাষাৰ মাজৰ সীমাৰেখা নোহোৱা কৰিছে। তেওঁৰ ৰচনাৰ এনে লাক্ষণিক বিশেষত্বই এফালে তেওঁৰ গদ্যক যেনেকৈ অকৃত্ৰিম কৰি তুলিছে, আনফালে তেনেকৈ সৰলতাৰ সৌন্দৰ্য্যেৰে মনোহাৰিত্বও প্ৰদান কৰিছে। উল্লিখিত ধৰণৰ বাক্য-গাঁথনি বা প্ৰকাশভংগী সাম্প্ৰতিক কালৰ লিখিত অসমীয়া ভাষাত যেনে দেখিবলৈ নোহোৱা হলেইনে, কথিত ভাষাতো তেনে ভংগী শুনিবলৈ পোৱাটো সৌভাগ্যৰ কথা বুলি বিবেচিত হ’বৰ যোগ্য হৈ পৰিল। তেনে প্ৰকাশ-ভংগী যেন ঊনবিংশ শতিকাতেহে সম্ভৱ হৈছিল।

একোটা ইতিবাচক অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিবলৈ দুটা নেতিবাচক বা নঞাৰ্থক ক্ৰিয়াৰ প্ৰয়োগ দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ ৰচনাৰ আন এক বিশেষত্ব বুলি কব পাৰি। যেনে : “ভয় নেলাগি নোৱাৰে”, “নধৰি নোৱাৰি”, “নেবান্ধি নেৰে”, “নধৰি নেৰে” ইত্যাদি। দৰে বা নিচিনা আদি বিশেষ্য পৰসৰ্গৰ পৰিবৰ্তে -দি পৰসৰ্গৰ প্ৰয়োগহে তেওঁৰ ৰচনাত সঘনে পৰিলক্ষিত হয়। যেনে : ‘বঢ়াদি’, ‘অহাদি’, “কোনোকালে মনত নালাচা দুৰ্ভাগ্য অহাদি”। পুনৰুক্তিবোধক বাক্য-বাক্যাংশ একোটাৰ ক্ষেত্ৰত ‘নকৈছোঁ’, ‘নহয়’ আদিৰ ব্যৱহাৰে তেওঁৰ বাক্য একোটাৰ শ্ৰুতি-মধুৰতা বঢ়াইছে : “নকৈছোঁ, আমাৰ গা তপত হলেই জ্বৰ বুলি কওঁ।” “পূৰ্বে কৈ আহিছোঁ নহয়,

সকলো বেমাৰৰ মূল এটা মাখোন।” নাস্ত্যৰ্থক ক্ৰিয়া-ৰূপৰ বেলিকা ধাতু একোটাৰ প্ৰথম স্বৰধ্বনি অনুযায়ী হ’ব লগীয়া ‘ন’ৰ পৰিবৰ্তনত দুৰ্গাপ্ৰসাদে শিথিলতা দেখুৱাইছে, বিশেষকৈ ধাতুৰ ‘আ’ স্বৰধ্বনিৰ ক্ষেত্ৰত। যেনে : নেভাবিবা, নেবান্ধি নেথাকিল। পঞ্চমী বিভক্তিৰ চিনস্বৰূপে আমাৰ ভাষাত ব্যৱহৃত হৈ অহা -পৰা পৰসৰ্গটোক তেওঁ সদায় বিশেষ্য বা সৰ্বনাম শব্দ একোটাৰ গাতে আঁওজাই ৰখাইছে। যেনে : চকুৰপৰা, নিলগৰপৰা, ওচৰৰপৰা। পৃথক বা সুকীয়া বুজোৱা অৰ্থত ‘বিভগ’ শব্দৰ ব্যৱহাৰ তেওঁৰ ৰচনাৰ অন্যতম লক্ষণ বুলি কব পাৰি : “এখন বিভগ বিস্তীৰ্ণ ৰাজ্য”, “অইন এখন বিভগ দেশ দেখা পালোঁগৈ”, “আটাইবিলাককে তাত বিভগে ভাগ ভাগকৈ যতন কৰি থোৱা দেখি” ইত্যাদি।

দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ বাক্যবোৰ প্ৰায় ক্ষেত্ৰতে চুটি চুটি। কেৱল নাটকীয় সংলাপৰ বেলিকাই নহয়, আন ক্ষেত্ৰতো হৃদয়তাই তেওঁৰ বাক্যৰ ৰীতি-বৈশিষ্ট্য প্ৰকাশ কৰিছে। দীঘলীয়া বাক্যৰ বেলিকা আকৌ যতি চিন, বিশেষকৈ হৃদয়যতিৰ ব্যৱহাৰ বেছি। তেওঁৰ কিছুমান চুটি চুটি বাক্যই আপত্ততাৰ সম্মান পাবৰ যোগ্যতাও অৰ্জন কৰিছে : “ভোকেই পেটৰ জুই”, “এলাহেই পাপৰ পুং”, “পৱিত্ৰ আত্মাই দেৱতা”, “ল’ৰাইহে মানুহৰ বংশধৰ।” এনে বাক্য-ভংগীয়ে সত্যনাথ বৰাৰ গদ্যলৈ সততে মনত পেলায়। এনেবোৰ বাক্যত তৎসম শব্দৰ অনুপস্থিতি সহজে চকুত পৰা বিধৰ। অৱশ্যে তৎসম শব্দ-বহুল দীঘলীয়া বাক্যৰে তেওঁ ৰচনা কৰা নাই, তেনে নহয়; কিন্তু পৰিমাজিত শব্দৰ সুবিন্যাসে তেনে বাক্যকো শ্ৰুতিৰ উপভোগ্যতা দান কৰিছে। উদাহৰণ : “মহৰ্ষি ব্যাসদেৱৰ চিন্তাশীল মস্তিষ্কজাত ভাৰত যুদ্ধ-ৰূপ কল্পনাৰ দৃশ্যই আজিও সকলোকে প্ৰতিভাৰ জ্যোতি বিলাই বিমোহিত কৰিছে।” তেওঁৰ দীৰ্ঘ বা নাতিদীৰ্ঘ বাক্য একোটাই আগৰটো বাক্যক বেছি শক্তিশালী আৰু সৌন্দৰ্য্যশালী কৰি তোলে : “সেই জঠৰাগ্নিয়েই আমাৰ মহা উপকাৰী ভোক। ভোকহে, লোভ নহয়।” সংযোজক অব্যয় ‘আৰু’ৰ লগতে ‘ও’ৰ প্ৰয়োগ-বহুলতা তেওঁৰ ৰচনাৰ আন এক লাক্ষণিক বিশেষত্ব। যুক্তাক্ষৰৰ উচ্চাৰণ-কঠিনতাৰ ক্ষেত্ৰত সৰলীকৰণৰ প্ৰতি প্ৰৱণতা তেওঁৰ ৰচনাত প্ৰায়েই লক্ষ্য কৰা যায় :

মাটি খানি (খান্দি), বাইথ (বক্ষা) পালোঁ, আইন ডং (ডঙ্গ)
আদিত এনে প্ৰৱণতা সহজে চকুত পৰে।

দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ সৃষ্টি-চেতনা নিৰৱচ্ছিন্ন নহয়।
জীৱন-জীৱিকাৰ অৰ্থে ব্যৱসায়-ৰুত্তিত সমগ্ৰ জীৱন ব্যাপ্ত থকা
বাবেইয়ে অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যলৈ আগবঢ়োৱা বৰঙণিৰ ক্ষেত্ৰত
তেওঁৰ এনে অৱচ্ছিন্ন অৱস্থা, সেই কথা কোৱা বাহন্য মাথোন।
বেজবৰুৱাৰ লেখীয়া বিস্ময়কৰ প্ৰতিভাধৰ পুৰুষেও সাহিত্য-সৃষ্টিৰ
বেলিকা ব্যৱসায়-ৰুত্তিৰ অনুকূলতা অনুভৱ কৰিব পৰা নাছিল।
বেজবৰুৱাৰ দৰে লিখিলেই সাহিত্য হোৱা প্ৰতিভাও দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ
নহয়। ব্যৱসায়ী দুৰ্গাপ্ৰসাদেয়ে ধন বিচাৰোঁতে মনটো হেৰুওৱা
নাছিল, বা তেওঁয়ে কেৱল ধনৰ পিছে পিছেই ঘূৰি ফুৰা নাছিল,
তেওঁৰ ৰচনাসমূহে তাৰেই সাক্ষ্য দিছে। তেওঁৰ ধনৰ চিন্তাতকৈ
অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ উৎকৰ্ষ-সাধনৰ চিন্তা, বা অসমীয়া জাতিৰ
সৰ্বাংগীন উন্নয়নৰ চিন্তাহে আছিল বলৱতী। অন্যথা, জীৱনৰ
শেহৰ ফালে 'ঘৰ-জেউতি' নামৰ অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰথম মহিলা
আলোচনীখনৰ লগত তেওঁ নিজকে সম্পৃক্ত নকৰিলেহেঁতেন। দুৰ্গা-
প্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা আছিল 'ঘৰ-জেউতি'ৰ প্ৰাণ-প্ৰতিষ্ঠাপকসক-
লৰ অন্যতম। তদুপৰি, 'ঘৰ-জেউতি'ৰ সম্পাদনাৰ ক্ষেত্ৰতো তেওঁৰ
বৰঙণি আছিল প্ৰভুত। মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ উৎসাহ নোহোৱা হলেয়ে
আলোচনীখনে প্ৰকাশ লাভ নকৰিলেহেঁতেন, সেই কথা ঘৰ-জেউ-
তিয়েই কৈ থৈছে। মজিন্দাৰ বৰুৱাক বোলে আলোচনীখনৰ প্ৰধান
অধ্যক্ষৰ ভাৱ লবলৈ অনুৰোধ কৰা হৈছিল। কিন্তু তেওঁ তেওঁৰ
বেৰিণ্টাৰ বন্ধু তাৰাপ্ৰসাদ চলিহাক জেদ কৰি সেই পদত বহুৱাই
নিজে কাৰ্যাধ্যক্ষৰ পদ ললে^{১৩}। তথাপি বেণুধৰ শৰ্মাই কৈ যোৱা
মতে, দুৰ্গাপ্ৰসাদ ঘৰ-জেউতিৰ "প্ৰধান লেখক, আঁৰে আঁৰে থকা
সম্পাদক আৰু পৃষ্ঠপোষক আছিল।"^{১৪} জীৱনৰ শেহৰ ফালে

১৩. ঘৰ-জেউতি, ১ম বছৰ ৬ষ্ঠ সংখ্যা, শোক-সংবাদ।

১৪. বেণুধৰ শৰ্মা ৰচনাৱলী, ১ম খণ্ড, পৃ. ১৬৪।

মজিন্দাৰ বৰুৱাই শিক্ষাবিদ-সাহিত্যিক পদাধৰ চলিহাৰ লগত যুটীয়া-
ভাৱে "এটি ভাল ছাপাখানা বহুৱাই এখন বাতৰি কাকত আৰু
এখন মাহেকীয়া আলোচনী প্ৰকাশ আৰু পৰিচালনা কৰাৰ পৰি-
কল্পনা" কৰিছিল বুলি পদাধৰ চলিহাৰ আত্মজীৱনীয়ে কৈছে।^{১৫}
চলিহাই নিজে সাহিত্য-চৰ্চা, সংগীত-চৰ্চা, সংগীত-ৰচনা, নাট্যাভিনয়
আদিত সমসাময়িক যিসকলৰ পৰা সততে উৎসাহ বা প্ৰেৰণা
লাভ কৰিছিল, দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা আছিল সেইসকলৰ
অন্যতম।^{১৬}

মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ জীৱনটো বৰ মিহি নাছিল। জীৱনটো
মিহি নোহোৱা বাবে বেজবৰুৱাৰ দৰে মজিন্দাৰ বৰুৱাই ঈশ্বৰক
ক'তো ধন্যবাদ দিব নোৱাৰিলেও^{১৭}ক. ব্যক্তিগত, পাৰিবাৰিক আৰু
সামাজিক ক্ষেত্ৰত পোৱা অলেখ বিপদ-বিপৰ্যয়, আলৈ-আহকাল বা
জঞ্জালৰ বাবে ভাগ্যক বা উগ্ৰৱানক দোষাৰোপ কৰাৰ প্ৰমাণো
তেওঁ ক'তো এৰি থৈ যোৱা নাই। বিভিন্ন প্ৰতিকূল পৰিস্থিতিৰ
মাজতো মজিন্দাৰ বৰুৱাই সাহিত্য আৰু সমাজৰ অৰ্থে আত্মনিয়োগ
কৰিছিল।

মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ ৰাজনৈতিক উচ্চাকাংক্ষা নাছিল; কিন্তু
ৰাজনীতি তেওঁৰ বাবে অস্পৃশ্য নাছিল। অন্যথা, তেওঁ শিৱসাগৰ
লোকেলবোৰ্ডৰ সদস্য হবলৈ নগ'লহেঁতেন। একেৰাহে ন বহুৰ
কাল শিৱসাগৰ লোকেলবোৰ্ডৰ সদস্য হৈ মজিন্দাৰ বৰুৱা অনু-
ষ্ঠানটোৰ সভাপতিৰ আসনতো অধিষ্ঠিত হৈছিল^{১৮} বুলি কোৱা
হৈছে। ক্ষমতাৰ লোভত নহয়, সেৱাৰ মনোভাবতহে তেওঁ

১৫. জীৱন বীণাৰ স্মৃতি, ১ম প্ৰকাশ, পৃ. ১১৯।

১৬. ঐ, পৃ. ৩২।

১৭ক. "ধন্যবাদ ঈশ্বৰক দিও"

জীৱন নহয় মিহি মোৰ।

সংসাৰৰ ঠেলা, হেঁচা, টেপা

খাই আছোঁ দিনো জুৰোঁ ॥

—মোৰ জীৱন : কদম কলি।

১৮খ. শশীপ্ৰভা দত্ত, দৈনিক অসম, ডিচেম্বৰ ৩০, ১৯৭০।

প্ৰতিষ্ঠানটোৰ লগত এনেকৈ জড়িত আছিল। শিৱসাগৰ লোকেল-বোৰ্ডৰ লগত জড়িত হৈ থকা কালছোৱাত মজিন্দাৰ বৰুৱা “বাইজৰ হিতৰ অৰ্থে শিক্ষা, কৃষি, আলি-পুখুৰীৰ ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে যত্নপৰ আছিল” বুলি ঘৰ-জেউতিৰ এটি সংবাদত প্ৰকাশ পাইছে।^{১১}

অসমৰ চীফ কমিচনাৰে ১৮৯৪ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ১৭ মে’ তাৰিখে শিৱসাগৰ লোকেলবোৰ্ডৰ সদস্য হিচাপে এজন দুৰ্গাপ্ৰসাদ দত্ত বৰুৱাৰ নিৰ্বাচনত অনুমোদন জনোৱাৰ সংবাদ তেতিয়াৰ অসম-ৰাজপত্ৰত পোৱা যায়। সেইবাৰ তেওঁ পুনৰ নিৰ্বাচিত বুলিও সংবাদটোত আছে (“The Chief Commissioner approves the election of the following gentleman to be a member of the Sibsagar Local Board : Babu Durgaprasad Datta Barua re-elected”)। ১৮৯৮ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ৯ এপ্ৰিলৰ ৰাজপত্ৰতো শিৱসাগৰ লোকেলবোৰ্ডৰ সদস্য হিচাপে ইন্দ্ৰেশ্বৰ শৰ্মা ৰাজখোৱা, বেজান আলি বৰা, শশীধৰ বৰুৱা, কালিপ্ৰসাদ চলিহা আৰু সোমেশ্বৰ বৰুৱাৰ সৈতে সেইজন দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ নিৰ্বাচন অনুমোদিত হোৱাৰ কথা আছে। কিন্তু আমি পূৰ্বে দেখুৱাই অহা মতেই সেইজন দুৰ্গাপ্ৰসাদ নিশ্চয় তহচিলদাৰ জনহে; কবি-নাট্যকাৰ দুৰ্গাপ্ৰসাদজন নহয়। হবলৈ, তেওঁ তেতিয়া কলিকতা-প্ৰবাসীহে। ১৮৮৮ চনৰ অসম ৰাজপত্ৰত প্ৰকাশিত লোকেলবোৰ্ডৰ নিৰ্বাচন বিষয়ক এক বিজ্ঞপ্তি মতে নিৰ্বাচন প্ৰাৰ্থীজন সংশ্লিষ্ট এলেকাটোৰ স্থায়ী বাসিন্দা হ’ব লাগিব (“That he is a permanent resident of the circle for which he stands as candidate”)। অধিকন্তু, প্ৰাৰ্থীজন বাইজে সমীহ কৰিব পৰা ব্যক্তিত্বসম্পন্ন (“That he is a person of approved respectability”) হোৱা বাঞ্ছনীয়। ১৮৯৪ চনৰ (তাৰো পূৰ্বৰ) নিৰ্বাচনত বিংশোত্তৰ বৰ্ষীয় ডেকা দুৰ্গাপ্ৰসাদ দত্তৰ প্ৰাৰ্থিত্বই এনে অহতা পূৰণ কৰাটো আপাততঃ অসম্ভৱ নহলেও অযৌক্তিক। গতিকে, ‘ঘৰ-জেউতি’-কথিত দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ

১১. ১ম বছৰ ৬ষ্ঠ সংখ্যা।

লোকেলবোৰ্ডৰ সদস্যপদ-প্ৰসংগ অৰ্বাচীন কালৰহে, এইটো শতিকাৰহে; উনবিংশ শতিকাৰ নহয়।

উনবিংশ শতিকাৰ শেহৰ দশকটোত শিৱসাগৰত স্থাপিত হোৱা ‘ছাত্ৰ সভা আৰু বাল্যাশ্ৰম’ অনুষ্ঠানটোক সজীৱ আৰু সক্ৰিয় কৰি ৰাখোঁতাসকলৰ ভিতৰত দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাও অন্যতম। ১৮৯৭ খ্ৰীষ্টাব্দত অনুষ্ঠিত ‘ছাত্ৰ সভা আৰু বাল্যাশ্ৰম’ৰ অষ্টম বাৰ্ষিক উৎসৱত (সভাপতি - ফণীধৰ চলিহা) তুলসীৰাম শৰ্মা বৰুৱা আৰু গোলাপচন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্যই দিয়া বক্তৃতাৰ প্ৰতিবাদ কৰিছিল দুৰ্গাপ্ৰসাদে। তুলসীৰাম বৰুৱাই বোলে ঈশ্বৰবাচক অথচ “ব্ৰহ্মভাব মিহলি” শব্দবোৰ উচ্চাৰণ নকৰিবৰ বাবে, আৰু ৰাম, কৃষ্ণ, গোপাল আদি ঈশ্বৰবাচক শব্দহে উচ্চাৰণ কৰিবৰ বাবে ল’ৰাহঁতক উপদেশ দিছিল। পিছৰফালে বোলে তেতিয়াৰ ল’ৰাহঁতে বাইবেল আদি বিজাতীয় ধৰ্ম-পুস্তক পঢ়ি হিন্দু ধৰ্মৰ প্ৰতি আস্থা হেৰুওৱা বাবে, আৰু বিদেশীৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰ অনুকৰণ কৰা বাবে দেশত নানা ৰকম অচিন ৰোগ হোৱা বুলি বক্তৃতা প্ৰসংগত কৈছিল। উপৰ্যুক্ত বক্তা দুজনৰ সংৰক্ষণশীল মনোভঙ্গী যুক্ত বক্তব্যৰ প্ৰতিবাদ কৰা কাৰ্যৰ^{১২} যোগেদি দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ আধ্যাত্মিক ক্ষেত্ৰত থকা উদাৰনৈতিক দৃষ্টিভঙ্গী এটাৰ প্ৰমাণ পাব পাৰি। ‘ছাত্ৰ সভা আৰু বাল্যাশ্ৰম’ অনুষ্ঠানটোক শক্তি যোগোৱাৰ উদ্দেশ্যে ১৮৯৭ চন বছৰটোৰ বাবে দুৰ্গাপ্ৰসাদে ‘ইণ্ডিয়ান এম্পায়াৰ’ কাকতখন অনুষ্ঠানটোলৈ দান দিয়াৰ সংবাদ এটাও অনুষ্ঠানটোৰ কাৰ্য-বিবৰণিত আছে।^{১৩}

দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা আছিল এজন অভিনেতাও। ‘মঞ্চলেখা’ত অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকাই কৈছে : “কবি আৰু নাট্যকাৰ মজিন্দাৰ বৰুৱাই চন্দ্ৰধৰ বৰুৱা, বেণুধৰ ৰাজখোৱা প্ৰভৃতিৰ লগত একে শাৰীতে নিপুণ অভিনেতা হিচাপেও নাট্যমঞ্চলৈ সক্ৰিয় সহ-

১৮. বেণুধৰ শৰ্মা ৰচনাৱলী, ১ম খণ্ড, পৃ. ১৭৩-৪।

১৯. ঐ, পৃ. ১৭৬।

যোগ আগবঢ়াইছিল। ধেমেলীয়া নাট-বচোঁতা হিচাপেহে প্ৰখ্যাত হলেও তেওঁ নিগ্ৰো, মহাবী, গাঁওবুঢ়া, কানীয়াৰ কীৰ্তন আদি অভিনয়ত গহীন চৰিত্ৰ ৰূপায়িত কৰিহে নাম কৰিছিল। তেওঁ গাঁওবুঢ়াৰ নাম-ভূমিকাত বিশেষ পাবদৰ্শিতা দেখুৱাইছিল, আৰু সেইবাবেই বন্ধু-মহলত গাঁওবুঢ়া বুলিহে জনাজাত হৈ পৰিছিল।^{৮০} ১৮৯৬ চনত (১৮৯৮ শকৰ ভাদ্ৰ মাহৰ ২২ তাৰিখ দেওবাৰৰ দিনা) কলিকতাৰ চিটি কলেজিয়েট স্কুলঘৰত 'অসমীয়া ভাষা উন্নতি সাধিনী সভা'ৰ বাৰ্ষিক উৎসৱত অনুষ্ঠিত 'ভ্ৰমৰঙ্গ' নাটকৰ অভিনয়ত ৰাধিকা প্ৰসাদ বৰুৱা, কনকলাল বৰুৱা আদিৰ লগত দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱায়ো অভিনয় কৰিছিল। মজিন্দাৰ বৰুৱা হৈছিল দুজন কলিমনৰ এজন। আনজন কলিমন হৈছিল মীনধৰ হাজৰিকা।^{৮১}

স্কুলত পঢ়া কালৰে পৰা দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা "সৰল প্ৰকৃতিৰ, সজ চৰিত্ৰৰ আৰু স্থিৰ স্বভাৱৰ আছিল" বুলি তেওঁৰ সহপাঠী চন্দ্ৰধৰ বৰুৱাই কৈ গৈছে। বৰুৱাই কোৱা মতে, স্কুলত পঢ়া কালৰে পৰা বোলে দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ অসমীয়া সাহিত্যলৈ ধাউতি আছিল।^{৮২} চন্দ্ৰধৰ বৰুৱাৰ উপৰি ৰাধানাথ ফুকন, বেণুধৰ ৰাজখোৱা, পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱা আদি অসমীয়া সাহিত্য-ক্ষেত্ৰৰ চিৰস্মৰণীয় ব্যক্তিসকল আছিল মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ সমবয়সীয়া পৰম বন্ধু।^{৮৩}

ব্যৱসায়ী দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা আছিল অতিশয় হিচাপী। দৈনন্দিন জমা-খৰচৰ হিচাপ ৰাখি যোৱাটো আছিল তেওঁৰ নীতি। পিছে, আমাৰ হাতত পৰা ১৯১১ চনৰ হিচাপৰ বহী এখনৰ পৰা এই কথা কব পাৰি যে মজিন্দাৰ বৰুৱাই মাহেকীয়া পদ্ধতিত হিচাপ ৰখা নাছিল; ৰখা নাছিল বছৰেকীয়া পদ্ধতিতো। প্ৰতি মাহৰ আয়-ব্যয়ৰ হিচাপ "জৈৰ জমা", "জৈৰ খৰচ" ৰূপত পিছৰ মাহলৈ টানি আনিছিল। কেৱল সেয়ে নহয়,

৮০. উক্ত গ্ৰন্থ, পৃ. ১০৬।

৮১. ঐ, পৃ. ৯৬।

৮২. অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা, ২য় বছৰ ৩য় সংখ্যা, পৃ. ১৭২।

৮৩. ঘৰ-জৈউতি, ১ম বছৰ, ৬ষ্ঠ সংখ্যা।

আগৰ বছৰৰ জৈৰ জমা, জৈৰ খৰচৰ তহবিলো কোনো ঠাইতে নেদেখুওৱাকৈ পিছৰটো বছৰলৈ টানি আহি আছিল। একেখন হিচাপৰ বহীতে একেৰাহে চাৰি বছৰৰ হিচাপ ৰাখিছে এঘাৰ চনৰ পৰা চৈধ্য চনলৈ। এনে হিচাপৰ মাজত এক অনা (০.০৬ টকা) ব্যয়ৰ হিচাপো অনেক ঠাইত আছে। ১৯১১ চনৰ মাৰ্চ মাহৰ হিচাপৰ পৰা জনা যায়, তেওঁৰ এটা কামিজৰ মূল্য আছিল এটকা চাৰি অনা দুপইচা (১.২৭ টকা), এঘোৰ ধুতীৰ মূল্য আছিল দুটকা চৈধ্য অনা (২.৮৭ টকা), এটা কোটচোলাৰ মূল্য আছিল তিনিটকা চৈধ্য অনা দুপইচা (৩.৮৯ টকা), এঘোৰ জোতাৰ মূল্য আছিল তিনিটকা ছঅনা (৩.৩৭ টকা), আৰু এঘোৰ মোজাৰ মূল্য আছিল চাৰি অনা (০.২৫ টকা)। সেয়া মজিন্দাৰ বৰুৱাই নিজৰ বাবে কিনা বস্তু, আৰু নিশ্চয় উত্তম বিধৰ। মজলীয়া বিধৰ ধুতী এখনৰ দাম আছিল তেতিয়া এঘাৰ অনা দুপইচা (০.৭২ টকা) বা বাৰ অনা (০.৭৫ টকা) মাত্ৰ। নিচেই সাধাৰণ বিধৰ (ৰাম কৃষ্ণ নামৰ ঘৰুৱা লগুৱাৰ বাবে) ধুতী এখন তেতিয়া চাৰিঅনা দুপইচা (০.২৭ টকা) মূল্যত পোৱা হৈছিল। ১৯১১ চনত এপোৱা (২৫০ গ্ৰাম) ঘিউৰ দাম আছিল ছঅনা (০.৩৭ টকা), এবটল তেলৰ (নিশ্চয় ঢুলিত ঘঁহা) দাম আছিল ছঅনা তিনি পইচা (০.৪০ টকা), এখন কটাৰীৰ দাম আছিল চাৰি অনা (০.২৫ টকা)। মজিন্দাৰ বৰুৱাই পৰিয়ালটোৰ বাবে কিনা খাদ্য আৰু নিত্য ব্যৱহাৰ সামগ্ৰীৰ হিচাপত চাৰি অনাৰ মাহ, চাৰি অনাৰ চাৰোন, দুঅনাৰ কচু, দুপইচাৰ তামোল, দুঅনা দুপইচাৰ নাৰিকল তেল আদিৰ বিবৰণে এফালে যেনেকৈ তেওঁৰ পৰিয়ালৰ জীৱন-নিৰ্বাহৰ মানদণ্ডৰ আভাস দিছে, আনফালে তেনেকৈয়ে আভাস দাঙি ধৰিছে সমসাময়িক অসমৰ দ্ৰব্য-মূল্যৰ সূচীখনৰো। শিৱসাগৰ সদৰ বজাৰত ১৯১১ চনৰ এপ্ৰিল মাহৰ প্ৰথম ভাগত এটকাত উত্তম বিধৰ ৯ সেৰ বা সাধাৰণ বিধৰ ১৬ সেৰ চাউল কিনিবলৈ পোৱা গৈছিল। নিমখো পোৱা গৈছিল টকাটোত ১৬ সেৰ, মাটি মাহ ১৩ সেৰ। মে' মাহৰ প্ৰথম ভাগত সাধাৰণ বিধ চাউল পোৱা হৈছিল এটকাত ১৪ সেৰ। জুন মাহৰ প্ৰথম ভাগতো শিৱসাগৰ সদৰ বজাৰত খাদ্য সামগ্ৰীৰ মূল্য প্ৰায় একে আছিল : উত্তম বিধ

চাউলৰ মূল্য ৯ সেৰত এটকা, সাধাৰণ বিধৰ ১৪ সেৰত এটকা। (এসেৰ=০.৯৩৩ কিলোগ্ৰাম)।^{৮৩}ক. প্ৰায় প্ৰতিটো মাহতে কিতাপ-পত্ৰ কিনাতো তেওঁ কিছু ধন খৰচ কৰিছিল। 'আলোচনী' কাকত-খনৰ নিয়মীয়া গ্ৰাহকসকলৰ ভিতৰত দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাও আছিল এজন। চিঠি-পত্ৰ লিখাৰ অভ্যাসোযে তেওঁৰ নিয়মীয়া আছিল, তাৰ প্ৰমাণ তেওঁ প্ৰতিমাহে কিনা কাৰ্ড-লেফাফাৰ হিচাপ এটাই দিছে। তেওঁ ধোবাই ধোৱা কাপোৰ পিন্ধিছিল। ভেবেলা নামৰ ধোবাক কাপোৰ ধোৱা বাবে দিয়া ধনৰ হিচাপ তেওঁ একেখন হিচাপৰ বহীৰে বেলেগ এটা পাতত লিখি ৰাখিছিল। এই কথাই হিচাপৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁৰ পাৰিপাট্যৰে পৰিচয় দিছে।

মজিন্দাৰ বৰুৱাই ১৯২৮ চনত ব্যৱহাৰ কৰা সৰু দিন লেখা (Diary) এখনো পোৱা গৈছে। নিয়মিতভাৱে প্ৰতিদিনে ডায়েৰী লিখাৰ অভ্যাস তেওঁৰ নাছিল। উল্লিখিত চনৰ ২৩ জানুৱাৰী তাৰিখৰ পৰা মাজে মাজে লিখা ডায়েৰীখনৰ মতে তেওঁ নিজে নিজৰ ওপৰতে প্ৰাকৃতিক চিকিৎসা চলোৱাৰ প্ৰমাণ পোৱা যায়। আঠাইছ চনৰ উনবিছ জানুৱাৰী তাৰিখে পাঁচ টকা দি কিতাপৰ টোপোলা এটা খালাচ কৰিছে। টোপোলাটো আহিছিল সবস্বতী মঠৰ (কলিকতাৰ?) পৰা। কিতাপকেইখন হ'ল—“সুখা ২য় সংখ্যা, আত্মিক তত্ত্বৰ পৰা কালতত্ত্ব, মনুষ্য : ইহলোকে ও পৰলোকে।” মে' মাহৰ ১৫ তাৰিখে আমগুৰিলৈ যোৱাৰ আৰু ডাঃ বাৰ্টিনৰ হতুৱাই স্বাস্থ্য পৰীক্ষা কৰোৱাৰ (“Arrived Am-guri. Examined by Dr. Martin. Dr. prescribed medicine.”) সংবাদো দিনলেখাখনে দিছে। জুন মাহৰ ১ তাৰিখে তেওঁৰ জ্বৰ উঠে (“High fever”), ২ তাৰিখেও জ্বৰ (“fever”)। ৭ তাৰিখেও জ্বৰ বেছি (“High fever”) বুলি সেইদিনাৰ ডায়েৰীৰ অংশটোত লিখি থোৱা আছে।

জীৱনৰ শেষৰ ফালে মজিন্দাৰ বৰুৱাই ৰক্তচাপ ৰোগত ভুগিছিল বুলি, আৰু ১৯২৫/২৬ চন মানৰ পৰা সেই ৰোগ বেছি হৈ আহিছিল বুলি জীয়েক শশীপ্ৰভা দত্তই কৈছে। শশীপ্ৰভা দত্তৰ

মতে, সেই ৰোগতে ১৯২৮ চনৰ ২৯ মে'ৰ দিনা দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ মৃত্যু হয়।^{৮৪} মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ মৃত্যুৰ তাৰিখটো ২৯ মে' বুলি নন্দ তালুকদাৰেও কৈ গৈছে।^{৮৫} 'অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা'ৰ সপ্তদশ বছৰৰ প্ৰথম সংখ্যাত অতুল চন্দ্ৰ হাজৰিকাই নিৰ্ণয় কৰা 'কেইটামান সম্বৰণীয় দিন'তো ২৮ চনৰ ২৯ মে' তাৰিখকে মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ মৃত্যু দিবস বুলি দেখুওৱা হৈছে। কিন্তু 'ঘৰ-জেউতি' কাকতৰ 'শোক-সংবাদ'ত “গত ১৪ জুন তাৰিখে মুৰ্ছা ৰোগত তেওঁৰ মৃত্যু হয়” বুলিহে দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ কথা কওঁতে কোৱা হৈছে।^{৮৬} 'অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা'ৰ সম্পাদক চন্দ্ৰধৰ বৰুৱায়ো দ্বিতীয় বছৰৰ তৃতীয় সংখ্যা 'পত্ৰিকা'ত 'শোকৰ বাতৰি' শীৰ্ষক লেখাটোত কৈছে : “...আমাৰ সুপৰিচিত সাহিত্যিক, শিৱসাগৰৰ দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ অকাল মৃত্যুৰ সম্ভাদ দিব লগা হৈছোঁ। তেখেতে যোৱা ১৪ জুন তাৰিখে এই সংসাৰ এৰি গ'ল।” আমি পোৱা দিন-লেখাখনৰ ১৪ জুনৰ অংশটোত মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ কোনোবাজন জোঁৱায়েকৰ হস্তাৱলৈপন পৰিছে। অংশটোত লিখা আছে, “Died father-in-law at 8:30 P. M.” বুলি। গতিকে, দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাই শেষ নিশ্বাস ত্যাগ কৰা দিনটো জীয়েক শশীপ্ৰভা দত্ত, নন্দ তালুকদাৰ আৰু অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকাই কোৱা ২৯ মে'ৰ পৰিবৰ্তে ১৯২৮ চনৰ ১৪ জুন বুলিহে গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। দিনলেখাখনৰ ২৯ মে' তাৰিখৰ অংশটোত মজিন্দাৰ বৰুৱাই নিজ হাতেৰে লিখি থোৱা এশ বগ্নিছ টকা ছঅনাৰ হিচাপ এটা আছে। আঠাইছ চনৰ হিচাপৰ বহী এখনতো ২৯ মে' তাৰিখে আন দুপদমান বস্ত্ৰৰ লগতে দুটকা আঠ অনা মূল্যৰ চচমাৰ ফ্ৰেম এটা কিনাৰ হিচাপ তেওঁ নিজে লিখি থৈছে।

দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ অকাল বিয়োগ অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ বাবে দুৰ্ভাগ্যজনক ঘটনাসমূহৰ অন্যতম। তেওঁ আৰু কেইটামান বছৰ জীৱনটো উপভোগ কৰিবলৈ পোৱা

৮৪. দৈনিক অসম, ডিচেম্বৰ ৩০. ১৯৭০।

৮৫. অসম বাণী, ডিচেম্বৰ ১৯, ১৯৭০।

৮৬. ১ম বছৰ, ৬ষ্ঠ সংখ্যা।

৮৩ক. Supplement to the Eastern Bengal and Assam Gazette, 1911. p p. 458-9, 463, 768, 912-3.

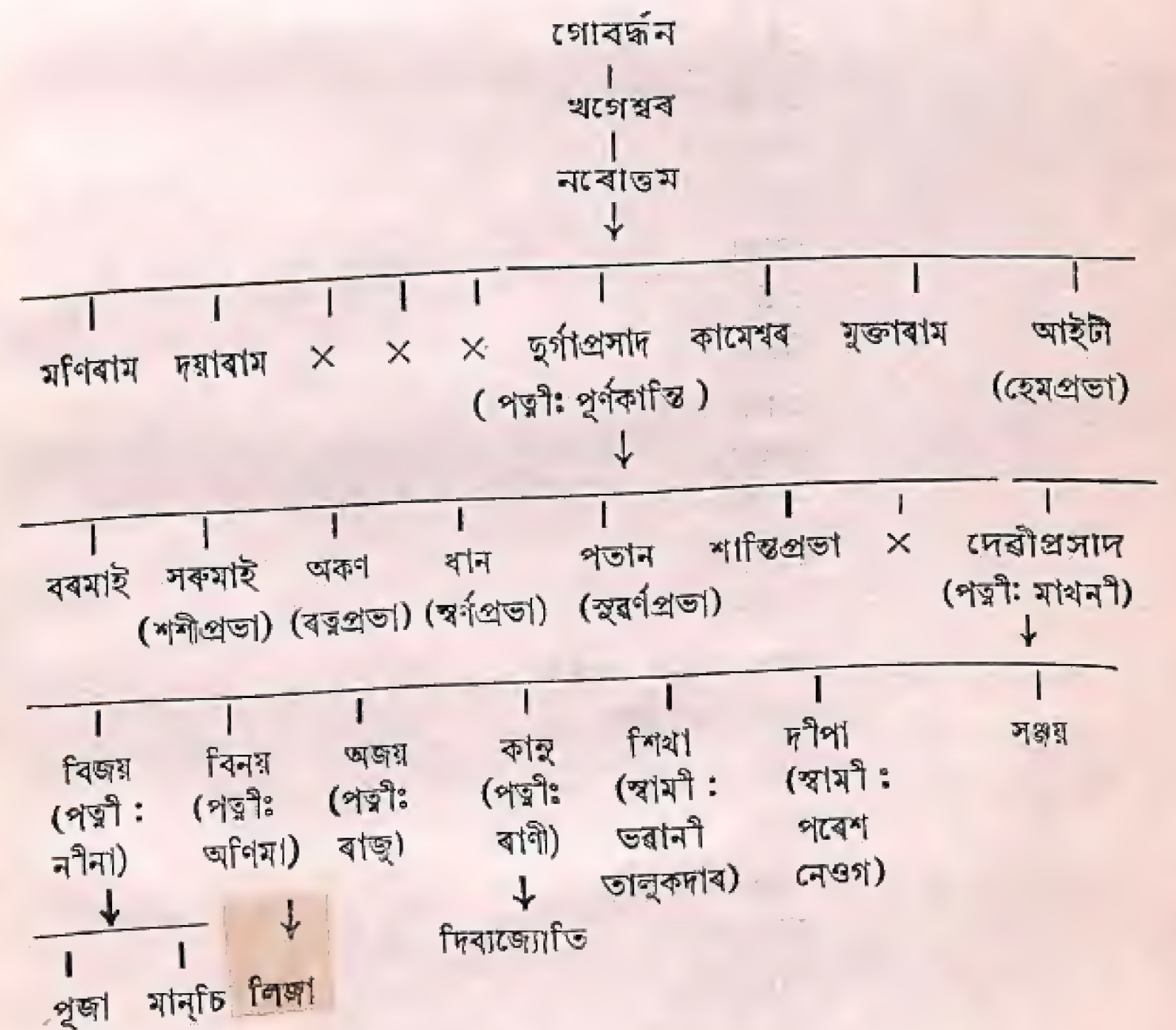
হলে অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ কিমানখিনি উন্নতি হ'লহেঁতেন, সেই সম্ভাৱনাৰ ওজন-আয়তন দেখুৱাব নোৱাৰি; কিন্তু আন একো নহলেও, আমি পোৱা তেওঁৰ অসম্পূৰ্ণ নাটকখন ('হৰিনাথৰ সংসাৰ') যে তেওঁ সম্পূৰ্ণ কৰিলেহেঁতেন, আৰু পদ্মধৰ চলিহাই কোৱা মতে এটি ভাল ছপাখানা বহুৱাই এখন বাতৰি কাকত আৰু এখন মাহেকীয়া আলোচনীয়ে তেওঁ উলিয়ালেহেঁতেন, সেই কথা গভীৰ প্ৰত্যয়েৰে কব পাৰি। সেই প্ৰত্যয় আমি পাইছোঁ— তিনি কুৰিটা শৰতো দেখিবলৈ নোপোৱা দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ জীৱনৰ পৰাই, তেওঁৰ কাৰ্যাৱলীৰ পৰাই, তেওঁৰ বচনাৱলীৰ পৰাই।

০০০

পৰিশিষ্ট

ক. দুর্গাপ্রসাদ মজিন্দার বকরাব বংশ-লতা

খ. দুর্গাপ্রসাদ মজিন্দার বকরা বচনা-পঞ্জী

১. উজু কবিতা

(প্রকাশ : ১৮৯৫)

বাতিপুৰা
 বায়ু
 হেঁপাহ
 চবাই পোৰালি
 পড়াশালি
 ঘড়ী
 সেৱা
 মৌ
 নিয়ম
 ভাল ল'ৰা
 পখিলা
 ভাটৌ
 মেকুৰী
 আলহী
 মান আৰু মৰম
 বুঢ়া মগনীয়া
 দয়া
 খেতি
 মাতৃ-স্নেহ
 ঘৰত শান্তি
 জোনবাই

২. ল'ৰা-কবিতা

(প্রকাশ : ১৮৯৭)

প্রার্থনা

যত্ন
 স্বভাব
 শ্রম
 ধৰ্ম
 টোপনি
 ৰূপ আৰু গুণ
 বন্ধু পৰীক্ষা
 আশা
 মাতৃ
 মৰম
 কুঅভ্যাস
 আত্মনিৰ্ভৰ
 কুসঙ্গ
 গোলাপ
 ক্ষমা
 সাহ
 লগুৱা-লিগিৰী
 আপোন-পেটা
 মুখতা
 স্বাস্থ্য
 ধেমালি
 একতা
 ভালপোৱা
 শপত
 বিদ্যা
 ভণ্ড
 গুৰু-ভক্তি
 অহংকাৰ
 জ্ঞান
 এলাহ

- নগ্নভাৱ
মৃত্যু
সময়
হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ স্বৰ্গযাত্ৰা
প্ৰাণ-পথী
জেলপী
ভগা বাঁহী
বাহ্য বেষ
৩. মহৰী
(বচনা : ১৮৯৩, প্ৰকাশ : ১৮৯৬)
৪. নিগ্ৰো
(বচনা : ১৮৯৭ ? প্ৰকাশ : ১৮৯০ ?)
৫. ফুল
(প্ৰকাশ : ১৮৯৯)
৬. জ্ঞান-মঞ্জৰি
(প্ৰকাশ : ১৮৯৯)
সৃষ্টি
অনুমান
জীৱ
মস্তিষ্ক
ভাষা
জ্ঞান
৭. সহজ চিকিৎসা
(প্ৰকাশ : ১৮৯১ ?)
৮. ফলা
(প্ৰকাশ : ১৯০১)

৯. গুৰু-দক্ষিণা
(বচনা : ১৯০০, প্ৰকাশ : ১৯০১)
১০. কলিযুগ
(প্ৰকাশ : ১৯০৪)
১১. স্বৰ্গকেতু
(প্ৰকাশ : ?)
১২. প্ৰাকৃতিক চিকিৎসা
প্ৰথম ছোৱা
(প্ৰকাশ : ১৯২৭)
১৩. প্ৰাকৃতিক চিকিৎসা
দ্বিতীয় ছোৱা
(প্ৰকাশ : ১৯২৭)
১৪. স্বাস্থ্যপাঠ
(প্ৰকাশ : ১৯২৭)
১৫. সান-মিছলি
বিদ্যুৎ
(আলোচনী, ১৮৩৩ শক, ৭ম-১১ শ সংখ্যা)
ভূতৰ খেলা
(আসাম হিতৈষী, ডিচেম্বৰ ৩০, ১৯২৬ ;
জুন ১৩, ১৯২৭)
দৈৱবাণী
(আসাম হিতৈষী, এপ্ৰিল ১৩, ১৯২৭)
অষ্ট্ৰিয়াৰ নাৰী-সংঘ
(আসাম হিতৈষী, এপ্ৰিল ১২, ১৯২৮)
বাগিয়াল বস্তু এৰণ
(আসাম হিতৈষী, জুন ১৩, ১৯২৮)

৭৪ দুৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা

গছ-ঘিউ

(ঘৰ-জেউতি, ১৯২৮)

নিৰামুহিয়াৰ সাৰ বল

(ঘৰ-জেউতি, ১৯২৮)

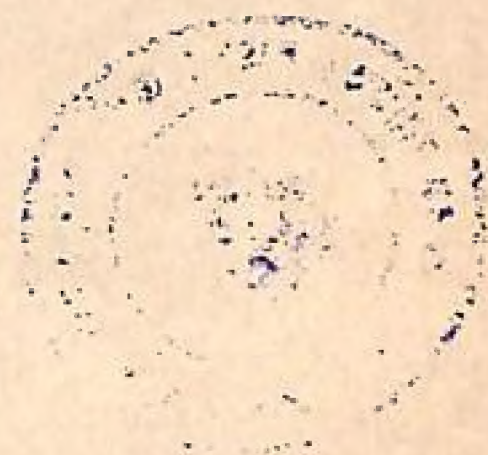
১৬. হৰিনাথৰ সংসাৰ

(প্ৰকাশ : ১৯৮৮)

০০০

~~~~~

—শ্রীযজ্ঞেশ্বৰ শৰ্মা (অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা) ।

—দৈনিক অসম ।

—জনমভূমি ।